

DOSOFTEI
MITROPOLITUL MOLDOVEI

DE

ŞTEFAN CIOBANU

Directorul Invăţământului din Basarabia

TRADUCERE DIN RUSEŞTE

de

ŞTEFAN BERECHET

IAŞI

1918

DOSOFTEI
MITROPOLITUL MOLDOVEI
ŞI
ACTIVITATEA LUI LITERARĂ

CONTRIBUŢIE LA ISTORIA LITERATUREI ROMÂNEŞTI ŞI A LEGĂTURILOR ROMÂNO-RUSE LITERARE DIN SECOLUL AL XVII-LEA.

DE

ŞTEFAN CIOBANU
Directorul Invăţământului din Basarabia

TRADUCERE DIN RUSEŞTE
de
ŞTEFAN BERECHET

— IAŞI —
1918

Iubite cetitor,

Te poftesc cu tot dinadinsul să citeşti cărticica aceasta. In ea vei afla munca unui suflet, care s'a trudit toată viaţa să răspândească lumina cărţii în inimile păstoriţilor săi sortiţi de vremuri şi împrejurări să asculte în biserica lor un grai străin auzului lor. Mitropolitul Dosoftei, despre care este vorba în ea, a găsit destule ceasuri din zi şi noapte ca să le puna în slujba cărţii pentru credincioşii săi. Şi pe el îl tulburau vremurile grele şi-l învăluraŭ furtunile vieţei, cari îl nelinişteau la tălmăcitul iubitelor lui cărţi, dar biruia totul: pofte trupeşti, oboseală, boală, bătrâneţe până la prigonirea prin ţări străine. Candela chiliei lui de sihastru veghia pururea în nopţile târzii deasupra cărţilor straine de pe care el izvodea neîncetat pentru biserica şi neamul său. Câte clipe îndelungi nu cheltuia el la alegerea unui cuvânt sau la clădirea unui vers pentru Psaltirea sa. Pe atunci erau alte vremuri cu alţi oameni!

Pune, iubite cetitor, aceiaşi râvnă în înţelegerea acestei vieţi de mucenic al cărţii cum a pus şi alcătuitorul ei, român din Basarabia, smulsă de duşman, care acum şi-a găsit drumul spre casa părintească. Cel ce a tălmăcit-o ştie cu ce evlavie se apropia alcătuitorul ei de autografele şi scrisorile rămase de la Dosoftei [1]).

---

1) Insuşi tălmăcitorul a văzut, cules şi fotografiat multe din aceste autografe, scrisori şi note, semănate prin tălmăcirile lui necunoscute la noi până astazi, cu gândul de a încheea cândva viaţa acestui mare cărturar al Moldovei.

Seminarist, teolog, tinere preot și învățat, cărora vă este dragă și scumpă viața și munca de cărturarie a celor mai înainte de noi, vă înștiințez, că ceia ce veți găsi în această carte este un adaos nou asupra știrilor și lucrărilor marelui Dosoftei cunoscute la noi până acum. Chipul lui până acuma ni se înfățișa ca o icoană veche prinsă în fumul și praful vremurilor trecute peste ea. Tot ceia ce știam noi despre ea era ceva nelămurit. Trebuia să vie un curățitor al acestei sfinte icoane. El s'a și ivit. Aceasta-i d-l Ștefan Ciobanu, conducătorul școalelor Basarabiei unite. El văzuse, că cei din „țara" cercetaseră numai munca cărturărească al lui Dosoftei, depusă în Moldova, iar peste ceia ce făcuse și lucrase el în Polonia exilului său, se aruncase un văl de tacere. Prietenul Silviu Dragomir din Ardeal după cercetările făcute de dânsul la Moscova în arhiva principală a Ministerului de Externe, pe lângă altele, a stabilit, locul și timpul morței lui Doșoftei, care s'a întâmplat la1694, iar nu la 1711, la Zólkiew, ci nu la Azov, *cum se credea până acum* 1).

D-l Ciobanu a mers și mai departe. A studiat cu toată grija și amănunțimea tot ce a putut găsi la Kiev în biblioteca catedralei Sf. Sofia și în muzeul bogătașului Șciukin din Moscova, verificând, comparând și analizând tot ce era cunoscut.

Autografele Kievului au fost puse față în față cu cele din biblioteca sinodală din Moscova, scoțând lumina desăvârșită asupra provenienței acestor lucrări ale lui Dosoftei. Consultând istoria civilă, bisericească precum și istoria literaturei popoarelor slave din vestul Rusiei ne-a pus înaintea mișcărilor

---

1) Cel ce scrie aceste rânduri a condus și a arătat d-lui Silviu Dragomir, la venirea sa în Kiev în 1911, cele două volume de autografe, indicându-i și notele cu privire la sfârșitul vieței lui Dosoftei.

religioase la care a participat și pe care le-a ajutat Dosoftei în deslegarea lor în duh ortodox.

Cartea prietenului Ciobanu la începutul său dă un rezumat asupra dezvoltărei limbei, literaturei și tipăriturilor românești, (după „Istoria literaturei religioase" de N. Iorga) punând astfel literatura rusa în curent și legătură cu a noastră.

Partea a doua este cu desăvârșire nouă, atât pentru învățații ruși cât și pentru ai noștri.

Un fapt însemnat, care izvorăște din alcătuirea cărței aceștia este acesta : că numai un român, deplin cunoscător al limbei ruse și slave, a putut să ne dea complectul tablou al activității și vieței Mitropolitului Dosoftei. De aici se vede nevoia de a ne cunoaște prin studiul adâncit al limbei, literaturei, istoriei și a obiceiurilor și a tot ceia ce formează ființa unui popor vecin. Câte greșeli grele isoașesc neamurile din pricina necunoașterei reciproce între ele! Socotim, că viitorul ne va trimite pe această cărare, de oarece legăturile politice, economice, istorice, 1) *și religioase s'au făcut totdeauna și vor continua să se facă cu vecinii. Până acum nu le-am orânduit nici un locaș în casa noastră! Se cere îndepărtarea răului căci dacă le-am fi văzut, și am fi căutat să-l îndreptăm, acum fiecare colț din casa noastră — istoria — ar fi curățit și luminat! O! câte primejdii am fi ocolit!*

Iubite cetitor, cartea d-lui Ciobanu a fost tipărită în rusește la Kiev încă din 1915 cu ajutorul bănesc dat de Academia Imperială de științe din Petrograd,

---

1) Cercetări făcute cu toată grija ne-ar da lucruri cu desăvârșire noi și asupra celorlalți români pe care împrejurările i-au silit să-și părăsească patria și să-și cheltuiască restul vieței în țările răsăritului, folosind pe tărâmul literaturei ca: Spătarul Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir etc. Câte volume de „documente slave" ne-ar putea da arhivele ruse și polone, făcând să răsară faptele istorice poate, sub o altă lumină!

Făgăduiala de a i-o traduce, i-am dat-o încă de când ne aflam amândoi la Kiev, pe băncile școalei. Prima traducere o pregătisem pentru d-l N. Iorga cu gândul de a-i face o darc de seamă 1) *dar vremurile vitrege mi-a risipit-o. A doua tălmăcire este aceasta, care ți se înfățișează.*

Lucrarea rusă este înzestrată cu toate dovezile ei în slavonește, ceia ce eu pentru cetitorul român nu am putut face de cât dând textele în românește, cuprinsul nepierzând nimic din valoarea lui. Am mai rămas cetitorului dator cu anexele pe care le voi da la lumină atunci când ne vom întoarce de unde am plecat acum doi ani, aici lipsindu-mi tot ceia ce trebue pentru o asemenea lucrare.

Și acum, iubite cetitor, îngădue-mi să închin munca aceasta celor doi mucenici ai idei lipirei scumpei Basarabii la sânul mamei : Ștefan Murafa și Alexe Mateevici 2) *tovarășii noștri de școală și urzitorii, cu noi împreună, acolo departe, de gânduri și ideale azi înfiripate.*

Ștefan Berechet

1) „Bulletin de l'Institut pour l'Europe sud-orientale".
2) Această din urmă a scris o dare de seamă în organul clerului basarabean din Chișinău ; „Kișinevskia Eparhialnâia Viedomosti". No. 46 pe 1915 ; s'a scos și fașciculă aparte.

SCURTA PRIVIRE ASUPRA LIMBEI LA ROMANI

Dacă există un anumit drum în mersul vieţei culturalo-istorice al fiecărui popor, atunci este greu să urmărim acest drum în istoria României moderne. Toată istoria Românilor este o strânsă înlănţuire de împrejurări; acest trist, dar, plin de eroism, tablou de neobosită luptă împotriva asupritorilor, şi năvălirilor străine, s-a perindat cu neîncetatele lupte civile din lăuntrul ţarei.

Aceste împrejurări au împiedicat, în mare măsură, cursul normal al vieţei istorice a poporului, precum şi dezvoltarea puterilor lui sufleteşti. De aceia, suntem de părere cu unul din cei mai de seamă istorici ai României, profe-

sorul A. D. Xenopol, că *„nici una din națiunile europene nu a întâmpinat în dezvoltarea lor sufletească atâtea piedici, ca Românii*[1]*"*.

Şi, în adevăr, Românii, mulțumită piedicilor de tot felul se deşteptară mai târziu de cât, toate popoarele romanice, înrudite cu ei, spre viața culturalo-națională. O mare parte din primele epoce ale istoriei lor, ale vieței lor naționale şi ale epopeei lor naționale este ascunsă ochilor noştri în adâncimea veacurilor trecutului, pierind pentru totdeauna din câmpul vederei istoricului, mulțumită faptului, că organul exprimărei vieței spirituale a poporului,—limba—a fost multă vreme desprețuită.

In vremea pe când alte limbi romanice primesc o anumită determinare şi prelucrare, comparativ, timpurie, pe când Toscana încă din veacul al XIII-lea creiază geniul lui Dante şi

---

1) A. D. Xenopol. Istoria Românilor din Dacia traiană. Iaşi. 1896 volumul V, pag. 182.

plămădeşte melodia limbei italiene, pe când suspinurile de iubire ale poeţilor provansali se îmbracă într'o lirică plină de dispoziţie şi coprins, iar Franţa nordică încheagă eposul său naţional; Românii, aparţinând uneia din cele mai vechi naţiuni europene, încă mai suspinau în obezile culturei străine.

Abia în aurora veacului al XVII-lea, limba română şi în deobşte viaţa culturalo-naţioală, încep să dea slabe şi plăpânde vlăstare. In cunoscutele condiţiuni favorabile culturalo-istorice, larga şi roditoare vale a Dunărei, bogata ei regiune de ţărm, probabil, nu mai puţin de cât ţărmul Italiei şi Provansei vor fi putut să ajute la dezvoltarea puterilor sufleteşti ale poporului şi la facultăţile lui creatoare. Românii, însă, nu au avut trubadurii lor, la ei n'a existat poezia cavalerească, eposul lor, ei nu au putut să'şi dezvolte nici poezia creştină a catolicismului apusean, pentru că nu au avut cavalerismul precum nici catolicismul,—aceşti puternici

factori, cari să ajute dezvoltarea liricei şi eposuluĭ naţional precum şi a poeziei naţionale, în deobşte, din Apus.

Teritoriul de acum al României, cucerit în 106 după Hristos de Impăratul Ulpiu Traian, acest teritoriu, leagăn al naţiunei româneşti, a fost populat cu colonişti din toate colţurile întinsului imperiu roman.[1]) Dar Daco-Geţii sfărâmaţi, nu au fost cu desăvârşire distruşi de legiunile romane; ei au continuat să trăiască în vechiul lor teritoriu.

Din amestecul cuceritorilor Romani şi al cuceriţilor Daco-Geţi a eşit naţiunea românească. Credincioşi politicei lor faţă de ţările cucerite, Romanii au început să'şi pună în practică principiile lor de romanizare. Inainte de toate ei au introdus în toate instituţiile limba latină în decădere împreună cu *lingua romana rustica*, adusă de colonişti în-

1) Ex toto orbe romano infinitas copias hominum eo transtulerat ad agros et urbes colendos", spune istoricul roman din secolul al V-lea Eutropius.

lătură cu desăvârşire limba Daco-Geţilor. Ba chiar însuşi Daco-Geţii au trebuit să se asimileze, să se contopească cu desăvârşire cu biruitorii lor, mai culţi. Impreună cu coloniştii romani şi legionarii, a fost adus aici foarte de vreme şi creştinismul.[2]) S-ar părea, că temelia pusă de Romani, acest cămin de cultură, aprins de ei, trebuì să se formeze, să se desvolte în ceva hotărâtor, în ceva puternic. Dar valul năvălirei barbarilor, a marei emigrări a popoarelor a oprit viaţa culturală, care abia încolţise. Românii au fost siliţi să părăsiască pentru o bucată de vreme Dacia şi să'şi caute adăpostul în strâmtorile muntoase ale Carpaţilor, în desişurile nepătrunse ale pădurilor lor.

Moştenind dela Romanì pe lângă

---

2) A. D. Xenopol. Histoire des roumains de la Dacie trajane, Paris, 1896. Vol. I, pag. 135 şi următoarele. A.I. Iaţimirskii. Grigorie Ţamblac. Petersburg, 1904, pag. 53-56.

origina lor, o limbă neo-latină, religia creştină şi oarecari resturi de cultură, Românii, sau mai bine zis, Daco-Romanii, mulţumită acestor năvăliri barbare, multă vreme nu au putut să'şi întemeeze un stat independent, ei rămân în afară de orice organizaţie politică. Haosul adus de popoarele barbare a întrerupt pentru o îndelungată vreme legătura culturală a Românilor cu lumea apuseană şi a schimbat direcţia culturei lor. Când a sosit furtunoasa epocă a năvălirei popoarelor şi au început vremuri mai liniştite, când Avarii au părăsit Dacia, Românii au ocupat din nou câmpia Dunărei. Dar în vremea aceasta, în peninsula Balcanică, se creiază ţaratul bulgăresc, care subjugând ţinuturile de la nordul Dunărei, a adus cu sine influenţa culturală slavă, care a fost de mare durată şi destul de puternică.

Stăpânirea culturei slavone se începe imediat după formarea ţaratului bulgăresc. Românii se împărtăşesc din

potirul creştinizmului bizantin de răsărit, rup legătura cu biserica apuseană, şi limba slavă chemată nu de mult în domeniul vieţei religioase devine organul superior de cultură, ne pogoarându-se de pe scenă în curs de aproape 8 secole. [1]) Despărţirea bisericilor în 1054 apropie pe Români încă mai mult de naţiunile slave, depărtându-i din ce în ce de lumea romano-apuseană, înrudită cu ei prin sânge şi duh. Cultura slavonă a avut o foarte mare influenţă asupra tuturor laturilor vieţei Românilor, nu numai asupra celei spirituale, ci şi asupra celei economice şi sociale.

Ea s-a exprimat în bogata înflorire a literaturei slave în ţinuturile româneşti, care literatură după coprinsul şi disposiţia sa ideală nu stà mai pre jos de literatura neamurilor slave din

---

1.) A. D. Xenopol. Istoria Românilor etc. Vol. V pag. 184. N. Iorga. Istoria religioasă a Românilor, Bucureşti, 1904, pp. 7—15.

Răsărit.[1] Mai mult de cât aceasta: terenul aproape necercetat al creaţiunei populare române, studierea particularităţilor vieţei populare, noţiunile şi obiceiurile lui, ar fi descoperit, fără îndoială, noi cărări de legătură ale Românilor cu Slavii.[2] Din lupta vijelioasă cu năvălirile barbarilor, oprite în secolul al XIII-lea, răsar principatele române, Valahia şi Moldova. Istoria acestor principate este săracă în cuprinsul şi motivele sale culturalo-naţionale; toate puterile lor sufleteşti au fost îndreptate întru apărarea contra asupritorilor, susţinându-şi existenţa lor politică. Ei nu au avut nici-o clipă

1) Chestiunea literaturei slavone în ţinuturile româneşti este foarte bine studiată în literatura ştiinţifică rusă în numeroasele lucrări ale lui A. I. Iaţimirskii. Vezi dizertaţia lui „Grigorie Ţamblac", Sanct-Petersburg" 1904; „Manuscrisele slavone şi ruseşti din bibliotecile române", din colecţia secţiei pentru limba şi literatura rusă a Academiei Imperiale de ştiinţă Vol. 79; „Din istoria scrisului slavonesc în Moldova şi Valahia" şi altele.

2) Vezi lucrarea noastră; „Legendele româneşti despre Maica Domnului" în „Revista etnografică" pe 1911, cartea 4.

de gândire pentru cultura lor proprie şi renaşterea lor culturalo-naţională, deoarece orice progres cultural este condiţionat, înainte de toate, de liniştea ţărei din care izvorăşte şi buna stare economică a poporului.

Această oprire culturală, caracteristică prin dezvoltarea unei literaturi străine Românilor după limbă şi spirit, a şi slujit ca pricină a intrărei târzii a Românilor în dezvoltarea lor naţională. In temelia acestei culturi slave pe teritoriu străin nu au fost puse semintele unei idei naţionale, unui geniu naţional; limba vie, duhul viu, cari înoesc şi zămislesc ideia naţională, au fost străine acestei culturi.

Pentru aceasta şi istoria literaturei româneşti se începe abia din secolul al XVI-lea, când încep să apară primele monumente scrise în limba română.

Deşi limba slavă devine limba religiei şi instituţiilor de stat româneşti, totuşi pentru marea mulţime a popu-

laţiei, pentru largile masse populare, această limbă era o limbă neînţeleasă, o limbă moartă. Ea era înţeleasă numai de slujitorii bisericei şi a unei neînsemnate părţi din clasa înaltă cultă.

Chiar cărturarii uitau această limbă după o reuşită exprimare a istoricului român, *„imediat ce le scăpà din mâini cartea slavonă şi reintrau în viaţa de toate zilele“.* [1]) Massele populare se folosiau de limba lor naţională în diferitele manifestări ale vieţei lor.

Fireşte, că şi primele încercări de a îmbrăca în veşmântul graiului viu actele lăuntrice ale psihologiei naţionale, bucuria, amarul, toate aceste încercări de a cânta trecutul s-au făcut în această limbă. Poezia populară, prin urmare, din cele mai vechi timpuri izvorâtă de la sine, în mod întâmplător, în sufletul Românului, nu a fost de nimeni fixată prin scris, s-a uitat repede, dispărând fără urmă. Dar, poe-

---

1) A. D. Xenopol. Istoria românilor din Dacia traiană. Vol. V, pag. 185.

zia populară românească modernă a păstrat în sine nu puţine ecouri din îndepărtatul trecut, a păstrat urmele vieţei populare, noţiunile şi moravurile din epoca de tinereţe a Românilor. In eposul românesc, în balade şi legende, se întrevăd urmele nu numai ale vieţei istorice de mai târziu a poporului, urmele luptei lui cu asupritorii, urmele jugului turcesc; acest epos răsfrânge în sine nu numai noţiunile erei creştine, în el găsim ecourile multor noţiuni păgâne ale poporului, vederile tinere, fireşti fiinţei lui. [1]) Toate acestea ne dovedesc stăpânirea limbei româneşti în viaţa poporului român.

CAPITOLUL I

Primele începuturi de limbă românească scrisă.

Limba română atinge punctul culminant al construcţiei gramaticale şi

1) Despre poezia populară a Românilor a amintit de nenumărate ori în literatura rusă Academicianul A. N. Veselovskii în „Povestiri în domeniul stihului religios rus".

cuvenita prelucrare stilistică abia în secolul trecut. In acest period, în periodul renaşterei culturale şi politice ea devine organul, comparativ, al unei bogate literaturi naţionale, ea atinge un înalt punct de frumuseţe şi aranjare, care-i face cinste printre celelalte limbi ale celorlalte naţiuni romanice. Dar, acestui period i-a urmat alte trei secole de prelucrare preliminară. Aceste secole au fost vremea de căutare a formelor lexicale şi stilistice o vreme de luptă pentru liberarea de sub influenţele străine. Silinţele celor mai de seamă luptători dintre români au fost îndreptate în direcţia creierei culturei naţionale şi a limbei literare naţionale.

Urme de limba română se găsesc în câteva numiri geografice şi nume proprii, răspândite pe monumentele de diferite feluri ale vecinilor, începând din secolul al VI-lea.

Dar, primele monumente literare, cari au ajuns până la noi, sau mai

bine zis, însemnări în limba română, nu se suie mai sus de veacul al XV-lea. Multă vreme a stăpânit în ştiinţă părerea, că cele mai vechi. monumente scrise în limba română sunt tipăriturile diaconului Coresi, cari se referă la anii 1560—1581. In ultimul timp, însă, învăţaţii români au descoperit monumente mai vechi.[1] *)Fără îndoială, că însemnări în limba română au apărut foarte de cu vreme. Când nu era scriitorul la îndemână, care să ştie slavoneşte, documentele din viaţa particulară, corespondenţa particulară, însemnările de un caracter sau de altul, fără nici-o îndoială, se compuneau în limba română. Profesorul de la universitatea din Bucureşti N. Iorga, întemeindu-se pe un document din secolul al XV-lea „hec inscripcio ex valachico in latinum versa est, sed rex[2])

1) Vezi: Ovidiu Densuşianu „Historie de la langue roumaine, tome 1-er, Paris, 1902 pp. 389—397.
*) Toate notele însemnate cu steluţa * vor avea lămuririle lor în anexă la pagina corespunzătoare.
2) Cazimir.

ruthenica lingua scriptam accepit" presupune, că ciorna acestui jurământ al domnului Moldovei Stefan Cel Mare (1457—1504) faţă de Polonia a fost compus în limba română [1]).

Cele mai vechi texte româneşti păstrate până astăzi sunt nişte mici fragmente găsite de acelaş învăţat [2]). Primul din aceste manuscrise (două file complecte şi mici fragmente din alte file) prezintă un fragment dintr'un *Apostol* din a doua jumătate a secolului al XV-lea, scris în limba slavonă amestecată cu româneşte [3]). Câteva file păstrate din manuscrisul cel de doilea — fragment din Evànghelia învăţătoare — tot de la aceiaşi

---

1) N. Iorga „Istoria literaturei religioase a Românilor până la 1688". Bucureşti, 1904, p. 109. Citatul este dat din Lewicki. „Codex epistolaris saeculi decimi quinti, in monumenta Poloniae historica". Cracovia, 1891, vol. II, p. 337.

2). N. Iorga. Câteva documente de cea mai veche limbă românească. Analele Academiei Române. Seria II. Tom. XXVIII, pp. 99-115.

3) Ibidem, pp. 100-105.

dată, sunt scrise în slavoneşte paralel cu text românesc. Şi acest text, după părerea profesorului N. Iorga este unul din cele mai vechi[1]). In sfârşit textul al treilea — câteva cuvinte în limba română—, sunt lămuriri la textul *Mineiului slavon* din 1492[2]). Către primul sfert al secolului al XVI-lea se referă neînsemnate însemnări (1519), într'un document al domnului muntean Neagoe Basarab (1512-1521), cunoscutul autor al „Invăţăturei către fiul său Teodosie", şi o *scrisoare* a unui oarecare boer muntean către Iohann Benkner, unul din propagatorii protestantismului, scrisoare care se referă la anul 1521[3]).

De prin această vreme numărul însemnărilor, actelor particulare, în limba română, se măreşte din ce în ce mai mult. O parte însemnată din aceste

1) Ibidem. Anexa. (Câteva documente...).
2) „ pp. 112-113.
3) N. Iorga. Istoria lit. relig. pag. 36, 109. Scrisoarea este dată în întregime.

documente a pierit, fiindcă tot ce se destinà pentru păstrare, ceia ce era sortit pentru o mai îndelungată vreme, se scrià în limba slavonă, pe cea mai bună hârtie, dacă nu pe pergament [1]).

Creiarea de fapt a literaturei româneşti este în legătură cu acele curente intelectuale ale Apusului, cari semnalează trecerea de la veacurile evului mediu către epoca mai nouă. Ori cât de ciudat s-ar părea, dar primele traduceri de cărţi în limba română apar nu în Moldova-şi Muntenia, locuite numai de Români, ci în acele regiuni, cari vin în atingere cu lumea catolică, cu Ungurii şi Germanii din Transilvania, în provinciile Maramureş şi Ardeal. Aceasta, se înţelege de la sine, pentrucă Moldova şi Valahia se aflau în legături mai

1). Vezi despre aceasta. A. I. Iaţimirskii: „Limba gràmatelor slavone de origină românească". Fascicula separată din „Colecţia pentru slavonie" III, Petersburg, 1909.

strânse cu lumea ortodoxă slavonă, ele se găsiau în atârnare de patriarhul din Constantinopol, pe când în teritoriile, supuse Ungurilor şi Germanilor, această atârnare a ortodoşilor de biserica de răsărit aproape nu se simţia. Mişcarea husită, care cuprinsese în prima jumătate a veacului al XV-lea o însemnată parte din Apus, după cum se ştie, a avut ca rezultat apariţia traducerilor Sfintei Scripturi în limbile „vulgare". Această mişcare religioasă s-a atins şi de Românii din provinciile, arătate mai sus, şi a slujit ca pricină a apariţiei primelor traduceri în limba română. Nici unul din aceste originale nu a ajuns până la noi, dar s-au păstrat cópii de pe traducerile lor. Cea mai veche din aceste còpii, după părerea învăţaţilor români, este *Psaltirea Scheiană* [1]).

---

1) Psaltirea a fost dată în biblioteca Academei de Sturza. A fost editată de prof. I. Bianu în 1889, „Psaltirea Scheiană" 1482, Bucureşti. N. Iorga, ibidem, p. 22. A. D. Xenopol. Istoria Românilor, vol. V, p. 193 şi urm.

Acest manuscris, care se referă la anul 1550, prezintă, judecând după arhaismele, cari se întâlnesc în el, o còpie luată după o altă còpie mai veche. După aceia, urmează o còpie mai târzie a *Psaltirei*, care se păstrează în manuscris la Academia română la No. 693. Acest manuscris este tradus din limba slavonă. El a fost găsit în mânăstirea bucovineană Voroneţ [1]).

De această còpie mai veche s-a folosit diaconul Coresi la tipărirea *Psaltirei* lui din anul 1570 şi din 1577 [2]).

Tot către vremea aceasta destul de timpurie se referă şi traducerea *Evangheliei*, care traducere s-a păstrat în manuscris, şi aparţine Bibliotecei regale din Muzeul britanic din Londra; manuscrisul prezintă o còpie de pe un alt manuscris mult mai vechi, luată de Radu Grămăticul în anul

---

1) Comparaţia acestei psaltirii cu cea scheiană a fost făcută de O. Densuşianu în „Studii de filologie română". Bucureşti 1898.

2) N. Iorga, ibidem, p. 21. I. Bianu şi Nerva Hodoş. „Bibliografia veche". Bucureşti, 1903, I. pp. 54—56 ; 63—67.

1574. Această traducere a fost tipărită de acelaş diacon Coresi[1]).

Ultima traducere, făcută mulţumită propagandei husite, este traducerea *„Faptelor Sf. Apostoli“*, care se păstrează în manuscrisul, găsit în 1871 în mănăstirea Voroneţ[2]). Acest manuscris este atribuit de învăţaţii români primei jumătăţi a veacului al XVI-lea, cam prin vremea lui Petru Rareş[3]). Aceiaşi traducere se găseşte în baza ediţiei *„Faptelor Sf. Apostoli“* din anul 1563 a diaconului Coresi[4]).

In acelaş timp cu traducerea cărţilor arătate au început să apară traducerile câtorva din cele mai cunos-

---

1) N. Iorga. Ibidem. I. Bianu şi Nerva Hodoş. Ibidem, 43-46. Activitatea diaconului Coresi asupra căreia vom vorbi mai la vale, când vom aminti despre tipărirea cărţilor în limba română.

2) N. Iorga. Ibidem, pp. 24-25. A. D. Xenopol. Istoria Românilor vol. V. pp. 193-196. Acest text a fost editat de I. G. Sbiera. „Codicele Voroneţean“ Cernăuţi, 1885.

3) A ocupat tronul cu întreruperi între 1524-1546.

4) I. Bianu şi Nerva Hodoş. Ibidem, p. 46.

cute rugăciuni, cum de exemplu, *„Tatăl nostru"* şi *„Simbolul credinței"*. Prima rugăciune intră în corpul Evangheliei, „Simbolul Credinței" a fost tradus, după cum se vede, separat. In *„Molitvenicul"*,[1]) tipărit în anul 1564 de acelaş diacon Coresi, noi găsim şi „Simbolul Credinţei", care după presupunerea prof. N. Iorga[2]) a fost tradus puţin mai înainte. Asemenea traduceri s-au făcut şi pe teritoriul român mulţumită mişcărei religioase, care a izbucnit în Boemia.

Din punct de vedere al cuprinsului, toate aceste traduceri nu au nici-o importanţă. In ele nu sunt răsfrângeri ale spiritului popular şi nici-o manifestare a ideilor contimporane: ele sunt traduceri nereuşite ale cunoscutelor cărţi ale Sfintei Scripturi. Cu toate acestea, aceste traduceri dau un bogat material pentru istoria lim-

1) N. Iorga. Ibidem. pp. 26. I. Bianu şi Nerva Hodoş. Ibidem pp. 51-52.
2) N. Iorga. Ibidem.

bei române. După aceste monumente se poate urmări cum s-a format în chip treptat limba literară românească, şi cum ea a primit elementele streine. Câteva cuvinte ungureşti, cari se întâlnesc în ele vorbesc despre locul, unde au fost făcute aceste traduceri, despre provinciile Maramureş şi Transilvania [1]). Bogăţia de arhaisme deosibeşte destul de mult aceste monumente de traducerile mai târzii, iar particularităţile fonetice, cari se întâlnesc, cum de pildă, înlocuirea nazalului „n" prin labialul „r" (rotacism) între două vocale, determină şi cu mai multă exactitate patria autorilor traducerilor, Maramureş, unde până acum se observă rotacismul. Odată cu aceasta, aceste monumente sunt mărturii vii ai puternicei influenţe slavone [2]).

1) N. Iorga. Ibidem, pp. 28-41. A. D. Xenopol. Ist. rom. vol. V. pp. 193-196.
2) Vezi articolul lui A. I. Iaţimirskii „Influenţa cărturărească a limbei slave asupra celei româneşti", in „Vestitorul filologic rus, 1903, cartea 3-4, pag. 185-200.

Aceste traduceri se făceau din limba slavonă şi răsfrâng în ele, în multe cazuri, nu numai construcţia slavă a sintaxei, dar în limba română se introduc multe cuvinte slave, pe cari traducătorul nu a putut să le înlocuiască cu alte cuvinte luate din lexiconul naţional. Din punctul de vedere al exactităţei, aceste traduceri lasă foarte mult de dorit. Răposatul învăţat român B. Petriceicu Hajdeu, la începutul expunerei sale despre limba de vorbit după vechile monumente, semnalează câteva curiozităţi în aceste traduceri, cari mutilează cu desăvârşire înţelesul Scripturei [1]). Acelaş învăţat a adunat şi editat un şir de texte, referitoare la anii 1550-1600, texte netraduse, ci originale cu comentarii istorico-limbistice. Acestea sunt însemnări întâmplătoare de tot felul, glosse asupra diferitelor cărţi, însemnări de comerţ şi gospodărie [2]).

---

1) B. Petriceicu-Hajdeu. Cuvente den bătrâni. „Limba vorbită". Bucureşti, 1878, vol. I, p. 1.
2) B. Petriceicu-Hajdeu. Ibidem.

CAPITOLUL II

Inceputurile de tipărituri româneşti. Tipăriturile lui Coresi.

Mişcarea, care cuprinsese provinciile de nord-vest ale Românilor şi provocase apariţia primelor traduceri în limba română, nu a atins, după cum am spus mai înainte, Moldova şi Muntenia. Aici în secolele al XIV şi XV-lea începe să se dezvolte puternic viaţa mânăstirească şi împreună cu aceasta şi literatura slavonă.[1]) Pentru aceasta, şi aceste traduceri ca manifestaţie particulară, întâmplătoare, nu sunt legate organic cu viaţa sufletească a Românilor, în genere, şi nu puteau să provoace o serioasă mişcare intelectuală printre ei. Judecând după faptul, că aceste traduceri sunt scrise neglijent

1) Informaţiunile despre manuscrisele, cari se păstrează în bibliotecile româneşti, şi cari se referă la acest period şi la o vreme mai târzie, precum şi mult material foarte preţios cu privire la apariţia multor mânăstiri româneşti, vezi A. I. Iaţimirskii: „Manuscrisele slave şi ruse din bibliotecile româneşti", Petersburg, 1905 Ediţia Academiei imperială de ştiinţă

pe o hârtie proastă [1]), ci nu după pilda splendidelor manuscrise slave, înfrumusețate cu aur și chinovar, și arareori scrise chiar pe pergament [2]), aceste traduceri nu se folosiau de o specială încredere, și față de ele se referiau bănuitor ca față de cărțile eretice, nescrise în limba oficială, recunoscută de biserică, în limba slavă.

Dezvoltarea literaturei românești câștigă o stabilitate și mai mare după apariția de cărți în ținuturile românești. Apariția tipografiei la Români se raportă, comparativ, la o epocă destul de timpurie, și anume pe la anul 1508 [3])

1) Excepție face în această privință bogata în frumusețe Evanghelie a lui Radul Grămăticul 1574.

2) Vezi A. I. Iațimirskii. Ibidem și lucrarea lui despre Grigorie Țamblac. Petersburg, pag. 382-388.

3) I. Bianu și Nerva Hodoș. „Bibliografia veche românească", vol. I p. 1, I. Bianu. „Despre introducerea limbei române în biserica Românilor", București, 1904, pag. 7. N. Iorga, „Istoria liter. religioase pg. 49, Același. „Istoria bisericei române și a vieței religioase a Românilor". Vălenii de Munte, 1908, pg. 124. Emile Picot. „Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVI siècle". Paris, 1895, pg. 10.

Primele cârţi, tipărite în provinciile româneşti au fost cărţile slave[1]). Abia în anul 1544 încep să apară cărţi tipărite în limba română. Din acest an şi până la anul 1582, în una din provinciile româneşti, şi anume în Transilvania, se editează un şir de cărţi în limba română.

Apariţia acestor cărţi caşi a celor în manuscris se datoreşte Apusului şi anume mişcărei protestante din provinciile germane. Germanii protestanţi având scopul să atragă de partea lor şi pe Românii din Transilvania dau tot concursul la tipărirea şi traducerea unui întreg şir dè cărţi ale Sfintei Scripturi. Astfel, s-a tradus din limba germană şi s-a editat în Sibiu la 1544 „*Catehismul luteran*", prima carte ti-

---

1) Informaţiuni despre cărţile vechi tipărite în provinciile româneşti se pot găsi la I. Bianu, op. cit. Emile Picot, ibidem, în literatura rusă găsim date nu tocmai complecte la M. A. Maximovici „Opere Complecte" t. III, p. 687-690, Kiev, 1880 şi la Carataev I.: „Descrierea cărţilor slave manuscrise" 1883.

părită în limba română [1]). Nu s-a păstrat nici-un exemplar din această carte, dar un mare număr de mărturii din acea vreme ne dovedesc fără nici-o îndoială existența unei asemenea traduceri [2]). De pe acest Catehism, pe la 1600, preotul din satul Mohaci (în Transilvania), Grigore, a luat o còpie, care a ajuns până la noi și care a fost editată de B. P. Hajdeu la 1880 [3]). Nu se știe cine a fost autorul acestei traduceri; judecând după faptul, că ortografia catehismului exprimă mult mai bine firea limbei române, de cât textele manuscrise de mai înainte, avem motiv să credem, că autorul traducerei a fost de origină românească [4]).

---

1) I. Bianu și Nerva Hodoș. Bibliografia românească veche, v. I. pp. 21—23. I. Bianu. Despre introducerea limbei române în biserica românească p. 8. A. D. Xenopol. Istoria rom. vol. V. p. 198. N. Iorga. Ist. lit. religioase, pp. 64—66.

2) Aceste știri se dau în „Bibliografia română veche" de I. Bianu, pp. 21 23 Observațiuni cu privire la limba și compunerea catehismului, vezi N. Iorga, ibidem

3) Cuvente den bătrâni, volm. II. p. 99.

4) N. Iorga. Ibidem". p. 67.

Această ediţie a catehismului a fost multă vreme singura ediţie în limba română.

Tipărirea de cărţi în limba română se reîncepe în anul 1560, când în orăşelul transilvănean Braşov apare o tipografie. Iniţiativa înfiinţărei tipografiei şi editărei de cărţi în limba română şi aici aparţine protestanţilor şi, anume, sus numitului german Hannes Benkner, ocupând funcţiunea de conducător al judeţului Braşov (jude), el porunceşte diaconului Coresi să tipărească o Evanghelie. După cum se vede, îl îndeamnă la această întreprindere nu numai consideraţiuni cu caracter idealic, ci şi motive cu caracter material, deoarece vedem apărând deodată cu cărţile în limba română şi ediţii de cărţi în limba slavonă[1]). Despre viaţa ajutătorului apropiat a lui Benkner, diaconul Coresi,

1) Vezi tipăriturile din tipogr. Braşovului la I. Bianu şi Nerva Hodoş Bibl. veche vol. I. pp. 43—93;

de numele căruia este legat un şir de tipărituri de cărţi în limba română şi slavonă, nu ştim nimic pozitv.

Coresi, fiind de origină greacă, probabil, pe care o întâlnim prin documentele de la începutul veacului al XVI-lea [1]), învăţase undeva arta tipografică [2]), s-a apucat cu toată inima de tipărirea de cărţi. O îndelungată vreme ştiinţa românească îl socotia şi traducător al cărţilor sale tipărite, dar ultimele cercetări au dovedit, că el a redat numai vechi texte româneşti, cari apăruseră sub influenţa husitismului; de aceia şi toată mişcarea din Braşov nu poate pretinde, că a fost o mişcare independentă literară, ci se socoteşte numai ca o continuare a celei anterioare.

---

1) N. Iorga. Istoria literaturei religioase, p. 68. De acelaş. Istoria bisericei româneşti etc, p. 140 şi urm. A. D. Xenopol. Istoria românilor. vol. V, p. 198—200. Analele Academiei române, vol. XXVIII, p. 99.

2) Prof. N. Iorga crede, că Coresi a cunoscut chestiunea editărei şi tipografiei în teritoriile slavone. Analele române, vol. XXVIII, p. 99.

Din prefaţa Evangheliei, apărută în 1561, aflăm, cari au fost scopurile, cari au condus pe Benkner şi Coresi, procedând la editarea de cărţi româneşti. „*In zilele măriei lui Ianăş*“, citim aici, „*eu jupânul Hanăş Beagner den Braşov, am avut jelanie pentru sfintele cărţi creştineşti Tetroevanghelul şi am scris aceste sfente cărţi de învăţătură, să fie popilor rumâneşti să înţeleagă, să înveţe rumânii cine-s creştini, cum grăeşte şi sfântul Pavel Apostolul catră Corinteni 14 capete: în sfânta beserecă mai bine a grăi cinci cuvinte cu înţeles de căt 10 mii de cuvinte neînţelese în limbă streină*[3]). Din aceste cuvinte, pentru noi reese limpede legătura acestor edituri cu mişcarea protestantă din teritoriile germane. In ceiace priveşte textul acestei Evanghelii, ea nu este altceva de cât redarea vechei Evanghelii husite, de pe care a luat şi Radu Grămăticul o còpie. Ortografia Evan-

---

3) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem, p. 44.

gheliei întru puțin se deosebește de ortografia Catehismului din1544 [1]), deși „șriftul“, chirilița slavonă, este mult mai grobiană[2]), în anul următor (1562) tipografia de la Brașov dă la lumină *Evanghelia slavonă*[3]), iar în 1563 s-a tipărit un *Apostol românesc*[4]). Cel din urmă apare ca o còpie a textului vechi al „Faptelor Apostolilor“, cașì manuscrisul găsit în 1871 în mănăstirea Voroneț[5]). Mai departe, în aceiași tipografie se tipăresc de diaconul Coresi, afară de câteva cărți slavone[6]), și următoarele cărți românești.

Tâlcul Evangheliilor cu adaosul unui *Molitvenic*, editat în 1564[7]).

---

1) N. lorga. Ibidem, p. 71.
2) lorga, Ibidem. I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem; pe pag. 46 se dă o fotografie după prefața la Evanghelie.
3) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pg. 46—49. Carataev. Descrierea cărților slavo-ruse. I. pg. 24.
4) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pg. 49.
5) N. lorga. Ibidem, pg. 24—25, 74.
6) Despre cărțile slavone editate de Coresi, vezi Carataev op. cit.
7) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 51—51.

Textul Evangheliei se deosibeşte mult de vechile texte româneşti: judecând după prefaţă, tâlcuirea asupra Evangheliei este o lucrare compilativă, compusă pe temeiul *„scripturilor proorocilor, apostolilor şi a sfinţilor părinţi“* [2]. Este caracteristic, că în această Evanghelie trece ca un fir roşu tendinţa calvină, în ea sunt, deasemenea, şi eşiri polemice contra erarhiei bisericeşti [3]. Totuşi, câteva arhaisme, cari se întâlnesc în „tâlcuiri“, vorbesc contra textului original al traducerei; cartea, probabil, este compusă după textele avute cu introducerea unor locuri separate cu caracter polemic [4]. In ceia ce priveşte *Molitvenicul* [5]) el a fost tradus acum din limba ungurească afară de „Simbolul credinţei“ care este reproducerea unui text mai vechiu.

2) Extrase din prefaţă sunt date de I. Bianu. Ibidem, p. 51. Deasemenea şi N. Iorga. Ibidem, p. 75.
3) N. Iorga. Ibidem, pp. 75—80.
4) Ibidem.
5) Ibidem, p. 26.

Psaltirea din 1577[1]), a cărei editare a fost repetată de Coresi în 1577, dar de astă dată cu text slavon paralel[2]).

Din prefața acestor ultime două ediții (cari se deosebesc una de alta numai la sfârșit) aflăm, că Coresi „a scris această psaltire“, fiindcă *„am văzut, că toate noroadele au cuvântul lui Dumnezeu în limba lor, și numai noi Rumânii nu avem“* [3]). Totuși cuvântul „am scris“ nu vorbește despre faptul că traducerea psaltirei aparține lui Coresi; și aici el s'a folosit de textul cel vechi husit, asemenea cu textul psaltirei scheene și psaltirea manuscris din biblioteca Academiei române de la No. 693.[4]) în sfârșit, în

---

1) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 54—56. Avem știri neclare, că Coresi a editat încă o psaltire în 1568, deși învățații în prezent se referă față de această știre cu neîncredere.

2) I. Bianu și N. Hoooș. Ibidem, pp. 63—67. Carataev. „Descrierea cărților slavo-ruse“. t. I, p. 198.

3) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 55—64.

4) Vezi mai sus N. Iorga. Ibidem, pp. 21—22, 82.

1580, diaconul editează o *Evanghelie slavo-românească*, o Evanghelie cu textul paralel slavo-român,[1]) iar în 1580-1581 *Evanghelie cu învățătură.*[2]) în care textul românesc al evangheliei este însoțit de învățături pentru duminеci și praznice. Această evanghelie după limbă și compunere se deosibește de edițiile anterioare. Din prefața ei aflăm, că Lucas Hirscher, noul jude al Brașovului, și-a exprimat dorința să editeze pentru Români vre-o carte folositoare. El a căutat o asemenea carte în toate ținuturile românești, și, în sfârșit, a găsit-o la mitropolitul muntean Serafim. Cartea slavonă găsită i-o dă diaconului Coresi, care *„era un meșter învățat într'acest lucru să o scoată pre limba rumânească.“* Dar, mai departe, se amintesc ajutătorii lui la acest lucru, preoții Iane și Mihai.[3]) Prof.

1) I. Bianu și N. Hodo Ibidem, p. 80. Carataev Ibidem, I. 205.
2) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 85—93.
3) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem. p. 91.

Iorga, întemeindu-se pe faptul, că lui Coresi îi plăcea să-şi atribuie traducerea cărţilor (psaltirea din 1577), cari fuseseră traduse mai înainte, tăgădueşte participarea lui Coresi la traducere. [1]) Mai probabil este că lui Coresi îi aparţine redactarea traducerei şi îngrijirei ediţiei. Astfel sau altfel, dar cartea aceasta, tradusă într'o limbă mlădioasă şi simplă, apare ca ceva nou în literatura românească religioasă, cu atât mai mult cu cât nu textele protestante i-au slujit ca original, ci o carte slavonă.

Pe la 1582 diaconul Coresi, probabil, a murit. Din această vreme încetează şi editurile ardelene. Ultima carte tipărită în această provincie în limba română a fost „*Palia*" [2]) în 1582 [3]), care a apărut în oraşul Orăştie sub îngrijirea fiului lui Coresi, tipograful Şerban. De pe la această vreme, provincia aceasta întră în luptă, ea devine

1) N. Iorga. Ibidem, pp. 89—95.
2) Facerea şi Exodul.
3) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem, pp. 93—93.

mărul de discordie dintre Nemţi, Unguri, Turci şi domnii munteni. Viaţa culturală în această provincie moare pentru o îndelungată vreme, dar rolul jucat de această Toscană românească a fost foarte mare. Dacă recunoaştem, însă, că toată mişcarea literară din provincia ardelenească s'a exprimat numai în editarea vechilor traduceri husite, că ea nu s'a manifestat cu nimic original, nici atunci însemnătatea acestei mişcări pentru Români nu se micşorează. In timpul celor 20 de ani de activitate ai lui Coresi s'au editat în limba română toate cărţile Sfintei Scripturi cele mai de trebuinţă. Aceste edituri repetă, în majoritatea cazurilor, vechile texte, numai, în parte, corectate şi modernizate. Uneori în ele se întâlnesc construcţii stilistice nenorocoase, uneori chiar şi mari greşeli tipografice, dar, cu toate acestea, cărţile acestea sunt una din cele mai puternice încercări de a creia o limbă literară. Vechile manuscrise, mulţumită

rarităţei lor, au dispărut încetul cu încetul. Aceste noi cărţi tipărite, s'au răspândit repede peste toate teritoriile româneşti, ducând cu ele şi ideia despre putinţa Românului de a se rugà în limba părinţilor săi, de a-şi creia o limbă literară şi odată cu acestea şi ideia despre unitatea sa culturală şi naţională.

CAPITOLUL III.

Tipăriturile sporadice de la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul celui al XVII-lea în legătura lor cu cele din Rusia de sud-vest.

Cu toate acestea, cultura slavonă se menţinea în Muntenia şi Moldova. Dacă tipăriturile făcute în această provincie ungurească nu slujiau de càt ca lucrări pentru citire, limba slavonă continuà să fie limba oficială a bisericei şi statului. Dar cultura slavonă către sfârşitul secolului al XVI-lea începe să se slăbească. Minunatele manuscrise slavone dispar, înlocuindu-se cu altele mai simple ; în periodul de la 1588 până la 1635 nu mai întâlnim nici-o

tipăritură în limba slavonă. Acest fapt se explică nu atât prin slăbirea interesului pentru literatura slavonă, nici prin deşteptarea conştiinţei naţionale la Români, cât prin evenimentele politice, luptele din afară şi războaele civile, cari bântuiau pământul principatelor române. La sfârşitul secolului al XVI-lea, Muntenia are ca domn pe vestitul Mihai-Viteazul (1593—1601), cunoscut nu numai ca luptător contra Turcilor pentru independenţa politică a poporului său, ci şi ca om, care toată viaţa sa s'a silit să'şi realizeze unitatea naţională şi politică a Românilor. Neîncetatele lupte nu i-au dat, cu toate acestea, putinţa să pună chestiunea naţională pe alt teren. După el, istoria Românilor în curs de aproape 30 ani, nu cunoaşte alt reprezentant politic mai de seamă. Pe tronul principatelor se schimbă repede unul după altul un şir de domni neînsemnaţi, cari aruncară principatele române în lupte civile; în acest timp nu putea fi vorba despre nici-o activitate literară.

Afară de nişte documente scrise în limba română, cari s-au păstrat, din acest period, trebuie să mai semnalăm încă un *Cronograf*, scris în 1620 de călugărul din mânăstirea Bistriţa, Mihail Moxa din porunca episcopului român Teofil [1]) în traducerea sa din limba slavonă el îşi manifestă o oarecare independenţă: alege din cronograful slavonesc (fireşte, de origină greacă), aceia ce i se pare mai potrivit pentru Români, introducând şi consideraţiunile sale [2]).

Vremuri mai liniştite şi mai potrivite pentru munca culturală sosesc în timpul lui Matei Basarab (1633-1654), iar în Moldova, în timpul lui Vasile Lupu (1634-1653). In timpul stăpânirei acestor doi domni, mişcarea cu turalo-naţională începută mai înainte şi apoi întreruptă, ia proporţii mult mai largi, şi primeşte oare-cum o sancţiune oficială. In domeniul dez-

1 N. Iorga. Ibidem pp. 128—130.
2) N Iorga. Ibidem.

voltărei limbei naţionale şi a culturei naţionale în acest period, se face foarte mult. Iată, pentru ce acest period apare caşi un fel de graniţă, care desparte două perioade diferite după cuprinsul lor literaro-cultural [1]).

Cu toată deşteptarea, în acest period, a unor oarecari interese naţionale, dintr'o parte; iar din altă parte, înclinarea multora din reprezentanţii clasei superioare spre cultura greacă, cari căutau să înlocuiască slavonismul, care îşi trăise veacul său, cultura slavonă s'a mai menţinut încă multă vreme printre Români. In a-

1) Profesorul A. D. Xenopol, punând în baza istoriei factorul cultural, împarte istoria Românilor în patru perioade: 1) veche — formarea naţiunei româneşti şi apariţia principatelor până la 1290, 2) mijloci — epoca slavonismului. (de la 1290-1633), nouă — epoca elinizmului (de la 1633-1821) şi cea mai nouă — epoca românizmului. Vezi Historie des Roumains de la Dacie trajane. Paris. 1895, vol. I, p. 4. Profesorul N. Iorga şi D. Onciul sunt de alta părere cu privire la împărţirea istoriei. Vezi referatul lui D. Onciul „Epocile istoriei române" în analele Academiei Române, vol. XXIX, 1906, precum şi fascicula aparte pp. 8-12.

devăr, influența ei nu a fost așa de puternică ca mai înainte, dar această influență, care pentru noi este de o importanță specială, a venit din altă parte, și anume din partea Rușilor. Relațiunile, începute între Români și Rușii de la începutul secolului al XVII-lea se întăresc și mai mult[1]. Aceste relațiuni cu Moscova și mai cu seamă cu Rusia de sud-vest, au mai întreținut încă o bucată de vreme focul, care mergea cu arderea spre sfârșit în aceasta vatră streină a culturei slavone.

Nu este nevoie să ne oprim asupra corespondenței reprezentanților bisericei române cu țarii și erarhii ruși, de oarece ea are mai multă legătură cu istoria bisericei de cât cu cea a

1) Despre relațiunile bisericei române cu cea rusă, vezi lucrarea lui N. Capterev: „Caracterul relațiunilor Rușilor cu Răsăritul ortodox în secolele XVI și XVII". Moscova, 1885. A. Muraviev: „Relațiunile Rusiei cu Răsăritul în chestiunile bisericești".

literaturei; [1]) noi vom semnalà numai faptul că, caracterul relaţiunilor dintre Ruşi şi Români nu se mărgineşte numai la simpla milostenie despre care mărturiseşte un întreg şir de documente. Legăturile strânse, închegate între monahismul cult al Rusiei de sud-vest şi Români au trebuit să atragă după sine întărirea culturei decăzute între Români, cu atât mai mult cu cât mulţi din cei din urmă au fost părtaşi direcţi ai mişcărei culturale din Ucraina şi în parte şi ai celei din Rusia moscovită, [2]) şi prin aceasta

1) Nu de mult a apărut asupra acestei chestiuni lucrarea tânărului învăţat român Silviu Dragomir, în care se dă un întreg şir de scrisori, parte publicate deja în literatura ştiinţifică rusă, iar parte extrase de dânsul de prin arhivele ruse. Silviu Dragomir. „Contribuţiuni privitoare la relaţiile bisericei române cu Rusia“, Bucureşti, 1912, editura Academiei Române. Vezi recenzia noastră în Vestitorul rus de filologie pe 1914, cartea 2-a. pp. 615—618.

2) Petru Movilă, Pamvo Berânda, Nicolae Milescu Spătaru.

au influențat mult asupra Rușilor. [1]).

Matei Basarab, ocupând scaunul muntean, s'a adresat mitropolitului Petru Movilă cu rugăciunea de a-i trimete o tipografie. Acesta din urmă îi trimete „șrift“ tipografic împreună cu doi tipografi, Timotei Alexandrovici și Ivan Gliebcovici. [2]) Tipografia a fost așezată la Câmpulung (Dolgopolie), și în 1635 s'a tipărit în ea un *„Trebnic“* slavon [3]) In aceiași tipografie s'au mai tipărit încă următoarele cărți: în 1642 în limba română *„Invățături preste toate zilele“*, traduse din limba greacă *„den multe dumnezăești cărți*

1) Vezi articolul lui N. N. Petrov, „Monumentele artistice românești din Rusia și posibilitatea influenței lor asupra artei ruse“: Lucrările congresului al XIV lea arheologic din Cernigov 1909. Moscova, 1910—1911. tom. II, pp. 89—95. Recenzia asupra acestui articol al lui V. Grebeniac în „Insemnările societății științifice „Șevcenco“. tom. CXIV (1913, cartea II-a) pp. 180—181.

2) N. Iorga. Ibidem. p. 139. I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem p. 531.

3) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 103—104; 529—32. I. Carataev. „Descrierea cărților slavoruse, tipărite cu litere cirilice“, p. 448. Trebnic—Molitfelnic.

de către *„ieromonahul Melhisedec, egumenul sfîntului locaş al Adormirei Maicei Domnului“* în folosul nu numai al oamenilor ştiutori, ci şi pentru cei simpli, neştiutori [1])

In 1643 —*„Antologhion, sirieci, (adică), ţvietoslov (Antologie)“* [2]), poate o retipărire după „Antologhion-ul“ dela Kiev în 1619. [3])

Cartea este editată de acelaş egumen Melhisedec; are la început o *„Prefaţă către cetitori, lucrarea lui Oreste Năsturel, al doilea logofăt“*, Ca tipografi au lucrat *„Ştefan ieromonah... sârb* şi *Ioan Cunotovici, tipograf rus“*, probabil, ucrain. Pe versul foaei începătoare se găseşte stema Basarabilor şi versurile lui Oreste Năsturel, cari mai sunt puse şi în ediţia *„Nomo-*

---

1) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem p. 127.

2) Ibidem. pp. 128—136. 536; I. Carataev. Ibidem. p. 501—502.

3) M. U. Maximovici. „Opera complectă a scrierilor“, Kiev. 1880, p. 694. S. Golubev. „Mitropolitul de Kiev, Petru Movilă, Kiev tom. I. p. 383.“ Carataev. Ibidem. pp. 351—357.

canonului" din mânăstirea Govora din 1640. Versurile le vom arăta, când vom vorbi despre Nomocanonul din 1640. In anul 1650, în aceiaşi tipografie, se tipăreşte o psaltire înlimba slavonă cu participarea aceluiaş egumen Melhisedec. [1])

Aproape în acelaş timp cu înfiinţarea tipografiei în Câmpu-lung sub domnia lui Matei Basarab mai apare încă o tipografie în mânăstirea Govora. Aici se tipăresc următoarele cărţi :

1) *Psaltirea* în *slavoneşte* în 1637.[2])

2) Aceiaşi *Psaltire* se retipăreşte în 1638 cu o oare-care schimbare în ortografie. [3])

2) *„Pravila aceasta este direptătoriu de lege*" în limba română, eşind de

---

1) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem. pp. '177—178, V. M. Undolskii. Schiţa bibliografiei slavone. Moscova. 1871. No. 652. I. Carataev, op. cit. pp.540—541.
2) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem. pp. 104—106. 532. Carataev op. cit. pp. 559—460. Ibidem.
3) I. Bianu şi N. Hodoş. op. cit. pp. 106: 532—535. V. M. Undolskii. op. cit. No. 460. Carataev. Ibidem, pp. 461.

sub tipar în 1640.[1]) Acesta este codul pravilelor bisericeşti. Acest Nomocanon este tradus pentru membrii clerului, neştiutori ai limbei slavone. Cartea s'a tipărit sub îngrijirea egumenului mânăstirei Govora *Meletie Macedoneanul.*[2]) La finele cărţei găsim şi numele autorului traducerei: „*Această carte*", se zice aici, „*a tălmăcit-o din slavoneşte în limba valahă Mihail Moxalie*",[3]) traducătorul cronografului din 1620.

Pe verso al foaei începătoare este înserată stema Valahiei, sub care este tipărit un şir de versuri ale lui Oreste Năsturel. Aceste versuri se găsesc şi în Antologhionul de la 1643 (Câmpulung). Versurile sunt scrise în limba slavonă şi după caracterul lor amintesc versurile din Rusia de sud-vest, din prima jumătate a secolului al XVII-lea.

---

1) I. Bianu şi Hodoş. Ibidem, pp. 108—114.
2) Ibidem. p. 112.
3) Ibidem p. 113.

Sunt date în anexă complect în ediţia Academiei române[1]).

4. *Evanghelia cu învăţătură*, în limba română, care a eşit din aceiaşi tipografie în anul 1642. La ediţia aceasta ia parte acelaş Oreste Năsturel, dar traducerea a fost făcută din limba slavă de ieromonahul Silvestru, după cum se vede din prefaţă. Şi aici ca original a servit, probabil, vre-o ediţie chieveană a lui Petru Movilă din 1637. Ediţia aceasta nu a fost terminată în mănăstirea Govora, ci a fost transportată în altă mănăstire munteană, Dealul, unde a trecut, probabil, şi tipografia. In adevăr, din această nouă tipografie, în 1644, a eşit aceiaşi *Evanghelie*, al cărei text până la pagina 385 se aseamănă aproape perfect cu textul evangheliei cu învăţătură din 1642. La sfârşitul evangheliei găsim următoarea însemnare:

---

1) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem. p. 109. S-au tipărit şi de A. I. Iaţimirskii. „Manuscrisele slave si ruse din bibliotecele române". Petersburg. p. 434. 1905.

„Cartea aceastǎ, numitǎ Evanghelie cu învǎţǎturǎ a început sǎ se tipǎreascǎ în mânǎstirea Govorii, şi s'a sfârşit în mânǎstirea din Deal cu hramul Sf. Ierarh Nicolae, fiind egumen Varlaam Arapul". Puţin mai jos gǎsim şi numele tipografilor, în numǎrul cǎrora se aminteşte şi Ioan Cunotovici, „tipograf rus cu ucenicii [1])."

In aceiaş tipografie a mânǎstirei Dealului a apǎrut în 1646 un „*Slujebnic*" [2]), liturghierul slavonesc, iar în 1647 se tipǎreşte în slavoneşte: *Cartea despre imitaţia lui Hristos... prin munca... lui Oreste Nǎsturel al doilea logofǎt tǎlmǎcitǎ acum din latineşte în limba slavonǎ* [3]).

In sfârşit, în Muntenia în timpul domniei lui Matei Basarab se mai deschide încǎ o tipografie în capitala

---

1) Ibidem, p. 146.

2) Ibidem, p. 152—155, Carataev. Op. cit. p. 520. Este posibil, ca acest Slujebnic sǎ fie o reproducere dupǎ Slujebnicul de la Kiev din 1629.

3) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem, p. 158—160. Carataev. op. cit. p. 529

principatului, în Târgovişte. In această tipografie se tipăresc următoarele cărţi:

1. Slujebnic, liturghierul în slavoneşte, la 1646[1]).

2. *Penticostarul*, apărut în 1649 în slavoneşte[2]). Această carte este o reproducere a Penticostarului de la Kiev al lui Petru Movilă. Pentru a ne convinge de aceasta, este destul să comparăm cele două ediţii[3]).

Pe versul filei cu titlul ediţiei de la Târgovişte găsim stema Munteniei, iar sub el versuri dedicate Elenei, *soţiei prea luminatului Domn Matei Basarab*.

Numele autorului stihurilor nu-l aflăm, dar asemănarea acestora din urma cu versurile, puse în ediţiile Rusie chievene, este incontestabilă.

3) *Triodul* din 1649, în slavoneşte[3]).

---

1) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem, p. 158. Carataev, Op. cit. p. 521.

2) I, Bianu şi N. Hodoş. Ibidem, p. 171. Op. cit. p. 537—538.

3) Ibidem. p. 175. V. M. Undolskii. Op. cit. pag. 642; Carataev. Op. cit. p. 538.

4) *„Cartea ce se chiamă pogribania preoților mireni și a diaconilor“* [1]), care a eșit de sub tipar în 1650. Textul acestei cărți este slavonesc, dar lămuririle rânduelelor la molitfe sunt date în românește. Cartea aceasta asupra înmormântărei este compusă de ierodiaconul Mihail, care observând *„ce într'une cărți (este scris) într'un chip într'altele într'alt chip“*, cu privire la înmormântare, *„am alăturat izvodul slavonesc lângă cel grecesc“* și a editat cartea [2]).

5) *„Mistirio sau sacrament, sau taine“* (Tainele) tipărită în românește cu un text lămuritor în slavonește, în 1651 [3]). Cartea are de scop să pună pe preoți în legătură cu esența celor șapte taine și este compusă de pe *„cărți slavone și grecești“ de mitropolitul Munteniei Ștefan*. Ea răsfrânge în sine influența ediției moldovenești

---

1) Traducătorul a văzut un exemplar în Muzeul Academiei imperiale spirituale din Kiev în bună stare; este al doilea exemplar cunoscut.
2 I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, pp. 175—117.
3) Ibidem. pp. 178—183.

a „*Celor şapte taine*" din 1644, despre care vom aminti mai jos [1]) Pe versul filei titlului se află stema Munteniei a mitropoliţilor munteni, (gâtul şarpelui, din gâtul şarpelui es o cruce şi o cârjă de păstor; între ele—diadema, susţinută de un lănţişor), sub care se află versurile unui necunoscut autor [2]).

6) *Indreptarea legei* (*Nomocanon*) *tipărită în 1652;* [3]) carte întinsă şi bine editată, care cuprinde „*toată judecata arhierească şi împărătească de toate vinile preoţeşti şi mireneşti, pravila sfinţilor Apostoli, a celor (7) soboare.... scrisă mai înainte.... de Ioan Comninul*" [4]) *cu rugăciunea şi cu toată nevoinţa mitropolitului Ştefan, prepusă depre elineşte pre limbă rumânească. Prin truda mult păcătosului Daniil Andrian, monah din Panonia.* [5]) O asemenea carte

1) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem, p. 14 .
2) Ibidem, p. 179.
3) Ibidem. pp. 190—230.
4 Ibidem. 190.
5) Ibidem. 203.

(„Pravilele împărăteşti") a eşit în 1646 în Iaşi, în Moldova.. Apariţia acestei ultime cărţi, probabil, a făcut pe mitropolitul Ştefan să traducă şi să editeze „Nomocanonul" său. Dar, pravilele împărăteşti se deosibesc printr'o mare sistematizare, şi erau bune de aplicat la judecăţi pe când „Nomocanonul" lui Ştefan, mulţumită lipsei de plan şi de clasificare a materialului, putea fi folosit numai la citire [1]).

Ultima tipăritură târgoviştească, şi odată cu aceasta, şi ultima editură în Muntenia, în timpul lui Matei Basarab, a fost o carte, care se întitula:

7) „*Engheniasmos sau obnovlenie (înoire) sau tărnosanie*" (cinul sfinţirei bisericei, antimisului) „*propusă din elinește și slavonește*", prin „*osârdia și cheltueala mitropolitului Ștefan*" în 1652. [2]) Cu aceasta se termină strălucitorul period al desvoltărei lite-

1) I. N. Iorga. Ibidem, p. 170.
2) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem, pp. 204—206.

raturei bisericeşti, al editărei de cărţi bisericeşti în limba română şi slavonă în timpul domniei lui Matei Basarab şi odată cu el încetează pentru multă vreme acea activitate literară pe care el a susţinut-o toată viaţa sa.

CAPITOLUL IV

Marea activitate literară din prima jumătate a secolului al XVII-lea şi influenţa Rusiei de sud-vest asupra ei.

Intre acestea, în Moldova, prin vremea aceasta se observă o mişcare intelectuală nu mai puţin intensivă de cât în Muntenia. Scaunul Moldovei, cum am spus, este ocupat de un energic domn, Vasile Lupu, care se sileşte ca în toate să nu rămână mai pe jos de cât concurentul său, voevodul muntean. El îşi găseşte un talentat şi energic ajutător în persoana mitropolitului Moldovei Varlaam. Acesta din urmă se trăgea dintr'o familie de ţărani, a

intrat de vreme în mânăstirea Secul[1]), unde a învățat limba greacă și slavonă, câștigând bogate cunoștințe în citirea Sfintei Scripturi. După o trecere de 20 ani ajunge mitropolit și dobândește o influență simțită asupra mișcărei intelectuale din Moldova. Până în clipa suirei sale pe tronul mitropolitan, el fusese în Kiev unde a cunoscut pe Petru Movilă, a văzut tipografia și școala sa, și atunci, probabil, în mintea lui s'a zămislit idea să înființeze aceste instituții și la sine acasă.

După ideia lui Varlaam, la Iași, Vasile Lupu înființează pe lângă noua mânăstire Trei Ierarhi 1639[2]) o școală în 1641 a cărei menire era să învețe pe copiii de boeri limbile: greacă și

1) Despre mânăstirea Secul, vezi A. I. Iațimirskii. Manuscrisele slavone și ruse din bibliotecile românești, Petrograd 1905, p. 2, 15, 32, 39, 41, 109 și altele.

2) Corespondența cu privire la clădirea acestei mânăstiri dintre Vasile Lupu și țarul Mihail Teodorovici citată în lucrarea d-lui S. Dragomir. Analele Academiei Române XXXIV, p. 1150—1162.

slavonească. Ca profesori, probabil, au fost invitaţi chieveni, de oare ce şi mânăstirea Trei Ierarhi avea ca egumen pe Sofronie Pociaţkii de origină ucrain [1]). Din această şcoală, care nu a existat o îndelungă vreme, au eşit nu puţini oameni buni conducători ai Moldovei; aici şi-a primit instrucţia şi cunoscutul traducător al Rusiei moscovite, Nicolae Spătarul Milescu [2]). In acelaş an, 1641, Vasile Lupu se adresează lui Petru Movilă cu rugăciunea să-i trimită literă tipografică. După cum se vede din prefaţa primei cărţi, eşită de sub teascurile acestei tipografii a Moldovei, *„preasfinţitul părinte Petru Moghila, fecior de domn de Moldova... a făcut pre pofta măriei sale* [3]). Tipografia a fost aşezată tot pe lângă aceiaşi mânăstire Trei Ierarhi.

---

1) N. Iorga. Ibidem, p. 148.
2) N. Iorga. Ibidem, p. 149.
3) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem, p. 140.

Prima carte, care a eşit de sub teascurile acestei tipografii în 1643 în limba română şi care se numia *„Carte românească de învăţătură dumenecelor“ „tălmăcită den multe scripturi în limba slavonească pre limba romenească de Mitropolitul Varlam“* [1]). Prin urmare, cartea prezintă nu o simplă traducere, ci mai de grabă o compilaţie, *„adunată din toți tâlcuitorii Evanghelii, și învățătorii bisericei“* [2]). Varlaam dă în lucrarea sa nu numai o admirabilă tâlcuire a evangheliei, dar şi un şir de vieţi de sfinţi [3]). Ca om evlavios el se ţinea de acea părere, că omul nu se poate mântuí de cât numai prin ajutorul limbei slavone, iar pe de altă parte, el a văzut, că mulţi se încearcă *„a pogorâ şi Svânta Scriptură tot mai pre înțelesul oamenilor pân'au început a scoate așeși pre limba sa pentru ca să înțeleagă hiecine“*. *„Cu*

1) Ibidem p. 137.
2) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem, p. 140.
3) N. Iorga. Ibidem 150.

mult mai vrătos", — continuă Varlaam — *limba noastră romănească, ce n'are carte pre limba sa, cu nevoie este a înțelege cartea alții limbi*[1]).

Acest lucru a silit pe Varlaam să tipărească evanghelia învățătoare în limba română. Cartea a fost destinată pentru citirea religioasă a mirenilor. Limba cărței este limba obișnuită moldovenească, foarte apropiată de limba de conversație țărănească, ceia-ce formează o însemnată destoinicie a traducerei lui Varlaam.

Următoarea literatură a Moldovei a fost *„Șapte taine a bisericii"* despre care am pomenit mai sus, care a eșit de sub teascul tipografiei în 1644[2]). Cartea coprinde în paginele sale diferite discuțiuni asupra diferitelor chestiuni din viața bisericei, mai cu seamă despre cele șapte taine. Este tradusă

1) I. Bianu și N. Hodoș. Ibidem, p. 140.
2) Ibidem, pp. 147—150.

„den sfentele Scripturi și tocmită de Eustrație, fost logofăt" [1]).

Lui Eustaţie îi mai aparţine traducerea şi compunerea *„Pravilelor împărăteşti*, lucrare juridică, eşită în 1646 [2]). Titlul acestei cărţi este *„Carte română de învățătură de la pravilele înpărătești"* Aceasta este un cod de hotărâri de legi, compus pe baza izvoarelor greceşti ale lui Zonara, Vlastarie şi Armenopol [3]).

Acesta este primul cod de legi, care trebuia să servească ca manual practic la judecăţi, care trebuia să reguleze vechile relaţiuni de drept, întemeiate pe obiceiul pământului [4]).

Sistematizarea expunerei, serioasa clasificare a materialului, cum am spus mai sus, deosibeşte acest monument juridic de „pravilele" domnului Muntean, Matei Basarab.

---

1) Ibidem, p. 150.
2) I. B'anu și Hodoş. Ibidem, p. 157.
3) Vezi prefaţa la „Pravile". I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem, p. 150.
4) Vezi prefaţa la „Pravile". I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem, p. 157.

Afară de aceste trei cărţi, în Iaşi, s'au mai tipărit încă în 1645 „*Răspunsurile mitropolitului Varlaam la catehismul calvinesc*[1])“, răspunsuri pentru care Varlaam a primit împuternicirea de a merge la soborul de la Iaşi tot din acelaş an, 1645[2]). Nu ne-a rămas nici un exemplar din această carte, dar avem date precise, că aceasta carte a fost tipărită[3]).

In această vreme, în provincia ungurească, numită Ardealul, începe din nou o viaţă culturală, care pare că este o continuare a mişcărei din Secolul al XVI-lea. Protestanţii în luptă cu catolicismul se silesc să apropie la sine şi pe Români ; iată pentru ce în 1640 în Belgradul transilvan (Alba Iulia) se editează „*Catehismu calvinesc*)„[4]. Acelaş catehism, dar cu litere latine,

1) I. Bianu şi N. Hodoş. ibidem p. 150.
2) N Iorga. pp. 149.—153.
3) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem, p 150.
4) I. Bianu şi N. Hodoş. Ibidem p. 107. Avem ştiri cum că în Ardeal s'a mai tipărit încă un catehism în 1635. Ibidem, p. 532.

se tipăreşte în 1648[1]), iar în 1656 apare *„Apărarea catehismului“*, desminţirea la „Răspunsurile“ lui Varlaam [2]). In 1641, în Belgrad, se editează din nou *„Evanghelia cu învăţătură“* a diaconului Coresi 1580—1581. *„Noul Testament“*, „tradus cu mare străduinţă din limbele: greacă şi slavonească în limba românească [3]) Traducerea este făcută de ieromonahul Silivestru şi corectată de mitropolitul Ardealului Simeon Ştefan [4]) In sfârşit, în 1651 se editează în limba română *„Psaltirea* [5])“. Traducerea este făcută din limba „jidovească“ de persoane necunoscute.

Vedem, că într'un period de timp, comparativ, scurt, mai puţin de 20 ani, din diferitele localităţi locuite de Români, iese un şir de cărţi în număr de 31. Excluzând din acest nu-

---

1) Ibidem. pp. 207, 537.
2) Ibidem p. 115.
3) Ibidem. 165—170.
4) Ibidem. p. 169.
5) I. Bianu şi N. Hadoş. Ibidem pp. 184—190.

măr două tipărituri — una în limba greacă[1]), şi altă în limba românească[2]), cari nu prezintă pentru noi nici un interes, — în general, s'a tipărit 29 de cărţi. Din ele, în limba slavonească s'a tipărit 10, în limba română 16, iar în limba română amestecată cu limba slavonă numai 3. Majoritatea tipăriturilor revine Munteniei; afară de aceasta, toate cărţile tipărite în teritoriile româneşti în limba slavonească (10) şi cu text românesc amestecat cu cel slavonesc (3) se tipăresc aici. Toată mişcarea intelectuală a acestei epoci s'a exprimat, după cum vedem, exclusiv, în traducerea şi tipărirea de cărţi bisericeşti, deoarece atunci toată viaţa spirituală era concentrată în biserică, în religie. Românii aflându-se, pe de o parte, sub influenţa protestantismului apusean, care gândea la atragerea lor

1) Decretul patriarhului de Constantinopol Partenie, tipărit în 1642, în Iaşi, Ibidem, p. 119.
2) Grămatele Principilor transilvani către preoţii români în timpul de la 1653—59, Ibidem.

de partea sa, iar pe de altă parte, sub influenţa splendidei culturi sud-ruse, ei au trebuit să se deştepte la o viaţă culturală, cu atât mai mult cu cât la acest lucru i-au ajutat vremurile cele liniştite ale domniei lui Matei Basarab şi Vasile Lupu. Matei Basarab însuşi puţin instruit, dar adânc apreciator al culturei, ajută cu toate mijloacele la sădirea culturei în mijlocul poporului său. Fără îndoială, la acest lucru l-a ajutat foarte mult cultul său cumnat Oreste Năsturel, om care cunoştea bine câteva limbi, şi care sta în fruntea acestei mişcări culturale în această frumoasă domnie. Lui îi mai aparţin, pe lângă traducerile arătate mai sus, încă şi traducerea din limba slavonească în cea românească a cunoscutei povestiri despre „Varlaam şi Ioasaf", traducere făcută în 1648—1649 şi rămasă în manuscris [1]). Mişcarea intelectuală s'a exprimat în

---

1) N. Iorga. Ibidem p. 166.

Moldova numai prin tipărirea a patru cărţi în limba română şi acestea însă sunt compilaţii şi traduceri făcute într'o frumoasă limbă moldovenească. Judecând după toate acestea, limba slavonească se mai menţinea încă destul de tare în biserică, de oarece în tot acest period noi nu întâlnim nici-o carte de serviciu bisericesc în limba românească.

Majoritatea cărţilor tipărite era destinată pentru cetire. Dar, în aceste cărţi se exprimă din ce în ce mai mult ideia despre necesitatea de a avea cărţile Sfintei Scripturi în limba naţională, despre nevoia de a săvârşi serviciul divin în această limbă. Lucrul acesta se vede mai limpede în cărţile tipărite în Ardeal. Aici de pildă, în Psaltirea din 1651, în prefaţă se aduc câteva dovezi în folosul acestei idei [1]. Ideia despre unitatea naţională a Românilor se exprimă încă mai clar,

1) I. Bianu şi N. Hodoş. Ipidem, p. 188.

precum şi comunitatea culturei lor. Astfel, de exemplu: în prefaţa de la „Noul Testament“, editat în 1648 în Belgrad, citim: *„încă vă rugăm să luaţi aminte că Rumânii nu grăescu în toate ţărăle într'un chip, înca nici într'o ţară toţi într'un chip*[1])“; pentru aceasta, traducatorul se sileşte ca să scrie aşa fel ca să-l înţeleagă *„Românii din toate părţile*[2])“. In ceia ce priveşte limba acestor traduceri, ea se aseamănă de cea literară, ea este mai liberă, mai curată şi mai puternică de cât limba traducerilor din secolul al XVI-a.

In această privinţă se deosebeşte limba Moldovei, limba traducerilor lui Varlaam şi lui Eustaţie, în ceia ce priveşte ortografia, aceste traduceri lasă cu mult în urmă traducerile de mai înainte.

Toată această mişcare în parte a izbucnit, cum am spus, sub influenţa

---

1) Ibidem. p. 170.
2) Ibidem. loc. cit.

culturei sud-ruse. Petru Movila, după cum am văzut, procură ţinuturilor moldovene tipografii, tot el trimete Românilor profesori şi tipografi. Scoala superioară din Iaşi din timpul lui Vasile Lupu, fără îndoială, a fost înfiinţată sub influenţa tot a lui Petru Movilă. In sfârşit, majoritatea cărţilor slavone tipărite în ţinuturile româneşti, nu sunt altceva, în marea lor parte, de cât o retipărire a ediţiilor din Kiev. O parte însemnată din traduceri este făcută după aceleaşi ediţii. Tot la aceiaşi vreme se referă şi primele încercări de a scri stihuri în limbele română şi slavonă, fapt care stă în legătură cu versurile din Rusia de sud-vest. Aşa sau altfel, această epocă este una din cele mai însemnate din istoria dezvoltărei limbei literare româneşti, a literaturei româneşti în genere. Caşi epocele de mai înainte, ea nu creiază nimic original în domeniul literaturei, dar marea activitate a traducerilor a trebuit să elaboreze forme pentru

limbă mai stabilă şi să pregătească terenul pentru literatura originală.

Odată cu moartea acestor doi domni de seamă ai Moldovei şi Munteniei, viaţa intelectuală pare că moare pe o bucată de vreme, ca să reînvieze cu o putere şi mai nouă în epoca următoare, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Această nouă mişcare intelectuală între Români este legată de numele mitropolitului de Suceava, Dosoftei, a cărui viaţă şi activitate serveşte ca obiect al lucrărei de faţă.

CAPITOLUL V

Caracteristica mitr. Dosoftei şi literatura despre el. Când s'a născut şi de ce origină este. Unde a învăţat. Ştiri despre activitatea lui până la mitropoliat. Prima adresare către Moscova.

Activitatea Mitropolitului Dosoftei de Suceava [1]) coincide cu unul din cele

1) „De Suceava" — dela Suceava, vechia capitală a principatului Moldovei. în care se găsia mitropolia ţărei. Uneori Dosoftei se numeşte numai „mitropolit de Moldova". Oraşul se află în Bucovina austriacă.

mai interesante perioade din istoria dezvoltărei literaturei şi limbei româneşti, cu epoca introducerei ei în biserică, cu timpul recunoaşterei ei în mod oficial în viața religioasă a Românilor. Fiind unul din cei mai culţi oameni ai timpului său păstră o nețărmuită iubire faţă de cultură în deobşte. Neobosita sa muncă cărturărească a lăsat o bogată moştenire patriei şi bisericei sale. Limba slavonească, care stăpânea şcòala, biserica şi cancelaria românească de atâta vreme era socotită ca limbă oficială şi bisericească, începând cam de la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul celui al XVI-lea, se vedea înlăturată treptat din locul său de limba românească. Chiar în epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, epoca cea mai puternic dezvoltată pentru literatura românească, limba română încă nu se introduce în biserică. Este adevărat, că bogăţia de traduceri în limba românească în această epocă ne vorbeşte despre ma-

rele interes ce se da limbei naţionale. Multă vreme între învăţaţii români a existat părerea, că în timpul domniei lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, limba românească a primit complecta recunoaştere oficială ca limbă religioasă [1]). Dar o simplă statistică făcută cărţilor tipărite în această vreme, ne convinge de contrariu. Din toate cărţile, editate în limba română, nu găsim nici un molitfelnic, nici un tipic, adică nici o carte, care ar conţine orânduelile bisericei ortodoxe pe când cărţile slavoneşti se referă mai mult la ritualul bisericesc. Editurile româneşti din această epocă-mineile-se întrebuinţau numai pentru citirea religioasă în casă.

Mitropolitul Dosoftei apare ca un direct continuator şi complectator al introducerei limbei româneşti în biserică, începută de atâta vreme, ca un apropiat urmaş al lui Vasile Lupu din

1) I. ianu „Despre introducerea limbei româneşti în biserica Român lor". Analele Academiei Ro ane vol. XXVI, br. sep. p. 16.

Moldova, el îşi îndreaptă toată energia spre consolidarea limbei naţionale a Românilor în viaţa lor bisericească, către creiarea limbei literare româneşti, spre traduceri şi editări de cărţi în această limbă. Activitatea aceasta este destul de amănunţit cercetată de învăţaţii români. Pentru noi, însă, Dosoftei este interesant prin faptul, că o parte şi anume ultima, din viaţa şi activitatea sa, s'a scurs în părţile Rusiei de sud-vest, că această activitate a fost dirijată către dezvoltarea literaturei ruse, care activitate este în strânsă legătură cu interesele literare ale Ucrainei şi în parte şi ale Rusiei moscovite. In literatura rusă stiinţifică precum şi în cea românească există părerea, că el de la 1703 a ocupat scaunul de episcop sau mitropolit de Azov. [1]) Cu toate acestea, în ştiinţa

1) P. Stroev. „Listele ierarhilor şi mânăstirilor bisericei ruse". Petersburg. 1877. Ediţia com'siei arheologice. Pe pag. 491 citim: „Eparhia de Azov a fost instituită în 1701, şi desfiinţată după redarea Azovului Turcilor.

rusă nu există nici o ştire 2) despre viaţa şi activitatea lui ca atare, iar ceiace avem, sunt simple date fragmentare, cari în majoritatea cazurilor sunt neexacte şi necomplecte; deasemenea, nu avem indicaţiuni limpezi nici despre activitatea lui de traducător cu privire la numărul şi conţinutul cărţilor traduse de el. Invăţaţii români au luminat numai terenul activităţii lui literare cu privire la cărţile româneşti, lăsând într'o deasă umbră restul activităţi lui din Rusia.

---

a) Partenie Neboza, mitropolit de Laodiceia numit la 1701, iar la 2 Dec. 1703 mutat la Arhanghelsc.

b) Dosoftei; „mitropolit de Suceava"... Aseastă părere se repetă de toţi învăţaţii ruş, cari într'un fel sau altul se ating de activitatea lui Dosoftei.

2) In literatura rusă gasim informaţiuni deşi scurte şi nu tocmai exacte la P. S. Arsenie de Pscov [azi la Novgorod]. „Cercetări şi monografii pentru istoria bisericei moldovene", Petersburg, 1904. p. 52 56; E. Golubinskii „Scurtă schiţă a istoriei bisericilor ortodoxe" p. 380—381. Literatura din limba română este arătată de A. I. Iaţimirski „Manuscrisele slavone şi ruse din bibliotecile româneşti" din Colecţia Academiei imperiale de ştiinţă. vol. 79 pag. 866—867. Deasemenea şi la E. Kaluzniacki. „Zur älteren Paraskevalitteratur Griechen, Slaven und Rumänen". Wien. 1899. pag. 31.

Pentru prima dată St. Dinulescu în lucrarea sa *„Viața și scrierile lui Dosoftei Mitropolitul Moldovei, Cernăuți 1895“* a dat cele mai complecte şi serioase informaţiuni asupra vieţei şi activităţi lui Dosoftei. In această lucrare sunt informaţiuni destul de complecte cu privire la activitatea literară a lui Dosoftei în Moldova până la 1686, adică până în vremea când Dosoftei a părăsit patria sa. Despre activitatea lui Dosoftei în hotarele Rusiei de sud-vest nu găsim aici nimic; ni se comunică numai că Dosoftei a murit la 1711 în demnitatea de mitropolit al Azovului. Aceiaşi ştire o repetă şi I. Bianu în prefaţa Psaltirei rimate reeditată de Academia română. La datele biografice despre Dosoftei, comunicate de St. Dinulescu nu s'a mai adaus nimic nou până în vremea din urmă. După cum am spus mai sus, asupra activităţii literare a lui Dosoftei s'a scris mult de diferiţi învăţaţi români ca B. P. Hâj-

dău,[1]) I. Bianu,[2]) N. Iorga[3]). episcopul Melhisedec[4]) şi alţii[5]).

Nicăeri şi la nimeni nu găsim nici o ştire precisă despre origina lui Dosoftei, anul naşterei lui şi despre instrucţia elementară. Episcopul Arsenie de Pscov în lucrarea sa „Cercetări şi monografii pentru istoria bisericei moldovene“ presupune, că Dosoftei s'a născut în Moldova, probabil, în Iaşi, între anii 1627 şi 1630[6]) Mai probabilă este presupunerea lui N. Iorga, care crede, că Dosoftei s'a năs-

1) B. P. Hajdeu. „Psaltirea versificată a mitropolitului Dosoftei din 1673“. in Columna lui Traian, I. [1870].

2) I. Bianu. Op. cit. Aici în întinsa prefaţă, pe lângă scurtele informaţiuni biografice, găsim o expunere destul de preţioasa despre Psaltirea lui Dosoftei.

3) N. Iorga. Istoria litér. religioase a Românilor. Lui Dosoftei, aci, i se dedică cap. 12 „Mitropolitul Dosoftei şi lucrările lui“ p. p. 178 200.

4) Episcopul Melhisedec. „Cronica Romanului“. Bucureşti, 1874. vol. I.

5) D. A. Sturza în revista „Convorbiri Literare“. 1872 78, No. VI ; A. Apostol „Viaţa şi activitatea lui Dosoftei. Botoşani, 1897.

6) Arsenie, ep. Pscov. Op. cit. p. 52.

cut pe la 1624[1]). Iată în ce constă confirmarea acestei date. In Ianuarie 1684 Dosoftei a plecat în Rusia ca sol cu o cerere către ţarii ruşi Ioan şi Petru ca să primească Moldova sub ocroţirea lor[2]). Ajungând în Chiev, Dosoftei a fost silit să rămâe aci din cauza epidemiei, unde îl vedem până în luna Martie în acelaşi an tot în Chiev[3]). In Mineele sale (editate în 1682—1686) la 9 Iulie, Dosoftei transmite impresiunile sale asupra bunului miros şi a puterei de vindecare a moaştelor sfinţilor din lavra Pecersca, cu care ocaziune descrie următoarea minune întâmplată cu el.

Eram grozav de bolnav — zice el — *şi am eşit* (din peşterile Lavrei) *atât de sănătos încât am plecat pe jos, sărind înaintea cailor*...... fiind *om de 60 ani*"[4]). Astfel că, putem spune în mod

1) N. Iorga. Op. cit. p. 178.
2) Vezi anexa scrisoare VII.
3] Vezi anexa scrisoare VIII.
4] N. Iorga Op. cit. p. 199.

hotărât că Dosoftei a văzut lumina zilei la 1624.

Părerea episcopului Arsenie, împărtăşită şi de câţiva învăţaţi români, despre origina moldovenească a lui Dosoftei provoacă deasemenea o oarecare bănuială. Pe versul unui *document* şi al unui *tipic* (*slujebnic*), care a trecut prin mînile lui Dosoftei, sunt notate numele părinţilor lui Dosoftei. Tatăl lui se numea Leontar, mama Miziria, iar bunicul Barila; bazându-ne pe cele spuse mai sus, fără îndoială, că aceste nume nu sunt româneşti, şi deaceia profesorul N. Iorga presupune, că Dosoftei nu era de origină românească, ci mai de grabă era un fugar din Galiţia, poate, grec de origină. In folosul acestei presupuneri mai vorbeşte şi împrejurarea că într'una din cronici, Dosoftei este numit *„fiu de neguţător“* şi grecii foarte adesea erau întâlniţi ca neguţători. Pe de altă parte, avem ştiri că una din mătuşile lui purtà nume românesc sau mai degrabă bul-

gar — Stanca —. Unul din cronicarii români Niculcea, contimporan cu Dosoftei, îl numeşte *„fiu de mazâl“*[1]). Aceste date contradictorii despre origina lui Dosoftei nu sunt pentru origina românească a lui Dosoftei.

Noi avem o altă presupunere. Pe la 1649 întâlnim pe Dosoftei ca un monah modest al uneia din mânăstirile Moldovei, Pobrata,[2]) unde după cum se vede dintr'o însemnare, se ocupà cu studiul limbelor greacă, latină, *românească* şi polonă[3]). Faptul că, între limbile în curs de studiere întâlnim şi limba românească, putem îndrăzni să credem, că el nu era de origină românească, iar studiul limbei greceşti înlătură părerea lui N. Iorga. Faptul că, în amintita notiţă, el nu vorbeşte

1. N. Iorga. ibidem. Op. cit. Trimitere la Neculcea. Lotopiseţe, p. 233 „Mazâl“ — *nobil scos din demnitate.*
2. Literatura, privitoare la mănăstirea Pobrata, sau Probota, arătată de A. I. Iaţimirskii“. Manuscrisele....“ p. 200.
3. I. Bianu. Psaltirea în versuri p, VII.

despre limba slavonă bisericească şi limbă literară din sudul Rusiei, pe care după cum vom vedea din activitatea lui, el o cunoştea admirabil, se poate presupune că Dosoftei, era mai degrabă slav, poate din ţinuturile de sud-vest ale Rusiei, vecine cu Românii. In ceia ce priveşte numele părinţilor lui, cu greu am putea admite, că poate fi vorba despre origina lui greacă, Toate aceste nume, afară de Leontar sau Leontie, sunt nume neortodoxe, mai degrabă sunt porecle:

Barila (la Bianu—Barula, Barilovici[1]), poate fi de la ucrainul Borola-Barilovici), c re până în prezent se întâlneşte între Ucraini atât ca nume de familie cât şi ca porecle. Mai departe, într'una din scrisorile sale către patriarhul Moscovei Ioachim, Dosoftei intervine pentru o oarecare rudă din *Lemberg* numită Kiriac Papara,[2]) cei

1. I. Bianu. Psaltirea în versuri p. VII
2. Despre această scrisoare mai jos, precum şi scrisoarea-anexă VI.

ce ne face să credem mai mult, că Dosoftei, este de origină din Rusia sud-vestică. Infârşit, în privinţa lui Dosoftei, se mai poate face încă o presupunnre. In 1658 Dosoftei este ales episcop de Huşi în vârsta cam de 34 ani. Vârsta aceasta se poate socoti ca prea timpurie dacă socotim, că Dosoftei se trage din ţărani. De aicea se poate conchide, că Dosoftei era de o origină mai nobilă.

Nu fără interes este şi chestiunea cu privire la instrucţiunea lui Dosoftei. Manuscrisele-autografe ale lui Dosoftei, care ni s'au păstrat, ne arată că el nu numai că stăpânea bine câteva limbi: greacă, latină, ebraică, polonă, română, slavonă bisericească şi rusă de sud-vest literară, dar avea cunoştinţe foarte temeinice şi despre gramaticele clasice. Psaltirea ritmată compusă de Dosoftei sub influenţa poetului polon Ian Kohanovwki[1]). In co-

1) Despre aceasta mai jos.

lecția de traduceri a lui Dosoftei, care se păstrează în biblioteca catedralei Sf. Sofia din Kiev No. 161 (38), găsim traduceri din limbele greacă şi latină în cea slavă; tot aici sunt şi scrisorile lui către Varlaam Iasinski, mitropolitul Kievului, scrise în limba ucraină a secolului al 17-lea. Articolul special despre sibile, înserat în această colecție (fil. 607—614), este scris în 4 limbi: greceşte, latineşte, slavona bisericească şi româneşte, traducerea aceasta, se deosebeşte printr'o uimitoare exacitate. Pe marginile manuscriselor-ciorne întâlnim multe observațiuni-note în cari arată pentru care motiv traduce aşa sau altfel un anumit cuvânt; îndreptările făcute multor forme gramaticale ne arată adânca cunoştință a lui Dosoftei în domeniul gramaticei. Indreptări de acestea găsim aproape pe fiecare pagină a manuscriselor lui—ciorne. Din prefața Psaltirei rimate, aflăm că cunoştea şi retorica.

Nu ne îndoim de asemenea de cunoştinţa poeticei pe care o poseda Dosoftei, fapt pe care îl aflăm dintr'un şir de versuri întocmite de el, afară de psaltirea rimată. Dacă mai avem în vedere încă şi bogatele lui cunoştinţe în domeniul teologiei, mai cu seamă, în cel dogmatic[1]), pentru noi este fapt neîndoios, că aceste cunoştinţe nu puteau fi primite în singurătatea unei chilii mânăstireşti, chiar dacă am ţine socoteală de asiduitatea şi talentul lui. Dosoftei, fără îndoială, a trecut printr'o şcoală serioasă. Traducerile lui şi notele trădează pe omul, care a primit o foarte serioasă instrucţie pe vremea aceia. Unii învăţaţi presupun, că a primit instrucţia în şcoala de pe lângă mânăstirea Trei Erarhi, întemeiată, în Iaşi, de Vasile Lupu la 1641.[2]) Se mai poate face şi o altă presupunere şi anume, că Dosoftei a

---

1) Articolul lui despre transubstanţierea Sf. Daruri; vezi mai jos.
2) Episcopul Arsenie Op. cit. pag. 52

putut fi elevul colegiului movilean din Kiev, sau, mai de grabă, al şcoalei „Brafscaia" din Lemberg. Despre a ceasta vorbeşte întregul complex al instrucţii lui. Gustul şi interesul lui literar, care coincid perfect cu gusturile şi interesele literaţilor din sud-vestul Rusiei a secolului al 17-lea, cunoştinţa temeinică a limbilor polonă şi ucraină, patima lui pentru poezie, şi în fine acea prietenie cu cei mai de seamă oameni din sudul Rusiei, pe care a păstrat-o până la sfârşitul zilelor sale.

N. Iorga presupune, că Dosoftei a fost egumenul mânăstirei Pobrata, [1]) această presupunere, foarte probabilă, nu are nici-un temei dovedit, într'unul din documente, de la 10 Maiu 1658, Dosoftei este amintit ca episcop al Huşilor, iar în anul următor 1659 el este ales episcop al Romanului [2]) până la 1771 când ocupă locul de mitropolit al Moldovei, nu avem nici o

1). N. Iorga Ibidem, p. 179.
2) Ibidem, loc, cit.

ştire. El nu se manifestă prin nimic, probabil, se ocupa în linişte a chiliei sale cu traducerea cărţilor sf. Scripturi în limba română, editate mai în urmă de el. In această vreme a compus şi Psaltirea în versuri. Moldova suferia în vremea aceasta cele mai grele clipe de războaie civile, cari au avut loc după moartea lui Vasile Lupu, continuându-se până la a lui Constantin Cantemir (1654 — 1685)[1] Imigraţia Grecilor în ţinuturile româneşti, care începuse încă din secolul al XVI lea, în secolul al XVII-lea, luase proporţii mult mai întinse, nepierzând legătura lor cu Constantinopolul. Grecii au început să pretindă la cârmuirea principatelor române. Din cauza aceasta, în principatele române se dezvoltă în cel mai mare grad viaţa de partid, care duce la războae neîntrerupte şi la dese schimbări de domni. Ca episcop, Dosoftei, pare-se, nu participa la politică.

1) Constantin Cantemir a ocupat tronul de la 1685—1693.

Avem ştiri, că în 1684 a venit la Iaşi, unde se oprise în acea vreme cu toată suita sa Nectarie[1]) patriarhul Ierusalimului.

Este posibil ca în vremea aceasta să-şi fi dobândit pe lângă curtea domnească partizani, mulţumită cărora să fi ajuns mai în urmă mitropolit al Moldovei. In 1771 pe timpul Domniei lui Duca Vodă, Dosoftei este ales mitropolit. Pe această vreme se începe lupta între Turcia şi Polonia. Dosoftei, poate, legat prin origină sau amintirile şcolare cu pământul Poloniei, simpatiza în această vreme pe Poloni, el îi priveau ca pe izbăvitorii Românilor în viitor de jugul turcesc. Ca urmaşi ai lui Duca Vodă a fost Ştefan Petriceicu Vodă[2]) care în 1673 după lupta de lângă Hotin a fugit în Polonia.

1) N. Iorga Op. cit. p. 179. Despre venirea lui Nectarie în Iaşi, găsim date în biografia lui tipărită în lucrarea sa polemică contra papilor 1682. I. Bianu şi N. Hodoş. Op. cit. p. 255.

2) A. D. Xenopol. Istoria Românilor. Vol. VI. pp. 315 323 Petriceicu Vodă 1672—1674.

Dosoftei care încă din luna Iunie, se găsea în lagărul lui Petriceicu Vodă [1]) a plecat cu Domnul său în Polonia şi s'a reîntors la începutul anului 1675. Noul domn Dumitraşcu Vodă Cantacuzino [2]) pus de Turci, a închis pe fostul partizan al duşmanului său în mânăstirea Sf. Sava, numind pe un nou mitropolit al Moldovei, Teodosie. Dar, în curând, Dosoftei, a reuşit să-şi câştige încrederea noului său domn, şi astfel i s'a redat catedra sa mitropolitană pe care a ocupat-o până la 1686.

Depătându-se, probabil, de lupta politică Dosoftei se dedică intereselor culturale ale ţărei sale; el se ocupă cu activitatea cărturărească, se îngrijeşte de răspândirea culturei, cari prin acea vreme se slăbise grozav printre Români. Adresându-se către patriarhul Moscovei, Ioachim, cu rugăciunea ca să-i trimeată o tipografie, Dosoftei observă: *„Căci la noi a pierit învăţă-*

1) N. Iorga Op. cit. p. 180.
2) A. D. Xenopol, Op. cit vol IV pp. 339 343 Duca Vodă-Cantacuzino 1674—5 şi 1682—5.

tura de carte și puțini sunt cei ce înțeleg limba cărței“ [1].

Către această vreme se raportă traducerea în limba română și editarea unui întreg șir de cărți. Tipografia înființată de Vasile Lupu, prin vremea când Dosoftei devine mitropolit se părăginise, *„și noi avem tipografie, dar este foarte stricată, după cum îți va spune cu grai căpitanul Ionașcu* [2]) zice Dosoftei într'o scrisoare către Nicolae Milescu Spătaru. După aceasta, el a fost silit să-și tipărească cărțile sale în Uniev [3]) ne încetând, în același timp să se îngrijiească despre o tipografie proprie. In arhiva principală a ministerului de externe din Moscova s'a păstrat o scrisoare a lui Dosoftei către Nicolae Spătaru, scrisă în Martie în

1) Muzeul din Moscova „Rumianțev“ Colecția lui V. M. Undolski, No. 210, f. 3 verso. Vezi Aanxa-scrisoare II, unde este redată în întregime,

2) Arhiva principală a minsterului de externe, „secția afacerilor valaho-moldovenești“, No. 2, vezi, anexa-scrisoare I. Despre aceasta vezi și pe Iurie Arseniev. Date nouă despre slujba lui Nicolae Spătaru în Rusia, Moscova, 1900 p. 50.

3) Vezi mai jos,

care roagă pe Spătaru să-i dea concursul pentru trimeterea tipografii. *„Afară de aceasta“*, citim aici, *„mă rog ca în numele meu, să saluți pe părintele nostru, patriarhul Moscovei și al întregei Rusii sămi dăruiască un teasc de tipografie și litere, caractere mici“* [1]).

Patriahul Ioachim încă mai dinainte îi făgăduise prin acelaşi *căpitan Ionașcu*, care venise de două ori la Moscova în 1679 pentru a încheia pacea dintre Turcia şi Rusia, şă trimeată tipografia în Moldova.

Dorind să reamintească patriarhului despre făgăduința sa, Dosoftei, la 15 August 1679, trimete lui Ioachim pe acelaşi *Ionașcu Belevici*, în care, între altele, scrie: *„rugăm pe sfinția voastră, prea cinstite și milostive părinte ca să faci cu noi o faptă de milă și iubire omenească și să ne trimeți tipografia ca să tipărim cărțile pe care*

1) Arhiva principală a ministerului de externe, secția afacerilor valaho-moldoveneşti No. 2, vezi P. N. Batiuşcov „Basarabia“. Descrierea istorică, compusă de N. I. Petrov. Petersburg. 1892 pag. 83.

le-am tâlcuit din grecește și slavonește în limba română.... fă pentru D-zeu această dragoste pe care ne-ai făgăduit-o în timpurile mai bune".

Cum vedem din hârtiile-ciorne ale lui Carion Istomin, care îndeplinea rolul de secretar al patriarhului Ioachim, trimite lui Dosoftei, în Decembrie în anul 1679, o scrisoare, lăudând „*râvna caldă și dumnezeească*", Ioachim scrie ;

„*Obiectele tipografice pe care le-ați cerut cu scrisoarea către noi le-am trimis bucuros cu trimisul vostru Ioan Belevici, iar celelalte, cari au aparținut tipografii, sunt, deasemenea, trimise, și v-am scris și deosebit*".[1]) In adevăr în molitvelnicul, editat de Dosoftei, în 1681

1) Biblioteca sinodală din Moscova. Ciudovskii No. 300. Deasemenea „Icoana afacerilor patrarhale", Muzeul de la Moscova „Rumiantev, No. 120, f. 4 verso. Despre aceasta vezi S. N. Brailovskii. Insemnările Academiei imperiale de știință pentru secția istorico-filologică" vol V. Petersburg 1982, pag. 11, 84, 143 . Vezi Arhiva Rusiei sud-vestică vol V, pag. 440 1. Inventarul lucrurilor patriarhale, trimise lui Dosoftei, vezi vol V. al actelor istorice No. 50 pag. 36. Vezi anexa-scrisoare III.

găsim o indicaţiune, care ne spune, că tipografia a fost adusă şi aşezată pentru tipărire de cărţi.

CAPITOLUL VI

Legăturile lui Dosoftei cu patriarhul Ioachim şi călătoria lui la Kiev. Chestia despre ducerea lui în Polonia. Legăturile lui cu ţarii şi ierarhii ruşi în timpul şederei lui în Polonia.

Legăturile lui Dosoftei cu Moscova nu s'au oprit numai aci. La 29 August 1683 trimite o scrisoare destul de întinsă către patriarhul Ioachim în care se plânge contra episcopului unit din Lemberg Iosif Şumlianski, care *„face mult rău sfintelor biserici, silind spre unirea cea păgubitoare de suflet, când pe faţă când în ascuns“* [1]) Acest episcop cu persecuţiile sale a dus până la sărăcie pe ruda lui Dosoftei, Kiriac Papara. Dosoftei roagă pe Ioachim să protejeze pe această rudă a sa şi să-i trimeată în Iaşi hârtia trebuitoare pen-

1) Arhiva Rusiei de sud-vest, t. V. partea I, pag. 209—211, Kiev, 1873, vezi anexa 4-a.

tru tipărirea Proloagelor. Deşi se pare, că Dosoftei se depărtase de mişcările politice, totuşi situaţia de dependenţă a Românilor, războaele neîncetate în care îi atrăseseră vecinii şi nenorocirile legate de aceste războaie, frământau grozav pe Dosoftei caşi pe mulţi din contimporanii săi. In Ianuar 1684 Dosoftei împreună cu cei mai de seamă membrii ai clerului şi boerilor moldoveni se îndreaptă către ţarii din Moscova, Ion Alexei şi Petru Alexei, cu rugăciunea de a-i lua sub aripa lor ca să le trimeată oaste împotriva *„Agarenilor“*, cari *„sunt gata a pustii pământul“* [1]). Ca sol pleacă chiar Dosoftei cu numita scrisoare spre Moscova. Ajungând la Kiev, Dosoftei a fost nevoit să nu mai continue călătoria mai departe, căci, după cum am spus mai înainte, prin locurile prin

1) Scrisoarea este tipărită în „Colecţia complectă a legilor imperiului rus“, S. Petersburg. 1830, t. II, pag. 567—568. De asemenea la S. Dragomir „Contribuţii...“, pag. 133; vezi anexa 5-a.

care trecea, bântuia ciuma[1]), şi în Kiev se aranjase carantină. La 3 Mart 1684, lui Dosoftei i-au luat în Kiev interogatoriul obişnuit, care împreună cu petiţiunea sa a fost trimes la Moscova. Plângându-se contra apăsătorilor Turci, contra nesincerităţei şi nestatorniciei Polonilor, Dosoftei în numele întregului său popor moldoven îşi exprimă dorinţa de a primi supunerea rusă. In Kiev se interesau, după cât reese din interogatoriu, de relaţiunile Românilor faţă de Poloni, pentru că declaraţiile lui Dosoftei au un caracter oarecum justificativ. *„Românii nu s'au supus regelui polon“*, raportează Dosoftei *„şi nu voesc să se supună niciodeum, iar dacă s'au luptat împreună lângă Hotin au făcut-o pentru frăţietatea de arme, iar nu pentru a se supune*[2]).

1) Aceasta se vede din informaţiile lui Dosoftei, vezi anexa 5-a.

3) Declaraţiile lui Dosoftei sunt tipărite în „Colecţia complectă a legilor imperiului rus“, t. II. pag. 568—69. S. Petersburg, 1830. Deasemenea şi la S. Dragomir, op. cit. pag. 136. Anexa 6-a.

Ce răspuns a dat guvernul moscovit la cererea lui Dosoftei nu ştim, dar Dosoftei petrecând câtăva vreme în Kiev,[1]) s'a întors în Moldova.

In toamna anului 1686 mitropolitul Dosoftei a fost din nou silit să părăsească Moldova, şi de această dată, pentru totdeauna. Regele Poloniei Ian Sobieskii, care a participat în lupta de la Hotin, a pătruns în anul acesta în Moldova, probábil, cu scopul ca să o smulgă din mâna Turcilor, şi pustiind-o, a pus mâna pe oraşul Iaşi. In curând, însă, Ian Sobieskii a trebuit să părăsească capitala Moldovei, şi împreună cu el a plecat în Polonia şi Dosoftei. La întrebarea, ce a silit pe Dosoftei să plece în Polonia, părerile învăţaţilor români se împărţesc. Unii din ei cred, că Ian Sobieskii depărtându-se din Iaşi, a luat cu sine şi moaştele sf. Ioan de

1) In „Vieţele Sfinţilor [Proloage]", tipărite de Dosoftei în 1682 1686 cum am văzut, se găseşte descrierea vindecărei lui prin moaştele lavrei Pecersca din Kiev, la 9 Iunie. N. Iorga, „Ist. lit. rel. a Românilor" pag. 199.

la Suceava, vechiul patron al Moldovei şi a silit prin aceasta şi pe Dosoftei să plece cu dânsul. N. Iorga crede, că Dosoftei, simpatizând pe Poloni, a primit cu bucurie pe Jan Sobieskii ca pe izbăvitorul Moldovei de Turci, şi când regele polon a trebuit să se întoarcă în Polonia, Dosoftei temându-se de persecuţiuni din partea duşmanilor Polonilor, a părăsit de bună voie Iaşii, luând cu sine şi moaştele Sf. Ioan din Suceava, odoarele bisericeşti şi actele mitropoliei [1]). N. Iorga îşi întemeiază părerea sa pe spusele a doi cronicari moldoveni contimporani: Niculae Costin şi Neculcea. Constantin Cantemir, bunicul satiricului rus, suindu-se pe tronul moldovean în 1685 a comunicat acestor crinicari cele ce urmează. După ce Dosoftei la cererea lui Constantin Cantemir de a se întoarce cu sfintele

1) N. Iorga, op. cit. pag. 181. Citate din Niculcea „Letopisete II pag. 36, 233; Index Zolkieviensis, in „Candela" pe 1885, pag. 98. Tot de părerea aceasta este şi A. D. Xenopol, Ist. Rom. t. VIII. pag. 183.

moaşte în Iaşi, a refuzat să îndeplinească aceasta. Constantin Cantemir s'a adresat către patriarhul Ierusalimului Dosoftei cu rugăciunea de a da anatemei pe fugar şi hoţul, care a furat moaştele moldovene, pe mitropolitul Dosoftei[1]). Cu toate că această ştire nu poate fi supusă bănuelei, totuşi mai avem şi alte ştiri, cari contrazic pe cea dintâi şi cari sunt luate din alte izvoare. Cunoscutul învăţat moldovean de la sfârşitul veacului XVII şi începutul celui de al XVIII, Dimitrie Cantemir[2]), fiind aliatul lui Petru cel Mare şi supus rus, în „Descrierea vieţei tatălui său Constantin" spune, că mitropolitul Dosoftei a fost dus cu sila din Moldova[3]). Din aceste două izvoare,

---

1) N. Iorga, op. cit. pag. 181.

2) El a lăsat şi alte lucrări, editate de Academia română: 1) Istoria imperiului Otoman, 2) Descriptio Moldaviae, 3) Vita Constantin Cantemirii, 4) Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor, 5) Divanul şi altele.

3) Op. Dimitrie Cantomir: „Vita Constantini Cantemirii, Bucureşti, 1883, pe pag. 44 găsim următoarele: „..nam totam urbem incendio dedit, et

cel mai demn de credinţă, la prima vedere, pare că este ştirea dată de cei doi cronicari Nicolae Costin şi Niculcea, cari se întemeiază pe cuvintele proprii ale lui Constantin Cantemir, fostul domn al Moldovei, în momentul când Dosoftei a trebuit să părăsească Iaşii.

Noi, însă, avem alte date, cari ne pleacă către comunicarea lui Dimitrie Cantemir. Dosoftei, care toată viaţa lui a fost dedicat intereselor ortodoxiei, care a tradus un întreg şir de lucrări polemice, îndreptate contra catolicismului, un duşman înfocat al uniţilor, după cum se vede din cererea lui, trimisă patriarhului Ioachim contra episcopului Iosif-Şumleanskii, din motivele punctelor sale de vedere nu pu-

---

monasteria combussit, Poloni et sacra vasa sunt depraedati, interim et reliquias Sancti Ioannis novi, magno cum gemmarum pretiosarum aliarumque argentearum aurearumque cuppellectilium secum abstulit, et ipsum metropolitam impium militum facinus coram exprobrantem, et elementiam praecantem, secum captivum, ducere iussit".

tea să simpatizeze pe Poloni. Polonii, cari luptaseră nu de puţine ori contra Turcilor se gândeau să pună mâna pe Moldova şi adesea îşi îndreptau armele lor contra însuşi Românilor. Dosoftei chiar dacă ar fi şi fost fugar din Polonia nu putea să sufere aceste fapte ale Polonilor. In declaraţiile sale date la Kiev, el dă cea mai proastă relaţiune despre Poloni: *„Ei obijduesc pe Români, şi nu pot să creadă Polonilor pentrucă ei sunt oameni răi şi nu putem să credem în cuvintele lor, căci sunt nestatornici"*. [1]) Chiar dacă această declaraţie are un caracter de siluire, totuşi este mult adevăr într'însa. Noi, însă, găsim şi alte mărturii mult mai întemeiate. La una din scrisorile hatmanului Mazepa către Petru cel Mare de la 1700 este anexată scrisoarea unui oarecare ieromonah Adrian, care împreună cu Dosoftei a părăsit Iaşii în 1686 şi a trăit în Polonia. In

1) Anexa 6-a.

această scrisoare se expune istoria părăsirei Moldovei de către Dosoftei: „*a sosit regele*“ se zice aci,“ *cu oastea sa polonă în pământul moldovenesc în târgul Iaşilor şi luând moaştele sfântului marelui mucenic Ioan din Suceava, din Iaşi ne-a dus în Polonia*“ [1])

De aici se vede clar, că Dosoftei a părăsit Iaşii nu după propria lui dorinţă. Această părere este confirmată de foarte multe indicaţiuni cu privire la sărăcia lui din Polonia despre care adesea ,el însuşi vorbeşte în scrisorile sale către ţari şi ierarhi. [2]) In aceste scrisori el vorbeşte foarte adesea despre „*sărăcia sa din străinătate*“ despre petrecerea sa „*în scârbe*“. In manuscrisul din catedrala Sf. Sofia din Kiev găsim următoarea notiţă: „*In oraşul Stryj, fiind în lungă răbdare şi depărtată streinătate unde trăesc smerit*

1) Anexa 5-a
2) Cele mai de seamă scrisori, după părerea mea, sunt puse în anexele lucrărei de faţă.

pentru păcatele mele" [1] In acelaş manuscris, în faţa textului, unde se vorbeşte despre suferinţele Mântuitorului, găsim o asemenea expresiune netermінată a lui Dosoftei: *gândindu-mă eu păcătosul la prigonirea de acum* [2].

Mai înainte am arătat spusele unuia dintre oamenii trimeşi de Dosoftei în Moscova pentru milă în care se vorbeşte despre dorinţa lui Dosoftei *„de a veni din Polonia în patria sa, în Suceava"*. Toate aceste argumente vorbesc despre starea neliberă a lui Dosoftei luat sub acoperămîntul regelui polon. Este adevărat, că într'una din scrisorile lui către ţarii Ioan Alexei şi Petru Alexei găsim o indicaţiune nelămurită, care ne şopteşte despre alte motive, cari au silit pe Dosoftei să părăsească Moldova. *„Eu smeritul mitropolit de Suceava fiind în depărtare*

---

1) Manuscrisul bibliotecei catedrei Sf. Sofia, No. 161 (38) f. 362.
2) Ibidem.

de pământul meu cu sfântul marele mucenic al lui Hristos Ioan și cu toată averea bisericească a sfintei noastre mitropolii din Suceava cu o parte din frații din cler, cari au mai scăpat din Moldova de sabia pustiirei și de mânia oștilor dușmane; acum petrecem în orașul nostru Stryi și așteptăm până se va liniști pământul și atunci vom lua îngăduire să ne întoarcem cu totul ce avem cu noi și cu sfântul marele mucenic Ioan în patria noastră în orașul Suceava, jefuit și pustiit de deasa călcare a Agarenilor, de siluire și de grele nenorociri". [1]) Totuşi nu avem dreptul să credem în această scrisoare pentru următoarele motive. Intâi, pentru că această scrisoare stă în contradicţie cu mărturiile aduse mai sus, al doilea, pentru că în această scrisoare se vorbeşte despre necesitatea de a lua de la cineva îngăduire, probabil, dela rege; al treilea Dosoftei, dacă nu ar fi fost

1) Arhiva Ministerului de externe, „Afacerile greceşti" No. 11, vezi anexa 7-a.

reţinut, ar fi putut trece în Rusia. unde judecând după legăturile lui cu Kievul şi Moscova, ar fi putut afla o foarte frumoasă primire. Aceasta se poate explica de teamă ca nu cumva scrisoarea lui să cadă în mâinile guvernului polon, fapt care ar fi înrăit şi mai mult situaţia lui. Dosoftei nu odată aruncă vălul tăcerei asupra motivelor şederei lui în Polonia. Aşa de pildă: în nici o scrisoare, adresată mitropolitului Varlaam Iasinskii, Dosoftei nu spune nimic despre motivele, cari l-au făcut să părăsească Moldova. Probabil, că transmitea despre aceasta oral prin oamenii trimeşi de el acolo. Intr'una din scrisorile sale, vorbind despre traducerile sale, Dosoftei adaogă: *„Vă va mai spune, de este cu putinţă, şi cinstitul şi sfinţitul de curând ieromonahul Ieraclie“*, [1]) prin care transmite scrisoarea. In fine, noi mai găsim o altă dovadă, care ne pare cea mai tare. In anul 1709, arhimandritul dela

1) Manuscrisul catedrelai Sf. Sofia No. 161 (38) pag 182.

Roman, Pahomie, nepotul lui Dosoftei, se adresează cu o cerere către Petru cel Mare ca să intervie pentru întoarcerea moaştelor Sf. Ioan din Suceava. In această cerere citim: *„Mă închin Luminăţiei tale împărăteşti, eu nevrednicul arhimandrit din pământul Moldovei, ...care este pustiit de regele Sobieskii, ce ne-a luat moaştele Sf. Ioan cel Nou din Suceava şi pe mitropolitul, unchiul meu Dosoftei, mi l-au luat prizonier pe care l-a aruncat în temniţă şi s'a stins în acea suferinţă"* [1]).

Regele polon a fixat lui Dosoftei ca loc de domiciliu oraşul Zolkiew,[2]) nu departe de Lemberg, sau mai bine zis, l-a închis în castelul său din localitatea Stryj,[3]) care se afla nu departe de Lemberg. Pentru Dosoftei se încep zile de sărăcie şi nenorociri. Este foarte

1) Arhiva principală a Min. Externe din Moscova; „Afacerile moldoveneşti" No. 7.

2) La nord de Lemberg pe şoseaua Lemberg-Rawa Ruska.

3) Aceasta se vede din scrisorile lui Dosoftei şi din manuscrisul bibliotecei catedralei Sf. Sofia, No. 161 (38) ff. 267, 283, 580, 748, la sud de Lemberg pe şoseua Sokolniki-Mikolajow-Stryj.

posibil ca să nu fi avut putința să comunice despre suferințele sale. Prima scrisoare cu cererea de ajutor către țarii ruși din Moscova a fost scrisă de Dosoftei la 23 Noembrie 1688[1]) comunicând despre locul domiciliului său, Dosoftei cerea: *„Iar acum ne rugăm cu umilită smerenia noastră Prea Luminatului și de Dumnezeu încununatei împărăției tale ca să ne miluiți și să ne trimeteți ajutor de milă și bani“*. Scrisoarea a fost trimesă de ierodiaconul Ioan din mînăstirea moscovită *„Donskii“*. Nu avem știre cum s'au referit țarii moscoviți față de această scrisoare; probabil, că cererea lui Dosoftei a fost îndeplinită, fiind că la 27 Ianuar 1690, Dosoftei se adresează din nou către țarii Petru Alexei și Ioan Alexei cu o scrisoare însoțită și cu o părticică din moaștele Sf. Ioan Persul.[2]) La 12 Mai, acelaș an, 1690,

1) Anexa 7-a.
2) Arhiva principală a Min. Externe din Moscova: „Afacerile grecești“ No 11, tipărită și la S. Dragomir „Contribuția...“ pag. 141.

Ioan şi Petru au trimes din Moscova o scrisoare mitropolitului Dosoftei în care i se comunică despre primirea moştelor şi că i se trimete *„acum prin noul sfinţit în oraşul nostru împărătesc Moscova iereul Iona, bani o sută de ruble, iar ţie, mitropolite, prea sfinte rugătorule de Dumnezeu darul nostru împărătesc pe care-l vei primi dela acest iereu“* [1]). După cum se vede, din scrisoarea boerului Mihai Romodanovskii, Ioan a venit la Moscova să mulţumească împăraţilor Moscovei în numele lui Dosoftei. *In anul de acum 199,*—citim în această scrisoare, *a trimes către noi la ambasada ordinelor Prea sfinţitul Varlaam,* mitropolitul Kievului, Galiţiei şi al Rusiei Mici pe un călugăr, şi noi oamenii voştrii am poruncit să-l întrebe, şi la întrebare ne-a spus, că-l cheamă Iona trimis din oraşul Stryj de către mitropolitul de Suceava Dosoftei către voi, mare Domn,

1) „Afacerile greceşti No. 25.

o scrisoare „*de mulţumire*". In adevăr, la acelaş dosar este anexată în Arhiva principală a Ministerului de Externe şi scrisoarea de mulţumire a lui Dosoftei [1]).

Aproape în acelaş timp, Dosoftei s'a adresat după milă şi către patriarhul Moscovei, Ioachim. In actele Arhivei nu se găseşte scrisoare lui Dosoftei, dar găsim răspunsul lui Ioachim la cererea lui Dosoftei, scrisă în Octombrie 1689, în care Ioachim îşi exprimă compătimirea pentru nenorocirea, care a ajuns pe Dosoftei şi-l înştiinţează despre trimiterea a 50 ruble prin acelaş Iona [2]).

La banii primiţi de Dosoftei din partea ţarilor moscoviţi şi de la patriarh nu trebuie să privim ca la un fel de milă sau binefacere din partea lor. Dosoftei după cum vom vedea mai jos, a adus un mare serviciu bi-

1] „Afacerile greceşti", publicat la S. Dragomir, op. cit. pag. 147.
2] Vezi anexa 8-a.

sericei şi literaturei ruse. El se ocupă în chip activ cu traducerea de cărţi pe care le trimete la Moscova pentru a fi tipărite. Fără îndoială, numai astfel se înţelege largul ajutor material, pentru acea vreme, dat lui Dosoftei din partea guvernului moscovit. Nu fără îngăduirea guvernului moscovit, probabil, Dosoftei trimete în Rusia pe acelaşi călugăr Iona în tovărăşia a două slugi pentru o colectă de bani, înarmându-i cu o adresă *„către creştinii ortodoxi de pretutindinea“*[1]).

Cu cereri de ajutor în bani, Dosoftei se adresa şi persoanelor particulare, astfel ni s'a păstrat o scrisoare către Dosoftei a diacului moscovit Emilian Ucrainţev, în care cel din urmă mulţumeşte pentru blagoslovenia dată lui de către Dosoftei şi pentru *„scrierea sf. Părinţi“*[2]). In sfârşit mai amintim încă despre o scrisoare a lui Dosoftei în care recomandă *„cuvioşilor şi prea luminaţilor nobili de Hristos iubitor“*

1] „Afacerile greceşti“ No. 2 .
2] Ibidem, vezi S. Dragomir, op. cit pag. 1E4.

pe un oarecare arhimandrit Laurenţiu, trimis, probabil, în 1693 în împărăţia Moscovei[1]). Pe lângă aceste scrisori, cari zugrăvesc, mai cu seamă, starea de sărăcie a lui Dosoftei, în Polonia s'a mai păstrat încă câteva scrisori şi notiţe importante în ceia ce priveşte schiţarea activităţii lui ca literat şi traducător. Ne vom ocupa de dânsele atunci când ne vom ocupa cu activitatea lui cărturărească.

CAPITOLUL VII

Chestiunea timpului şi locului morţei mitropolitului Dosoftei. Versiunea, că Dosoftei a fost episcop de Azov.

In tot timpul şederei silite în Polonia, Dosoftei, după cum am văzut, se frământa cu sufletul şi căuta fel şi chip să se întoarcă în Moldova lui. Soarta însă nu i-a îngăduit întruparea acestui vis dorit. Dosoftei moare în Zolkiew la 13 Decembre 1694. Ultimile lui tradu-

1] „Afacerile greceşti" No. 20.

ceri se referă la sfârşitul anului 1693[1]. Dosoftei a muncit la traduceri de cărţi până în clipa mortii sale.

In literatura ştinţifică, până în ultimul timp, însă, a stăpânit părerea, că Dosoftei imediat după ce s'a aşezat în Polonia, s'a mutat cu domiciliul său în Moscova, unde s'a aranjat după recomandaţia compatriotului său Nicolae Milescu Spătaru[2]., Aici. a trăit până la numirea sa de episcop al Azovului, adică până la 1703. Unii învăţaţi presupun, că în acest an a plecat la Azov, de unde s'a întors în Moscova înaintea campaniei dela Prut din 1711[3]), unde muri în aceleaşi an. Alţii socotesc, că el se enumără ca episcop de Azov,

1) In acest an el a făcut şi traducerea cărţei „Pravilele şi poruncile" din biblioteca catedralei sf. Sofia, No. 232 (61) şi „Cuvântarea lui Ioan Zlataust despre moarte", după un alt manuscris al aceleiaşi biblioteci, No. 161 (38), după care găsim data de 1 Mai 1693, f. 748.

2) En. Arsenie, op, cit. pag. 53; A. I. Sobolevskii „Literatura tradusă a Rusiei moscovite din veacul XIV-XVII, S. Petersburg, 1903, pag. 301. I. Bianu, „Psaltirea în versuri" p. VIII.

3) Historya Nowozytna przez Tadeusza Korzona,. 1903, pp. 343-34 cu o schiţă a câmpului de luptă (N. Tr).

trăind în Moscova până la moartea sa care a avut loc în 1711[1]. Tocmai în vremea din urmă învăţatul român Silviu Dragomir a ridicat din nou chestiunea despre timpul şi locul morţii lui Dosoftei, şi pe temeiul noilor date dobândite de el, stabileşte mai exact anul şi locul morţii mitropolitului Dosoftei[2]. El dovedeşte, că Dosoftei nu a fost nici odată episcop la Azov, ci a murit în Decembre în 1694 în Zolkiew. Verificând aceste date m'am convins de dreptatea sus numitului învăţat.

In Arhiva principală a Ministerului de Externe din Moscova, în cărţile, unde sunt însemnate „*intrările*" şi „*eşirile*" din Moscova a chiar celor mai neînsemnate persoane, începând dela 1680 până la 1700, întâlnim numele lui Dosoftei. Venirea lui Dosoftei la Moscova, a acestui om, care ocupa o aşa situaţie înaltă, a omului care sta

1) Ep. Arsenie. Ibidem. A. D. Xenopol, Ist. rom. vol. VIII, pag. 183.
2) Revista „Convorbiri literare", 1911, No. 10 pg. 1131-1143.

aşa de aproape de sferile oficiale ruse nu a putut să rămână neobservată. Silviu Dragomir tăgădueşte faptul vizitărei Moscovei de către Dosoftei, bazându-se pe aceia. că Dosoftei a trimis de trei ori la Moscova pe monahul Iona după milă, lucru de care nu ar fi fost nevoe dacă însuşi Dosoftei venea la Moscova. Ni se pare, că registrele *„intrărilor"* şi *„eşirilor"* nu sunt de acord cu această părere.

Tot în arhiva aceasta s'a păstrat scrisoarea hatmanului Mazepa, despre care am amintit mai sus, către Petru cel mare, trimisă din Baturin, la 29 Decembre 1700 în care comunică că i s'a prezentat *„un călugăr dela moaştele sf. mucenic Ioan cel Nou din Suceava"* şi i-a dat o scrisoare în care roagă ca să fie lăsat a merge la Moscova[1]). Mazepa, neavând permisiunea dată de ţar pentru aceasta, l-a reţinut în Ba-

1] Arhiva principală a Minist. Externe, „Afacerile moldoveneşti", No. 6.

turin, iar adresa monahului înpreună cu scrisoarea sa a trimis-o la „biroul consular". In această adresă i se transmite istoria prinderei lui Dosoftei, şi ducerea lui în Polonia. *„Şi ne-a dat* (Regele Poloniei) *să trăim*", — se zice aci, — *„în oraşul Stryj şi am trăit noi în acest oraş 8 ani, după porunca milei lui regale, şi a trăit de fericita amintire părintele mitropolit în mare lipsă şi scârbă şi nu avea către cine întinde mâinile*", mai departe ni se comunică, că Dosoftei s'a adresat către Petru cel mare prin monahul Iona, cu rugăciunea de a-i da ajutor, după care Dosoftei a primit ajutor de trei ori, şi în curând a murit, *„şi din clipita când s'a pristăvit de fericită amintire prea sfiinţitul mitropolit, a trecut 6 ani, la 13 Decembre*[1]).

Prin urmare, dacă luăm în consideraţiune timpul trimeterei scrisoarei

1) Anexa 10-a.

de către Mazepa, 29 Decembre 1700, Dosoftei a murit la 13 Decembre 1694. Această dată primeşte o confirmare indirectă şi prin cele ce urmează. Monahul comunică, că ei au trăit cu Dosoftei pe lângă moaştele Sf. Ioan de Suceava 8 ani, şi cum Dosoftei a părăsit Moldova în toamna anului 1686, până la anul morţii lui, adică până la Decembre 1694, a trecut 8 ani şi ceva. Indicaţiunea asupra morţii lui Dosoftei, în Zolkiew mai avem încă într'unul din manuscrisele bibliotecii Sf. Sofia din Kiev cu No. 232 (61). Acest manuscris este o traducere a lui Dosoftei întitulată: „Pravilele sau poruncile sfinţilor Apostoli“, unde copistul, probabil, un tânăr contemporan al lui Dosoftei. (manuscrisul se referă către sfârşitul veacului al 17-lea, şi începutul veacului al 18-lea, (zice între altele: *„tălmăcitorul acestei cărţi, este prea sfinţitul Dosoftei, mitropolitul ortodox de*

Suceava. Mulți povestesc bine despre el, că ne părăsind moaștele sfântului marelui mucenic al lui Hristos Ioan cel Nou din Suceava, viețui pe lângă sfintele lui moaște până la sfârșitul său, trudindu-se, și sârguindu-se spre întărirea evlaviei. Cartea aceasta este mărturia sfintelor lui lucrări. Și adormi cu pace întru Domnul în Zolkiew și fu îngropat tot acolo pe lângă moaștel mucenicului"[1]).

Din tot ce am arătat până acum urmează, că părerea, expusă, pare-se, pentru prima dată de P. Stroev[2]) și confirmată până în ultimul timp, că Dosoftei a murit în Moscova, ca episcop de Azov cade. Cu toate că această părere are oarecare temei real. Ideea despre moartea lui Dosoftei în Moscova poate să fi izvorât din faptul găsirei manuscriselor lui prin biblio-

1) Foaia 168 verso.
2) P. Stroev : „Listele ierarhilor și mânăstirilor bisericei ruse", S. Petersburg, 1877, pag. 491.

tecile din Moscova. In ceia ce privește tradiția, care confirmă cu tărie, că Dosoftei a fost episcop sau mitropolit de Azov, după părerea noastră, poate să se explice astfel. Din corespondența enumărată a lui Dosoftei cu țarii moscoviți și cu patriarhul reese că guvernul de la Moscova se referea față de Dosoftei cu foarte mare atențiune. Petru cel Mare a poruncit de trei ori ca să dea lui Dosoftei prin omul său de încredere, monahul Iona, sume, după vremea aceia, destul de însemnate. Această largitate a lui Petru, care, în general, se purta cu clerul foarte neprietenos, poate, să se explice numai prin aceia că el avea anumite intențiuni cu Dosoftei. Ultimii ani ai vieței lui Dosoftei coincid tocmai cu pregătirea lui Petru pentru luarea Azovului. Este foarte posibil ca Petru cel Mare, care prețuia cultura lui Dosoftei să-i fi făgăduit talentatului mitropolit în cazul unei campanii cu succes catedra de la Azov.

CAPITOLUL VIII

Activitatea cărturărească a lui Dosoftei în Moldova. Psaltirea în versuri. Traducerile şi editurile lui în Moldova.

Trecând la activitatea cărturărească a lui Dosoftei, trebuie să spunem, că acest mare mitropolit se deosibeşte de contimporanii săi printr'o largă cultură. Ştirile păstrate despre el, îl arată ca pe o persoană meşteră în ale cărţei şi ca pe un om, în general, foarte cult, care impresiona pe toţi cei din jurul său. In scrisoarea de la 16 Decembrie 1679, patriarhul Ioachim compară pe Dosoftei după cunoştinţe cu Moisi, iar după înţelepciune cu Solomon. Cronicarul Niculcea (Letopiseţe II p. 233) descrie personalitatea lui Dosoftei astfel: *„multe limbi ştia: elilineşte, latineşte, slovineşte şi alte"*.[1])

1] N. Iorga: „Ist. lit. rel." pag. 182, citatul din Neculcea: „Letopiseţe" II, p. 233.

Vestea despre el trecuse dincolo de hotarele Moldovei, după cum vedem aceasta din mărturia copistului său în „Pravilele sau poruncile“ care necunoscând personal pe Dosoftei, vorbeşte despre el, că „mulţi povestesc bine despre el“.

După toată dreptatea, Dosoftei era cunoscut între contimporanii săi ca un om, care în tot timpul lungei sale vieţi s'a ocupat cu cartea, căutând să dea o cât mai mare desvoltare literaturei bisericeşti şi limbei naţionale, aceasta pe de o parte, iar pe de alta, s'a ocupat cu chestiunile dogmatice, cari frământau pe vremea aceia Rusia moscovită. Pentru aceasta şi activitatea lui literară se împarte în două perioade bine distincte: *Periodul românesc* până la 1686, adică până în vremea când a trebuit să părăsească Moldova, şi *periodul rus,* de la 1686 până la sfârşitul vieţei sale, când interesele lui literare s'au unit cu interesele literare ale literaturei ruse.

Lucrări originale a scris destul de puține. Activitatea lui în Moldova s'a exprimat mai mult prin traduceri în limba română și în tipărirea unui întreg șir de cărți, mai cu seamă, de serviciu bisericesc. Dosoftei nu ne-a lăsat cărți cu caracter omiletic, predici. Această trăsătură de deosebire între el și reprezentanții literaturei bisericești din sud-vestul Rusiei se vede de la prima aruncătură de ochi, pe când la cei din urmă se întâlnește un număr destul de mare de lucrăricu caracter omiletic, la cel dintâi nu-l aflăm. Poate că el nu găsia într'ânsul talentul oratorului pentru care se cerea anumite calități. Poseda însă darul poetic ca și colegii săi din sud-vestul rus, era înpătimit de stihul silabic, pe atunci în curs, necunoscut la Români, de aici se vede, că era un sigur reprezentant al școalei polone, sau al celei din sud-vestul Rusiei. Toate editurile lui Dosoftei sunt înbogățite cu întinse prefețe după modelul celor din

sud-vestul rus de pe acea vreme. Caracterul, direcţiunea şi cuprinsul lor seamănă foarte mult cu cele despre care vorbirăm mai sus. Dosoftei întemeiază prefeţele sale mai mult pe sfânta Scriptură, pe când cei din sud-vestul Rusiei dovedesc o mai adâncă cunoştinţă în literatura clasică profană.

Cea mai de seama lucrare pentru istoria literaturei religioase este, de sigur, **Psaltirea în versuri** [1]). Poate că această lucrare este unica în felul său în întregul Răsărit. Apariţia unei asemenea Psaltiri în Rusia, a lui Simion Poloţkii, se referă la o vreme mai târzie, şi anume la anul 1678, dar a fost tipărită abia în 1680 [2]), când Psaltirea lui Dosoftei era deja tipă-

1] Reeditată după manuscrisul-original şi ediţia din 1673 de prof. I Bianu: „Psaltirea în versuri întocmită de Dosoftei", Bucureşti 1887, ediţia Academiei române. Vez, deasemenea, I. Bianu şi N. Hodoş: „Bibliografia românească veche" pp 209—214. N. Iorga: „ st. lit. religioase", pp. 187—195.

2) L. N. Maicov: „Schiţe din istoria literaturei veacurilor XVII—XVIII-lea", S. Petersburg 1889 pag. 97.

rită încă în anul 1673, dar compusă încă şi mai înainte. Am arătat mai sus, că Dosoftei până să-şi procure tipografia, a fost silit să-şi tipărească lucrările în Uniev.[1]) Şi Psaltirea ca prima carte tipărită de el a fost imprimată în Uniev. Titlul ei compect este cel ce urmează: *„Psaltirea a (sfâ)ntului Proroc David. Pre limba rumănească cu zăşa şi cu toată cheltuiala Prea luminatului întru Is. Hs. Io Stefan Petru Voevoda Domnul ţări Moldovei. Din s(fi)ntele scripturi a s(fi)nţilor părinţi dascălilor s(fi)ntei besérici, cu lungă osteneală în mulţi ai drept socotită şi cercată prin s(fi)ntele cărţi, şi deaceia pre verşuri tocmită în cinci ai foarte cu osărdie mare, de smeritul Dosoftei, mitropolitul de ţara Moldovei. In mânăstirea Uniev s'a tipărit. Anii de la facerea lumei 7181 (ultimele două faze în slavoneşte[2])"*.

Psaltirea este editată în 4° pe 6+258

---

1) Unjejew — oraş la vest de Varşovia pe râu Warta.

2) Titlul este reprodus în ediţia lui I. Bianu.

file. Pe versul foaiei de titlu este înserată stema Moldovei (scutul, deasupra căruia se încrucişează o sabie şi o cărjă, încununată cu o tiară; în mijlocul scutului chipul capului de bou, cu o stea între coarne; pe laturile capului — soarele şi luna, făcut în stil „renaisance“ [1]). Sub stemă găsim următoarele *„stihuri la luminatul gherb a ţărăi Moldovei“*, cari, aparţin, probabil, lui Dosoftei:

„Capul cel de bour de fiară vestită,
Sămnează puteare ţărei nesmintită.
Pre câtu-i de mare fiara şi buiacă,
Coarnele'm păşune la pământ îşi pleacă.
De pre chip să veadă bouarul cei place,
C'ar vrea i toată vremea să stea ţara'm
[pace“ [2])

Aceste versuri silabice de 12 silabe amintesc foarte mult versurile pe cari le întâlnim în cărţile tiparului din sudul Rusiei. După aceia, urmează o

1) Stema este reprodusă la I. Bianu. „Psaltirea în versuri“, pag. 2.
2) I Bianu: „Psaltirea în versuri“, pag. 2. Deasemenea I. Bianu şi N. Hodoş; „Bibliografia românească„ pag. 210.

întinsă adresare către *„milostivul și prealuminatul Domn Ioan Duca Voevod“*. Verbind despre puterea rugăciunei, despre însemnătatea ei pentru om, Dosoftei zice : „Pentr'aciaia ni s'a părut smerenii noastre a hi lucru de treabă și de folos spăsenii tlăcovenia aceaștii sfinte cărți a sfântului proroc David, căria iaste plină de rugă și plină de tainele ciale mare a lui Dumnezău, pentr'aceiaia cu multă trudă și vriame 'ndelungată, precum am putut mai frumos, am tlăcuit ș'am scris precum au vrut Dumnezău să poată trage hiria omului către cetitul ei“[1]).

De aceia, vedem de ce motive s'a condus Dosoftei, punând psaltirea în versuri. Ea fiind plină de o dispoziție poetică, și de un adânc lirism, nu a putut fi accesibilă pentru ori ce cetitor, nu oricine a putut simți și înțelege valoarea ș' frumusețea ei. Dosoftei anume a voit să scoată la iveală această valoare, aceste comori poetice ale psaltirei.

1) I. Bianu: „Psaltirea în versuri“, pag. 4-5.

Mai departe Dosoftei înserează *„Cuvânt către cetitor“*, unde, cum am spus mai sus, dă oare cari ştiri din retorică cu privire la înţelegerea unor expresiuni poetice („pismitelnâi“ „obicialnâi“ „inoscazaemâi“ „prienositelnâi“). Lămurirea acestor expresiuni este însoţită de pilde din sf. Scriptură. Dosoftei face aceasta întâmplător, *„dacă cititorul voeşte să pătrundă în adâncul acestei sfinte cărţi“* [1]).

In sfârşit, urmează *„cântările proorocului şi împăratului David“* [2]). Psaltirea se desface în catizme, cari la rândul lor şi ele se împart în psalmi. Primul stih al psalmului se dă şi în slavoneşte, de exemplu: *„Blajen măj ije ne ide na săvet necestivâh“*, *„Văscâia şetaşasia iazâţi“* etc. Fiecare psalm este însoţit de comentarii, uneori foarte amănunţite, cum de pildă: ps. 28, 50, 63, 86, 121. La începutul psalmului se arată şi metrul stihului şi cantitatea silabelor lui.

1) I. Bianu „Psaltirea in versuri“ pag. 9.
2) Ibidem pag. 11.

Lucrarea lui Dosoftei cuprinde pe toţi cei 150 psalmi, cari formează psaltirea. Cum am văzut din prefaţă, ea este *„scrisă în curs de mulţi ani"*. Psaltirea a fost tipărită în 1673, dar judecând după manuscrisul original[1]), ea a fost compusă între 1660 şi 1670, adică în periodul, când Dosoftei era episcop la Roman. Prof. de la Universitatea din Bucureşti I. Bianu, care a reeditat-o în 1887 inzistă destul de amănunţit asupra tehnicei stihului lui Dosoftei şi ajunge la concluzia, că psaltirea lui Dosoftei este compusă sub influenţa psaltirei rimate a poetului polonez din veacul XVI Jan Kochanowski[2]), care, după cum se ştie, a influenţat şi asupra psaltirei lui Simeon Poloţki. Psaltirea lui Dosoftei este scrisă în versuri silabice de diferite metre

---

1) I. Bianu. op. cit. pg. XXXVI.

2) Ibidem pg, I—LVI. Jan Kochanowski 1530—1580; Psalterz Dawidów, tip la Cracovia 1579, „Historya literatury polskiej od czasów najdawniejszych do konca wieku XIX przez Piotra Chmielowskego fas. V, V' p. 233 — 24 . tot aci vezi şi foaia de titlu a psaltirei la pag. 245. (N. Tr.)

(în 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14 şi 16 silabe). In acelaş metru este scrisă şi psaltirea lui Kochanowski Insuşi Dosoftei dă o indicaţie indirectă asupra originalului pe care-l imitează. In comentariile la psalmul 63 zice: *„că aşa am citit la psaltirea ce leşască slavinească“* [1]. Dar şi în privinţa foimei, Dosoftei nu urmează întru totul pe Kochanowski. In psaltirea acestui din urmă se pot găsi metre foarte complicate, împrumutate de la Horatius şi Dante (din „Divina Comedie“); Dosoftei se foloseşte de cele mai simple metre. Cercetătorii de mai târziu dovedesc, că asupra unor psalmi ai lui Dosoftei a influenţat foarte puternic stihul popular român [2]. Dar împrumutând de la Kochanowski forma, Dosoftei nu traduce psaltirea poloneză, ci se ţine de *„scrierile sfinte, şi scrierile sfinţilor părinţi“*, mai bine zis, el urmăreşte traducerea prozaică făcută de el

1) Ibidem p. 203.
2) N. Iorga. op. cit pg. 186.

din slavoneşte în româneşte şi editată de el în 1680.

Dosoftei se poartă destul de liber cu textul psaltirei: versurile ei sunt uneori întinse, alte ori i se desfigurează însăşi înţelesul. Astfel în ps. 52, Dosoftei vorbeşte despre creştinism şi creştini[1]), despre cari, se înţelege, nici nu poate fi vorba în psaltire. In multe locuri ale psaltirei lui Dosoftei, cum a arătat prof. N. Iorga, sunt aluziuni la nenorocirea Moldovei din acea vreme, la jugul turcesc [2]). Ne posedând meritele poetice ale psaltirei lui Jan Kochanowski la lucrarea lui Dosoftei, cu toate acestea, are o importanţă istorică mai mare pentru Români. Din punctul de vedere estetic psaltirea lui nu dă cetitorului modern nimic nou, că nu a avut nici-o aplicare practică în biserica ortodoxă, neinfluenţând asupra apariţiei vreunei lucrări de felul acesta, sau mai bine zis, ne creind o şcoală lite-

1) Bianu, Op. cit. pag. 175.
2) N. Iorga, Op. cit. pag. 187.

rară [1]). Ea, însă, avea, se vede, un larg cerc de cetitori; la ea nu rar se adresa omul evlavios în clipele de îndoială ea era accesibilă ori cărui român cunoscător de carte. Ca dovadă a răspândirei ei printre Români avem psalmul 46, care până în zilele noastre se cântă de copii la Crăciun nu numai în România, ci şi în Basarabia [2]) influenţa ei asupra poeziei Crăciunului Românilor, s'a atins mai cu seamă asupra acelor locuri din psaltirea lui Dosoftei, cari sunt scrise în metrul poeziilor populare.

O însemnătate şi mai mare are psaltirea lui Dosoftei pentru istoria limbei române. Aceasta a fost prima încercare serioasă în creiarea versurilor literare. Până la Dosoftei noi întâlnim mici versuri ale lui Oreste Năsturel, mitropolitului Varlam; versuri,

1) Literatura românească mai cunoaşte încă 3 psaltiri rimate, cari au apărut după Dosoftei, dar nici una nu este în legătură cu psaltirea lui; I. Bianu, op. cit. pag. XXXIV.
2) Vezi anexa.

cari se puneau pe foile de titluri ale cărților tipărite. Apariția lor, se datorește întâmplărei. Dosoftei este cel dintâi, care a recunoscut limbei române dreptul de a îmbrăca în forma versului înalta lirică poetică a sufletului omenesc, cum este aceia a psaltirei. Dacă încercarea lui nu a reușit întru totul, dacă ea amintește încercări de acest fel ale secolului XVII-lea și prima jumătate a celui al XVIII în literatura rusă, este greu să învinuim pe Dosoftei de aceasta.

La sfârșitul psaltirei lui David a pus o poezie a cunoscutului cronicar moldovean, contimporan și prieten al lui Dosoftei, care, poate, cum spune prof. I. Bianu, a inspirat lui Dosoftei ideea de a pune în versuri psaltirea[1]). Titlul poeziei lui Miron Costin este următorul: *„Tvorenie Mirona precestnago Dvornica Velicago nijniei zemli“* [2]), (*Compunerea lui Miron, prea cinstitului*

1) I. Bianu: Op. cit. pag. XXVIII.
2) Ibidem pag. 515.

marelui dvornic al ţărei de jos). Corpul poeziei însă este scris în româneşte într'un vers silabic de 13 silabe. Fa este foarte interesantă după cuprinsul său: în ea se vorbeşte despre originea romanică a Românilor, despre monumentele, cari mărturisesc despre vochimea neamului moldovenesc.

In acelaş an 1673 şi în aceiaşi tipografie dela Uniev, Dosoftei a mai tipărit un **Acatist al Maicii Domnului** tradus în româneşte din slavoneşte, după cum se vede în foaia de titlu (în 4⁰ pe 48 foi), Aici nu întâlnim nici prefaţă şi nici dedicaţie. Probabil, cartea aceasta a fost tradusă de pe vre-o ediţie din sudul Rusiei, poate de pe ediţia lui Petru Movilă din 1629 [1]) Titlul cărţei este următorul: *„Precestnâi acafist i moleben pres(fe)tiei*

1) Titlul acestei ediţii coincide cu cel al ediţiei româneşti: *Pr(e)c(es)tnâi acafıstâ presladcomu B(og)u Is. H(ristos)u pres(vie)tiei B(ogoridi)ţi i s(vea)t (o)mu ierarhu Nicolıe i prọcia(e)a sp(asi)t(e)nâea m(o)lbâ*. probabil, Dosoftei a extras de aici numai acatistul Sf. Fecioare. Despre ediţia de Kiev. vezi I. Çarataev, op. cit pag. 407.

B(ogorodi) ți, canon voscresen i prociea sp(asi)telnâea molbâ c G(ospo)du n(a)șemu Is. Hr(is)tu“; (Preacinstitul acatist și rugă pentru Preasfânta Născătoare de Dumnezeu, canonul învierei și celelalte rugăciuni mântuitoare către Domnul nostru Is. Hristos, tălmăcită de pre limba slavonească pe limba rumănească trudoliubiem i tșceaniem Preos(vea) șcennago Kir G(ospodi)na o(t)ța Dosifea, Mitropolita Suceavscago i vseea Moldavskia zemlea. V monastiru Unevscom, typom izobrazisea, roc 1673“, (...prin silința și grija Preasfințitului Domnului Domn părintelui Dosoftei, Mitropolitul Sucevei și a întregei țărei Moldovei. In mănăstirea Uniev s'a închipuit prin tipar în anul 1673.

După aceia, în activitatea de editare a lui Dosoftei sosește o întrerupere, care s'a continuat pănă la 1679, faptul se explică, probabil, prin lipsa tipografii la Iași prin vremea aceia. In 1679, Dosoftei, probabil. a orânduit tipogra-

fia adusă de Vasile Lupu şi a tipărit **„Rânduiala Liturghiei“**, tradusă de el din limba greacă. Iată-i titlu:

„D(umne)zăiasca Liturghie acum întăi tipărită româneşte cu multă osărdie, să 'nţeleagă toţi spa(a)senia lui D(umne)zău cu întreg înţăles. Tipăritu-s-au la s(fân)ta mitropolie în Iaşi, luna Mai în anul 7167[1]).

Cartea este tipărită în formatul de 8°+36+49 file. Pe versul foaei de titlu se află stema Moldovei şi acele versuri pe care le întâlnim şi în Psaltirea de la 1673. In *„Cuvânt către tot neamul românesc“* aflăm, că această carte este tradusă din limba greacă; ea conţine proscomidia, liturghia sf. Ioan Gură de aur, Vasile cel Mare şi Grigore Dialogul, la sfârşitul cărţei sunt tipărite două rugăciuni, după care găsim numele tipografului Vasile Stavniţkii[2]).

In 1680 Dosoftei tipăreşte **Psal-**

1) I. Bianu şi N. Hodoş „Bibliografia rom. veche“ pp. 222—295.
2) Ibidem, p. 225.

tirea cu text paralel: slavonesc şi românesc. Această, psaltire, după cum a lămurit ştiinţa românească, a slujit de original pentru psaltirea în versuri a lui Dosoftei[1]).

Titlul complect al psaltirei este următorul:

„Psaltirea denţeles a s(fâ)ntului I(n)-părat pror(o)c David tipărită întru bl(a-go)s(lo)vite zălele marii sale prea lu-minatului întru Is. Hr. Ioan Duca Voe-vod cu mila lui D(umne)zău D(o)mn ţărăi Moldovei cu cheltueala mării sale şi cu posluşania [2]) *smerenii noastre Dosoftei mitropolitul Sucevei, în tipar-niţa s(fi)ntei mitropolii în Iaşi, v liet ot săz(dania) mir(a) 7188 (1680) (mie) s(e)ţa April 11 dni"* [3]).

Psaltirea-i tipărită în formatul 4⁰ pe 3 + 212 file. Pe versul foaei de titlu este stema Moldovei şi acele versuri

1. I. Bianu, „Psaltirea in versuri" p. XII. Deasemenea N. Iorga, Ist lit. relig. p. 184.
2. Posluşanie ascultare.
3. I. Bianu şi N. Hoduş, Bibliografia rom. veche pag. 226.

cași în cartea precedentă. In prefața, dedicată lui Ioan Duca Voevod, Dosoftei prin citate din cap. 14 epist. ap. Pavel către Corinteni, dovedește necesitatea traducerei sf. Scripturi în limba unui neam și în particular în românește. Ca model de traducere în limba română din cea slavonă dăm în anexe un mic fragment după cartea lui I. Bianu[1]).

In anul următor 1681, Dosoftei a tipărit în limba romană **Molitfelnicul.** Prin vremea aceasta se așezase deja tipografia trimesă lui din Moscova de patriarhul Ioachim. Titlul Molitfelnicului este cel următor:

„M(o)l(i)te(l)nic dențăles acumu tipărit întru bl(ago)sl(o)vite zălele mării sale Prealuminatului întru Is. Hr. Ioan Duca voevoda, cu mila lui D(umne)zeu Domn țărei Moldovei cu cheltuiala mării sale, și cu posluşania smereniei noastre Dosoftei mitropoli-

1) I. Bianu și N. Hodoș, „Bibliografia rom. reche" p, 229.

tul Suceavii, în tiparniţa s(fi)ntei Mitropolii în Iaşi v liet ot săz(da)nia mira 7189 m(ie)s(ea)ţa Mai 22 d(e)ni [1]). După cum vedem, se repetă titlul psaltirei din 1680, este pus numai un alt an.

Molitfelnicul este tipărit în format de 4⁰ pe 4+155 file. Pe versul foaei de titlu găsim şi aci stema Moldovei şi aceleaşi versuri din ediţiile precedente. După o mică prefaţă în care Dosoftei mulţumeşte lui Ioan Duca Voevod pentru ajutorul ce i l-a dat la tipărirea acestei cărţi, urmează o **„hronologie“** în versuri interesantă a domnilor Moldovei, compusă după cum vedem din aceiaşi prefaţă de Dosoftei.

Hronologia este scrisă într'un stil silabic de 12 silabe: In total sunt 136 stihuri. Ea se începe cu slăvirea domnilor Moldovei, în deobşte, după care se dă o scurtă caracteristică pentru fiecare din ei, deosebit, începând cu

1) Ib*i*dem p. 237.

cel dintâi domn din Maramureş, cu voevodul Dragoş (1288-1348) şi se termină cu contimporanii lui Dosoftei.

Pe margini (nu totdeauna exact) sunt însemnaţi anii suirei pe tron, ai morţei câtorva din domni sau ai celor mai însemnate evenimente. La sfârşitul hronologiei Dosoftei „ajungând cu stihurile până aici", chiamă binecuvântarea lui Dumnezeu asupra lui Ioan Duca Voevod şi asupra casei lui [1]). Această singură poezie profană a lui Dosoftei a fost tipărită de el cu foarte mici schimbări în „*Paremiile*" lui încă din 1683. Mai departe, în „*Molitfelnicul*" sau mai zis în „Trebnicul" din 1681 se expune rânduiala diferitelor slujbe bisericeşti ca: „sfinţirea Iordanului", „sfinţirea mică", „logodna", „cununia" şi rugăciuni la diferite întâmplări cum de pildă: „femeei după trecere la 40 zile dela naştere", „pentru vindecarea bântuelei diavolului" şi altele.

1) Ibidem pag. 268. Un mic fragment din hronologia în versuri vezi în anexă.

După „rugăciunea pentru trimeterea ploaei“, găsim următoarea notă, care arată, că aceâstă carte s'a tipărit la 1674: *„Pis(al)u Cetățuea. Let 7182 Iuni (23), G(ospo)di Is. H(rist)e, s(â)ne b(o)jii edinorodne edinosășcne o(t)țu s s(vea)tâm tvoim d(u)hom mol(i)tvami pr(e)c(is)tâea i pr(is)nod(ie)vi Mariea netlienno tea rojdșeea blagâea i bl(agoslo)vennâea, pomilui mea grieșnago Dosofeea tvoego raba. Amin“* [1]).

La sfârşitul cărţei este tipărită o strofă de 4 versuri în limba română, compusă poate tot de Dosoftei.

„Ionaşco Bilevici ce-au pus nevo'nță
Ce-au adus tipare de Mosc cu priință,
De-ai Dumnezeu s'aibă într'a vieţii carte
Să se scrie 'n rândul cu sfinţii în
parte. Amin“. 2]

O altă lucrare de seamă a lui Dosoftei este **„Viața și faptele sfinților“** sau cum se mai numeşte *„Proloagele lui Dosoftei“* sau „Mineele moldoveneşti“.

1) Ibidem pg. 239.
2) Ibidem, pag. 239. Deasemenea I. Bogdan: „O scrisoare din 1679 a mitr. Dosoftei“ pag. 490 în Analele Acad. rom. II. t. XXXIV 1911—12.

Arsenie episcopul de Pscov în lucrarea amintită mai sus presupune, că „Mineele“ lui Dosoftei nu reprezintă altceva decât traducerea „Mineelor“. Sf. Dimitrie dela Rostov[1]). Noi nu avem la îndemână Mineele lui Dosoftei pentru a putea să le comparăm cu Mineele sf. Dimitrie dela Rostov, dar putem să spunem în chip hotărâtor, că Dosoftei nu a putut să traducă Mineele lui Dimitrie dela Rostov pentru că Dimitrie dela Rostov nici nu se gândia la compunerea „Mineelor“ sale când a eşit din tipar lucrarea lui Dosoftei, cel puţin primele ei volume. Sf. Dimitrie dela Rostov a început compunerea Mineelor sale după ce, părăsind egumenia din mânăstirea Baturin, s'a aşezat în 1684 în lavra Pecersia de la Kiev şi a lucrat la ele cu întreruperi până la 1705[2]) adică le-a terminat după o destul de îndelungată vreme după moartea lui Dosoftei. Mi-

1) Arsenie ep. op. cit. pag. 54.
2) I. A. Sleapkin: „Sf. Dimitrie dela Rostov şi vremea lui“. S. Petersburg, 1891.

neele lui Dosoftei, însă, au fost tipărite între anii 1682—1686.

Lucrarea lui Dosoftei se înfăţişează ca ceva întreg, terminat: el dă vieţile sfinţilor pentru fiecare zi a anului. Minele sunt tipărite în folio, în 4 volume (I. vol. Septembrie — Decembrie, p. 4 + 248 f.; II vol. Ianuarie — Februarie, 88 f.; III vol. Martie — Iunie, mai mult de 125 f.; IV vol., numărul foilor necunoscut). Titlul complect al Mineelor lui Dosoftei este următorul:

„Viața și petrecerea svinților acum tipărite, întru bl(agslo)vite zâlele prea luminatului întru Is Hr. Ioan Duca Voevoda, cu mila lui D(u)m(ne)zău domn țărăi Moldovei și Ucrainei cu porunca mării sale și cu poslușenia a smereniei noastre a lui Dosoftei Mitropolitul Suceavei, în tiparnița sv(i)ntei Mitropolii în Iași la care tiparniță ne-au agiutorit dela Mosc sv(in)ția sa părintele nostru patriarhul Ioachim. V l(ie)to dela începutul lumii 7190, m(ie)s(ea)ța Octovri 27 dni; dela naște-

rea D(o)mn(u)lui şi Mântutorului nostru Is. Hr. liet 1682". [1]).

Pe versul foaei de titlu este stema Moldovei şi cunoscutele versuri din lucrările precedente ale lui Dosoftei, la care a mai adaogat încă o strofă de patru versuri, în care se laudă Duca Vodă.

La începutul primului volum se află o lungă dedicaţie domnului Ioan Duca Voevod [2]). In ea se vorbeşte despre apropierea sfinţilor de Dumnezeu, despre învăţătura ce se poate scoate din viaţa lor, despre nevoia de a cinsti pe sfinţi şi de a le şti viaţa. „*Pentru aceia*, — continuă Dosoftei — *şi noi smeritul rugător al măriei tale, pe cât am ştiut limba românească, ne-am trudit şi te-am tălmăcit din limbile: grecească şi slavonească în cea românească ca toţi să înţeleagă şi să laude pe Dumnezău* [3])". Puţin mai jos, în prefaţa către cetitor, Dosoftei încă odată arată mai exact originalul Mineelor sale. „*Sfânta carte*

1) I. Bianu şi N. Hodoş op. cit. pag. 240.
2). Ibidem, pg 242—244.
3) Ibidem, pag. 243.

scoasă de pe grecește și elenește (sic) din cele 12 Minee ale sfintei biserici și din cărțile învățătorilor bisericei în limba română cu lungă stăruință și cu dicționare." [1]).

De aici se vede limpede, că izvorul Mineelor lui Dosofie sunt Míneele grecești și traducerile lor slavone cu cari Dosoftei, după toată probabilitatea, compară textul grecesc. Noi nu avem putința să verificăm gradul de dependență a traducerei lui Dosoftei de originalele grecești, dar, judecând după prefață, se poate spune cu încredere, că lucrarea iui Dosoftei nu este o simplă traducere, ci mai de grabă o compilație, extras din cărțile grecești a tot ce a găsit și crezut Dosoftei mai de seamă. [2]). Cași psaltirea în versuri [3], Mineele lui Dosoftei s'au compus treptat, în curs de mulți ani.

1) Ibidem, pag. 243.
2) N. Iorga, op. cit. p. 183.
3) Am văzut, în călătoria mea din Aug. 1918; în biblioteca Mânăs. Noului Neamț [Basarabia] un exemplar minunat păstrat într'o legătură cu „Acatistul M. Domnului (N. Tr.)

la aceiaşi prefaţă către cetitor Dosoftei spune, că a început să compună vieţile sfinţilor după dorinţa Domnului Gheorghe Ghica, care stăpânia Moldova pe la 1657 [1]) adică, Dosoftei a compus această lucrare în curs de 25 ani.

Mica proporţie a lucrărei lui Dosoftei ne permite să credem, că Mineele lui nu au avut acel caracter enciclopedic, cum sunt Mineele mitropolitului Macarie sau ale sf. Dumitrie de la Rostov. El a avut în vedere să dea turmei sale o citire instructivă în limba maternă.

In volumul al III-lea, la finele lunei lui Mai (f. 137) s'a tipărit următoarea notă: „*Anna Doroficeovna Lietavova Marşalcova Staro-Dubovsca ocazala pomoşci pri napeceatanii i sconcealasĭ v zemlie leaşscoi v 7194* (*Ana Doroficeovna Letavova Marşalcova Staro-Dubovsca a ajutat la tipărire şi s'a sfârşit în ţara leşască la 1686.* [2]).

1) N. Iorga, Ibidem.
2) I. Bianu şi Hodoş. Ibidem pag. 246.

In 1683, Dosoftei tipăreşte **Liturghia** în a doua ediţie, la sfârşitul căreia adaogă câteva rugăciuni. [1]) Din această ediţie s'a păstrat numai nişte mici fragmente.

Dar, judecând după „şriftul", asemănător cu „şriftul", cu care s'au tipărit cărţi în tipografia, adusă din Moscova şi după semnătura lui Dosoftei, învăţaţii români socotesc această liturghie ca o nouă ediţie. [2]) Tot lui Dosoftei i se atribuie ediţia unui **„Octoih"**, poate neterminată, din care ne-a rămas numai un mic fragment. [3]).

In sfârşit, în 1683, Dosoftei a mai tipărit în româneşte **„Paremiile"**. [4]). Titlul cărţei este cel care urmează: *„Parimiile preste an tipărite cu porunca mării sale prealuminatului întru Is. Hs. Ioan Duca voevoda cu mila lui D(umne)zău D(om)n ţ(ă)rii Mol-*

1) I. Bianu şi N. Hodoş. Bibliografia, vol. I pg. 262—263.
2) Ibidem p. 262.
3) Ibidem p. 263.
4) Ibidem, pp. 263—269.

dovei și Ucrainei cu posluşania smeritului Dosoftei mitropolitul, în tiparnița țără(ı) ce ne-au dăruit s(fin)ția sa părintele nostru fericit Ioachim, patriarhul de slăvita patrierșia a Moscului, m(i)l(o)stivul D(umne)zău să-l bl(ago)s(lo)vască. V liet 7191, mle(sea)ț Oc. 7 dni".

„Cartea este editată în 4^{0} pe 4+3+38+139+56+4 foi, iar pe versul foaiei de titlu este stema Moldovei şi stihurile obişnuite în ediţiile lui Dosoftei. După aceia urmează hronologia, domnilor Moldovei pomenită mai sus, după care este tipărit textul „Paremiilor". Pe foaia 129 găsim această notă, compusă de Dosoftei:

„S(vea)tieișomu g(os)p(o)d(i)nu Ioakimu Patriarhu țarscago grada Moscvi i vseea Rosii velicoi i maloi i proceaia. Stihi voloskiie", (*Prea sfântului Dômn Ioachim, patriarhul orașului împărătesc Moscova și al întregei Rusi, mare și mică și celelalte. Versuri românești)*. Redăm şi noi în întregime această po-

ezie, cu „şrift“ latin cum este tipărită în ediţia Academiei române:

„Laudată s'aibă direptul pomană.
In ceriu şi pre lume fara de prighană,
Ca şi dela Moscvă luciaşte lucoare,
Intinzând lungi raze i (şi) bun nume supt soare:
Ioachim Svintul, a svînta cetate
Acia 'mparatâscă, de creştinatate
La dâns pentru mila cine nazuiaşte
Cu ovilit suflet, bine-l daruiaşte.
C-am nażuit şi noi la svinta lui faţă:
Priimitu-ne-au bine ruga cu dulceaţă.
Din patriarşie datu-ne-au tipare,
Sufletească treabă şi bine ne pare.
Dia-i Dumnazau parte, şi-in ceriu sa luciască
De-a rândul cu svinţii sa sa proslavască. Amin.

Unii dintre învăţaţii români mai socotesc pe Dosoftei ca autor al „**Dicţionarului slavono-român**“, care se păstrează în biblioteca societăţei din Moscova de istorie şi anticităţi ruse sub No. 240 [1]). Mai există o părere, că manuscrisul este însuşi autograful lui Dosoftei [2]). Observaţiunile făcute asupra acestui manuscris ne-au dus la concluzia că

1) P. M. Stroev: „Biblioteca societăţei pentru istorie şi auticităţi ruse“ Moscova, 1845, pag. 113. B. P. Hajdeu: „Cuvente den bătrâni“ Buc. vol. I pag. 113.
2) Ar. Densuşianu: Istoria limbei şi literaturei române. Iaşi 1894, pag. 256.

compunerea dicţionarului nu are nici cel puţin pe departe asemănare cu scrisul lui Dosoftei. Acest dicţionar reprezintă o destul de apropiată prelucrare a cunoscutului dicţionar al lui Pamva Berânda. [1]).

Ultima lucrare a lui Dosoftei din Moldova sunt **„Mineele“** a căror editare a durat patru ani, dela 1682 până la 1686. Spre sfârşitul şederei lui Dosoftei în Moldova activitatea lui slăbeşte în chip însemnător. Dela 1683 până la 1686 nu a mai editat nici-o carte, dacă nu socotim Mineele. Probabil, că condiţiile complicate ale vieţei politice nu i-au dat posibilitatea să continuie în linişte activitatea sa culturală luminătoare printre Români. Aluziuni la aceste condiţiuni nefavorabilă găsim în

1) Presupunerile noastre asupra acestei chestiuni ni le-am expus în articolul nostru: „Dicţionarul slavo-român din biblioteca societăţei de isto.ie şi anticităţi ruse din Moscova“, tipărit în Russkii filologhiceskii viestnic“, 1914, cartea I. Vezi şi V. N. Pereţ: „Darea de seamă asupra excursiei seminarului de filologie rusă, făcută la Moscova“, Kiev, 1912, pag. 101. V. A. Cheltuială: „Cursul de istoria lit. ruse“ pp. 768—772. S. Peterburg 1911, p. I. c. II. (N. Tr.)

prefaţa Mineelor lui „*In curs de vreme îndelungată,* — zice el aici, — am scris şi tălcuit cât am putut în acest veac greu pentru ţară“.[1]).

CAPITOLUL IX

Activitatea lui Dosoftei pe terenul literaturei ruse.

In 1686, Dosoftei, după cum am spus mai înainte, părăseşte Moldova şi se aşează în Polonia. Cu toate împrejurările grele despre care nu odată vorbeşte în scrisorile sale către ţarii Moscovei, patriarh şi mitropolitul Kievului, Varlaam Iasinskii, el nu-şi părăseşte activitatea cărturărească.

Smuls cu forţa din Moldova, de la via sa activitate, pierzându-şi situaţia sa de mai înainte, el se aplică la alte chestiuni, cari cereau pe atunci dezlegare. Ca iscusit cărturar, adânc devotat nevoilor bisericei ortodoxe, Dosoftei, pomenindu-se în mijlocul unei lumi catolice, nu s'a clătinat în con-

1) I. Bianu şi N. Hodoş. Bibliografia. pag. 245

vingerile lui; simţilor la manifestările actualităţei, el repede a intrat în cursul culturei chievene şi moscovite, vădind şi aci energie şi muncă. La început, după sosirea lui Dosoftei în Polonia îi era grozav de greu, pentru că după cum am văzut, el numai în Noembrie 1688 se hotărăşte să dea de ştire printr'o scrisoare ţarilor moscoviţi. Acum nu se putea gândi la nici-o lucrare. După ce Dosoftei se mai obişnui cu noua sa situaţie, sau mai bine zis, când observaţia asupra lui se mai slăbr, el se apucă de traducerea de cărţi în limba slavonă pentru binele ortodoxiei ruse. Cu părere de rău, această latură a activităţii lui Dosoftei, nu a fost nici de cum cercetată nici în literatura ştiinţifică rusă, nici în cea română. Indicaţiuni asupra traducerilor lui Dosoftei, deşi nu cu totul exacte, sunt la A. I. Sobolevskii[1]) nesocotind descrierile

1) A. I. Sobolevskii: „Literatura tradusă a Rusiei moscovite din veacul XIV-XVII", S. Petersburg, pp. 300, 303, 307, 319, 321, 327.

bibliotecilor, unde se păstrează manuscrisele lui Dosoftei. In ştiinţa românească, câteva traduceri ale lui Dosoftei, au fost semnalate nu de mult timp într'un mic articol al lui S. Dragomir [1]).

După cum se ştie, Rusia moscovită şi sud-vestică în a doua jumătate a veacului al XVII ducea o grea luptă religioasă. Reforma lui Nicon [2]) a împărţit societatea rusă în două tabere duşmane şi s'a ridicat un şir de chestiuni, care priveau partea formală a religiei. La deslegarea acestor chestiuni a fost chemată toată societatea cultă a vremei aceleia, toată literatura rusă. Aceste chestiuni religioase, această luptă dintre schismatici şi ortodoxi, se inteţeşte prin alte noi chestiuni, puse în curs de cultura din sud-vestul Rusiei. Influenţa polono-latină s'a atins de Rusia sud-vestică nu numai în sferă instrucţiunei, ci şi a

1) Revista „Convorbiri literare" pe 1911, No. 10, pp. 1131 1143.
2) P. Znamenskii: „Manual de istoria bis. ruse" pag, 290—294.

vieţei religioase a Ucrainilor. Catolicismul şi-a arătat influenţa sa asupra multor obiceiuri ortodoxe. De pildă, cuvintele „sfânta sfintelor", pronunţate în rânduiala cununiei când se dă vin mirelui, înconjurarea epitafului, întrebuinţarea vinului alb, adaosul numai al căldurei în potir, purtarea discului nu pe cap, ci pe umere[1]) şi altele. Erau şi depărtări cu caracter dogmatic, cum de ex: despre concepţiunea neîntinată a sf. Fecioare Maria[2]). Odată cu lipirea Ucrainei de Rusia moscovită, se începe o afluenţă de cărţi în Moscova, şi împreună cu ele au început să se întindă şi părerile latine în privinţa diferitelor chestiuni cu privire la viaţa bisericească-religioasă. Apariţia fraţilor Lihudi[3]) şi a partizanilor învăţăturei greceşti sileşte pe patriarhul Ioachim să dea o serioasă atenţie părerilor, răspândite de

1) I. A. Sleapkin: „Sf. Dimitrie de la Rostov şi vremea lui", S. Petersburg, 1891, pag. 109.
2) Ibidem, pag. 110.
3) P. Znamenskii „Cursul de ist. bis. ruse", S. Petersburg 1904, pp. 307—309.

partidul latin. Din această luptă religioasă celei mai ascuţite chestiuni era chestiunea despre timpul transubstanţirei sfintelor Daruri. Această chestiune „era la noi", zice un cercetător ştiinţific, „în a doua jumătate a veacului XVII, în curs de 10—15 ani o chestiune nu numai domnitoare, ci chiar exclusivă a timpului, ea frământa spiritele tuturor, deslegărei ei i se dedicaseră cele mai bune şi inteligente forţe ale timpului aceluia" [1]). Această mişcare se întăria încă şi mai mult prin neplăcutul raport dintre Ioachim faţă de Ucraini. Chestiunile despre erezii, chestiunile cu privire la rânduele şi dogme sunt tratate în toate lucrările literare traduse sau originale din timpul acela; Dosoftei, fără nici o îndoială, cunoştea această luptă, fiindcă aproape toate traducerile lui şi fragmentele compilate originale se învârtesc în jurul chestiunilor, cari frământau pe atunci Rusia, toate lucrările lui sunt îndreptate con-

1) G. Mircovici: „Despre vremea transubstanţierei sf. Daruri" Vilno, 1886, pag. 9.

tra ereziilor, pentru întărirea ortodoxiei, toate aceste lucrări după spiritul şi caracterul lor se potrivesc de minune cu lucrările traduse şi originale, cari erau în mâinile Ruşilor.

Cea mai de seamă lucrare a lui Dosoftei este: **„Traducerea lucrărilor lui Simeon al Salonicului“** Lucrările lui Simeon al Salonicului cuprind discuţiuni „pentru toate ereziile“, despre slujba bisericească, slujitorii bisericei, diferite rândueli ale slujbelor, şi se referă la acel şir de lucrări, cari erau aşa de trebuitoare pentru liniştirea bisericei ruse atât de învălurate[1]). Lucrările lui Simeon al Salonicului au fost tipărite în greceşte la Iaşi 1683. Dosoftei, mitropolitul Sucevei în scrisoarea sa către Varlaam Iasínskii, mitropolitul Kievului, comunică cele ce urmează despre editarea lucrărilor lui Simeon al Salonicului :

1) G. Mircovici. Op. cit pag. 177. Despre Simeon al Salonicului, vezi „Lecturile societăţei iubitorilor de luminare duhovnicească“, 1894, No. 7 şi „Convorbitorul ortodox“. 1872, No. 5.

„Cartea aceasta este o carte patriarhală, care-i pururea în mâinile lor. Și venind prea sfințiții patriarhi la Iași în Moldova: Partenie, cu mila lui Dumnezeu papă și patriarh a marelui oraș Alexandria, al Libiei, Etiopiei, Pentapolei, și întregului Egipt, și Dosoftei, cu mila lui Dumnezeu patriarh al sfântului oraș Ierusalim și a întregei Palestine, al Siriei, Arabiei, a ambelor părți ale Iordanului, Canei Galileii; și al sfântului Sion și văzând sărăciu de o asemenea carte trebuitoare, a dat-o în noua tipografie grecească, așezată în vremea lui Duca Vodă“ [1]).

Fără îndoială, că editarea acestei cărții întreprinsă de patriarhii răsăriteni la Iași, nu s'a făcut fără participarea lui Dosoftei, care ocupa pe atunci catedra mitropolitană. Titlul grecesc al acestei cărți, tradusă de câte-va ori în Rusia este arătat în anexă.

Odată cu aceasta, cum se vede din

---

1) Manuscrisul bibliotecei din catedrala sf. Sofia din Kiev, No. 161 (38), f. 182.

cuvintele titlului, la sfârşitul cărţei s'a tipărit comentarii la liturghia lui Marcu Efeseanul. Pe versul foaci de titlu s'a pus stema Moldovei şi versuri în limba greacă, dedicate domnului Moldovei, Ioan Duca Voevod [1]). Această ediţie a servit ca original pentru traducerea făcută la 1686—1688 în Moscova după porunca patriarhului Ioachim [2]). Lucrările lui Simeon al Salonicului au fost traduse la Moscova în întregime cuprinzând aci şi dedicaţia voevodului Duca şi lucrarea lui Marcul Efeseanul. Còpiile acestei traduceri sunt arătate de academicianul A. I. Sobolevski [3]) care stabileşte, că traducerea este făcută de un bătrân monah din mânăstirea „Ciudov", Eftimie. Constatând că traducerea lui Eftimie, care este robit

1) I. Bianu şi N. Hodoş Bibliografia, Vol I pp. 273—275. Trimetere la E Legrand: „Bibliographie hellenique ou description raisonnèe des ouvrages publiés par des Grecs au dix-sextième siècle, Paris. 1892, pag. 414.

2) Ibidem, pag 27'.

3) A. I. Sobolevskii. „Literatura tradusă..." pg. 317-

de original, făcând ca traducerea să fie foarte grea la înţeles, Sobolevskii adaogă: „Probabil, Dosoftei, care se găsea pe atunci în Moscova, spre a o face mai clară, a corectat-o după original. Rezultatul lucrărei lui a ajuns până la noi numai într'o singură còpie, autograful lui se află în Biblioteca sinodală No. 727 (Gorskii şi Nevostruev No. 184". Această părere a lui Sobolevskii este bazată pe compararea a două locuri paralele din traducerea lui Dosoftei şi a lui Eftimie, făcută de Gorskii şi Nevostruev. Totuşi, întâmplătoarea coincidenţă a acestor locuri nu vorbeşte încă în folosul ideii, că Dosoftei a corectat numai textul lui Eftimie [1]).

De fapt, manuscrisul lui Dosoftei, care se păstrează în biblioteca sinodală din Moscova No. 728 este adevărata traducere a lui Dosoftei, făcută

1) Gorskii şi Nevastruev: „Descrierea manuscriselor slave din biblioteca sinodală din Moscova", partea II, No. 184, pag. 499.

de el independent de traducerea lui Eftimie din mânăstirea Ciudov. Dosoftei nu a putut să se apuce de corectarea textului lui Eftimie pentru că nu a fost la Moscova. In biblioteca catedralei Sfintei Sofia din Kiev se păstrează un manuscris semi-ciornă, No. 161 (38), autograf al lui Dosoftei cu aceleaşi lucrări ale lui Simeon al Salonicului[1]).

Acest manuscris, scris de Dosoftei în locul lui de exil, în oraşul Stryj, în răspasul de timp dela 1690 până la 1693, se trimetea de Dosoftei „*în diferite vremuri prin cetăţeni din Stryj*[2])" lui Varlam Iasinskii, mitropolitul Kievului. Aproape fiecare trimetere era întovărăşită de câte o scrisoare; aceste scrisori, mici note, ne dă un limpede tablou despre însăşi mersul lucrărei lui Dosoftei cu traducerea. Aducem

---

1) N. I. Petrov: „Descrierea manuscriselor colecţiilor din Kiev", 1904 pag. 41, fascicola III.
2) Manuscrisul bibliotecei din catedrala Sf. Sofia, Kiev, No. 161 (38) f. 263. verso.

aici cele mai caracteristice fragmente din câteva scrisori ale lui. Pe foaia 182 a manuscrisului No. 161 (38) din biblioteca catedralei Sf. Sofia din Kiev, citim:

„Părinte sfinte, Domnule Varlaame primeşte-le cu bună cucerie ca pe acele două lepte. Primește-le, înțelepte prea sfinte arhimandrite al Pecerskii, şi laudă cu milosârdie cași Hristos miluitorul puținul acesta cași cum ar fi mult mai bogat darul decât toate, îndurându-te asupră-i, mângâe-l şi dă-ne pricină bună de mântuire, primește și puținul pentru mult. Am tălmăcit deja 183 de capete și mai am 90 de scris înainte, căci cu toatele sunt 373 (sic) *indreptează zicerile și numirile slavonești precum și greșelile. Acum numai literă nu avem, dați-o, vă rog, la tipar".*

După cum reese din această scrisoare, Dosoftei hrănea nădejdea, ca traducerea lui să fie tipărită. In această se vorbeşte despre originalul

traducerei lui Dosoftei, despre care a fost vorba mai sus, vorbeşte despre ediţia din Iaşi a lucrărilor lui Simeon al Salonicului 1683. La sfârşitul traducerei lui Dosoftei găsim următoarea noată:

„In sfârşit, cu bunătatea lui Isus Hristos şi mântuitorul nostru am sfârşit toată cartea fericitului Simeon al Tesalonicului sau Salonicului tradusă din greceşte în ruseşte .. primeşte deci sărăcăcioasa noastră ascultare, prelatule al lui Hristos, şi binecuvintează pe smeritul tău rob Dosoftei, fost când-va mitropolit al Moldovei“ [1]).

Nu ne vom opri asupra destul de numeroaselor însemnări de acest fel, notate prin acest manuscris, asupra observaţiilor şi corectărilor făcute cu mâna lui proprie, pentru noi este limpede că traducerea aparţine lui Dosoftei. Manuscrisul din biblioteca sinodală din Moscova No. 727 este o

1) Manuscrisul bibliotecei din catedrala sf. Sofia, Kiev, No. 161 (38), f. 527.

còpie de pe manuscrisul bibliotecei din catedrala sf. Sofia No. 161 (38). Manuscrisul din Moscova, după observaţiile noastre, nu este un autograf al lui Dosoftei, ci o còpie prescrisă de cineva pe curat depe manuscrisul din Kiev după porunca lui Dosoftei. Numai dela foaia 220 până la 373 pe margini se întâlnesc îndreptări scrise cu mâna proprie a lui Dosoftei după care urmează scrisoarea scrisă cu mâna proprie a lui, semnalată de Gorskii şi Nevostruev[1]).

Măruntul semicursiv al manuscrisului din Moscova, care pe alocurea trece în scris repede, care nu este scris pretudindenea de aceiaşi mână, nu se aseamănă cu cel caracteristic care-i un scris statornic al lui Dosoftei. Poate, locuri separate din acest manuscris (după foaia 220) scrise

1) Gorskii şi Nevostruev. op. cit. par. II, No. 184, pag. 499 şi urm. In manuscrisul No. 727 din biblioteca sinodală din Moscova scrisoarea este inserată la f. 373 verso.

cu scrisul lui Dosoftei într'o oare care măsură schimbat. Compararea unor anumite locuri din manuscrisul cu No. 161 (38) din biblioteca catedralei Sf. Sofia ne duce la concluzia, că manuscrisul din Moscova este o còpie exactă de pe manuscrisul din Kiev, còpie în care au fost introduse numai câte-va îndreptări ortografice. Dăm în anexă câte-va mici locuri paralele, luate la întâmplare.

Chiar şi observaţii separate de ale lui Dosoftei, care nu au nimic comun cu textul, uneori, se repetă în ambele manuscrise; de ex:

Manuscrisul din Kiev.	*M-sul din Moscova.*
F. 3 3. „Sie sconceah 1691 Oct. 17 vecer(om). Otţi s(vea)til bl(agoslo)vite i prostite mea grieşnago vì raba Dosofeea Suceavscago".	F. 412. „Sie sconceah 1691 Oct. 17 vecer(om). Otţi s(vea)til bl(agoslo)vite i prostite mea grieşnago vi raba Dosofeea Suceavscago".

Lucrările lui Simion din Salonic au fost traduse la finele veacului XVII, dupe cât se pare, de Nicolae Milescu Spătaru, ca original şi pentru această traducere a servit ediţia de Iaşi în

limba greacă din 1683[1]). Am amintit, că în această ediţie, după scrierile lui Simion al Salonicului s'a mai tipărit şi comentariile la liturghia lui Marcu Efeseanul. Aceste comentarii au fost traduse atât de Eftimie cât şi de Spătarul şi au fost lăsate fără traducere de Dosoftei. Iniţiativa traducerei scrierilor lui Simeon al Salonicului aparţine, după cum se vede, tot lui Dosoftei, căci dacă ar fi ştiut despre existenţa traducerei lui Eftimie, făcută ceva mai înainte, nu ar fi putut să spere la editarea cărţei, despre care fapt el roagă în scrisorile sale pe patriarhul Ioakim şi pe mitropolitul Varlaam Iasinskii.

Tot în această colecţie de traduceri a lui Dosoftei din biblioteca catedralei sf. Sofia din Kiev No. 161 (38) de pe foile 529—580 sunt scrise: „*Epistolele sfântului sfinţitului mucenic Ignatie şi arhiepiscop al dumnezeescului oraş*

1) A. I. Sobolevskii. Op. cit. pag. 3:0.

Antiohia". Ele sunt în număr de 12 şi ating chestiuni dogmatice de credinţă şi sunt traduse de Dosoftei, după cum se vede din însemnarea luì *„din limba cea elinească în cea slavonească sau rusă"* [1]). Această traducere o întâlnim încă în 3 còpii. Dosoftei observă că *„am prescris această carte de trei ori"* [2]). După cât se vede, aceste 3 exemplare au fost trimese de el în Rusia.

Pe unul din aceste exemplare îl găsim chiar în colecţia aceasta pe paginele 615—672. Această ultimă còpie este o còpie de pe cel dintâi exemplar, puţin schimbată şi corectată, scrisă cu o măruntă semi-cursivă. Pe marginele primei copii găsim o mulţime de însemnări în limbile: greacă şi latină scrise de însăşi mâna lui Dosoftei. A doua còpie, după cum se vede din însemnarea lui Dosoftei de pe pag. 616, 617 şi 618, se destinase de

1) Manuscrisul bibliotecei din catedrala Sf. Sofia, Kiev, No. 161 (38), f. 529.
2) Ibidem, ff. 529, 580.

Dosoftei pentru imprimare. Aducem pentru caracteristică mici extrase atât din prima copie cât şi din cea de a doua:

COPIA I-a.	COPIA II-a.
f. 580 „Lucişe ubo pisania uzrienïe elico bo cias(to) săşci ciuvstvam ne tocïiu prepodaet liubiminaea, pocitaet prïemliuşceago, no i imi je protivopriemlet eje i lucişim jelanie bogatit: obace vtoro gl(agol)iut pristanişce pisanïam podobïe".	f. 615 „Lucişe ubo pisanio uzrienïe, elico bo ceasta săşci ciuvstvam, ne tăcïiu ilij je prepodavaet liublenicinaea pocitaet priemliuşceago, nă' i imijè văzaem priemlet eje c lucişim jelanie bogatit. Obace vtoro gl(agol)eat pristanişce i pisaniam obraz".

A treia còpie a celor 12 epistole ale lui Ignatie în traducerea lui Dosoftei o găsim în biblioteca sinodală din Moscova No. 436[1]). Această còpie apare co o còpie de pe una din cópiele din Kiev, făcută de însuşi Dosoftei.

Manuscrisul este scris cu un semicursiv mare; pe marginele manuscrisului găsim nenumărate însemnări, iar pe versul filei 50 este următoarea scrisoare, scrisă cu obişnuitul scris al lui Dosoftei:

1) A. I. Sobolevskii. op. cit. 307. Gorskii şi Nevostruev. „Descrierea..." No. 109.

„Cu mila lui Dumnezeu Marelui Domn, prea Sfântului Kir Ioakim, patriarhul Moscovei, al întregei Rusii, al tuturor țărilor de la nord, prea milostivului meu părinte și stăpân, mă rog, primește această ascultare a mea cu bunăvoința cu care m'am trudit să o tălmăcesc din limba grecească în cea slavonească, fie bine plăcută rugăciunea mea și primită ca de la o slugă a ta în cinstea și luada lui Dumnezeu celui în treime slăvit. Al tău rob smerit și nevrednic Dosoftei mitropolit de Suceava".

Evident, că această còpie fusese destinată de Dosoftei pentru tipărire, el poate nu spera cu totul ca lucrarea lui să fie tipărită la Kiev, iată pentru care motiv el se adresează cu rugăciunea sa să i se tipărească traducerea și la Moscova.

In sfârșit, còpia a patra și cea din urmă se găsește tot în aceiași bibliotecă sinodală din Moscova No. 346, prescrisă de un necunoscut în Moscova.

La finele primei còpii (f. 530—580, manuscrisul catedralei sf. Sofia din Kiev No. 161 (38) găsim un mic articol intitulat *„Din cărțile sf. Ieronim“*, scris întâi în grecește și după aceia în latinește iar puțin mai departe (f. 582—587) *„Scholia în epistolia* d. Ignatii“ în latinește [1]).

Am spus mai sus, că la finele veacului al XVII în Moscova cercurile bisericești se interesau foarte mult despre chestiunea transubstanțierei sfintelor Daruri. Prin Polonia pătrunde în Ucraina părerea latină despre transubstanțiere de unde prin învățații chieveni se strecoară la Moscova și se confirmă mai cu seamă printre ucenicii și partizanii lui Simeon Poloțkii [2]).

---

1) Indicațiune asupra traducerei celor 12 epistole ale sf. Ignație Purtătorul de Dumnezeu aflăm la N. I. Petrov și P. N. Batinșcov „Basarabia“, descriere istorică, Petersburg, 1892, pag. 83.

2) L. N. Maicov: „Schițe din istoria literaurei, ruse a veacurilor XVII—XVIII-lea“. S. Petersburg, 1889, pag. 33. Despre Simeon (Petrovskii-Sitnia-

Patriarhul Ioakim, împreună cu *frații Lihudi* și monahul Eftimie din mânăstirea Ciudov și, în general, cu partizanii învățăturei grecești se ridică întru apărarea părerei ortodoxe despre momentul transubstanțierei sfintelor Daruri.

Apare o întreagă literatură de traduceri și originală asupra acestei chestiuni. Patrarhul referindu-se bănuitor față de ortodoxia Ucrainilor, cu scop ca să afle mai exact părerea lor asupra acestei chestiuni, trimete o scrisoare mitropolitului Kievului, *Ghedeon Cetvertinskii* și lui *Lazăr Baranovici.* Se vede, că învățații chieveni nu au putut să-i dea imediat răspunsul la această chestiune, căci în 1689 Ioachim trimete Ucrainilor o nouă

novici) Poloțkii (1629—1680) a se citi cea mai bună și mai nouă analiză în capitala lucrare a prof. V. A. Cheltuiala (basarabean): „Curs de ist. a lit. ruse", literatura partea 1, cartea II, S. Petersburg, 1911, pp. 870—892. Localitatea Poloțc este la vest de Vitebsc pe șoseaua Moscova-Vitebsc-Dünaburg-Riga. [N. Tr.)

scrisoare precum şi lui Varlaam Iasinskii în care cere cu inzistenţă să-i se răspundă [1]). In Marte 1689 Ghedeon Cetvertinskii şi Varlaam Iasinskii trimet răspuns patriarhului în care ei apăra părerea latină cu privire la transubstanţierea sf. Daruri, citând mai cu seamă literatură sud-rusă. Se vede, că ei erau mai în curent cu limba şi literatura latină şi cunoşteau foarte slab pe cea greacă şi modul cum era expusă această chestiune în literatura ortodoxă-greacă.

Pe la finele veacului al XVII-lea, nu erau în Kiev învăţaţi, cari să ştie limba greacă.

Dosoftei, cum am văzut, în 1684 a venit la Kiev în calitate de sol la ţarii moscoviţi Petru şi Ioan. Ne sosind până la Moscova, Dosoftei s'a oprit oarecare vreme în Kiev, unde a făcut cunoştinţă cu mulţi învăţaţi din sudul Rusiei, cu care el făcuse cunoştinţă

1) I. A. Şloapkin, Op. cit. pag. 186.

din şcoală. Probabil, a făcut cunoştinţă şi cu Varlaam Iasinskii. Amintind într'una în scrisorile sale despre scrierile lui Simeon al Salonicului, editate în Iaşi la 1683, Dosoftei zice: *„După cât îmi aduc aminte mi se pare că v-am dat, un caet din acestea când am fost la voi, dacă nu am uitat“* [1]). Din acest moment s'au început legăturile. Varlaam Iasinskii, înştiinţat despre cunoştinţele lui Dosoftei de limba greacă, şi dogmele credinţei ortodoxe, a cerut celui din urmă să expună părerea părinţilor bisericei răsăritene despre momentul transubstanţierei sf. Daruri. Rezultatul acestei cereri sunt aceste fragmente traduse şi în parte chiar compuse de el însuşi, cu privire la aceste chestiuni liturgice. Este posibil ca şi scrierile lui Simeon al Salonicului să fi fost traduse de Dosoftei după cererea lui Varlaam Iasinskii, cari i-au trebuit

---

1) Manuscrisul din biblioteca catedralei sf. Sofia, Kiev, No. 161 (38) f. 182.

să se justifice în ochii patriarhului Ioachim, care bănuise pe Ucrainieni de îndepărtare dela ortodoxie [1]. Cel puţin, într'una din scrisori după trimiterea unei părţi din traducerea scrierilor lui Simeon al Salonicului gasim indicaţiunile lui Dosoftei la un şir de scrieri al căror cuprins se referă la chestiunile dogmatice şi liturgice. Aici între altele găsim următoarele: *„semnalez pe cât îmi este cu putinţă despre cartea sfântului Gherman patriarhul: tălcuirea sf. liturghii, pe care am tălmăcit-o din ediţia greacă, tipărită în Veneţia, anul 1672, conlicenza dei superiori, dar în ea s'a strecurat şi un cuvânt nepotrivit după evanghelie.*

Aceasta este cuvântul pe care oamenii spun, că a doua venire a lui Hristos are să fie după şase mii cinci sute de ani, aducând ca dovadă măr-

1) I. A. Şleapkin, op. cit., pp. 108-260, expune amănunţit relaţiunile lui Ioachim cu Ucrainii.

turiile sf. Ipolit, sf. Chiril precum și ale lui Ioan Gură de aur" [1]).

In altă scrisoare a lui Dosoftei, care însoția unul din fragmentele liturgice ale lui Dosoftei, mai găsim încă odată o indicațiune la un șir de cărți *„trebuitoare ortodoxiei"*. *„Am, deasemenea, această carte tipărită în limba greacă, întitulată astfel Diatagai ton agion apostólon ... și mai am încă o carte mare a sf. Ieronim foarte trebuitoare ortodoxiei. S. Hieronymi incubrationes omnes barzo dywnaia și foarte trebuitoare pe care nu o pot trimete pe jos căci este grea* [2]).

Fără îndoială, că aceste indicațiuni sunt provocate de cererea lui Varlaam Iasinskii de a traduce, de a indica cu privire la cele mai importante chestiuni de dogmatică și rânduială ortodoxă, altfel Dosoftei nu ar fi avut nici un motiv să se întindă asupra a-

1) Manuscrisul din biblioteca catedralei Sf. Sofia, Kiev, No. 161 (36) f. 514 verso.
2] Ibidem f. 600.

cestor cărţi. Asupra acestor lucruri mai avem numeroase însemnări ale lui Dosoftei pe marginile manuscriselor în care se expun chestiunile acestea liturgice, însemnări, cari atrăgeau după cum vom vedea mai jos, atenţiunea lui Varlaam Iasinskii asupra celor mai importante momente ale liturghiei şi mai cu seamă asupra locurilor, când se săvârşeşte transubstanţierea sfintelor Daruri. Unul din caete în care se expune această chestiune a fost trimes de Dosoftei la 8 Septembrie 1690[1]), prin urmare tocmai atunci când chestiunea despre transubstanţiere la Kiev era mai ascuţită, când patriarhul Ioachim era gata să dea anatemei pe chieveni pentru plecarea lor către catolicism. Trebue să socotim, că fragmentele lui Dosoftei au jucat un mare rol în lămurirea chestiunei despre transubstanţiere în Kiev, în lepădarea învăţaţilor

1) Ibidem, f. 712.

din Kiev de învăţătura latină. Fragmentele lui au avut în Kiev aceiaşi însemnătate ca şi fragmentele traduse şi originale ale lui Eftimie şi fraţilor Lihudi din Moscova, Dosoftei dovedind nu mai puţine cunoştinţe în chestiunile de dogmă şi leturgică de cât cei dintâi, ne mai vorbind despre limba fragmentelor lui, care este mult mai limpede şi curată de cât limba reprezentanţilor învăţăturei greceşti din Moscova.

CAPITOLUL X

Lucrările literare ale lui Dosoftei în legătură cu chestiunea despre timpul transubstanţierei sf. Daruria

O lucrare mai timpurie a lui Dosoftei privitoare la chestiunile liturgice este traducerea scrierei lui Gherman, arhiepiscopul (patriarhul) Constantinopolului **„Istoria bisericească şi vedenia tainică“**, care se găseşte în aceiaş colecţie chieveană No. 161

(38) pe foile 672—712. Această scriere a lui Gherman al Constantinopolului a fost tradusă în 1689 în Moscova de stareţul Eftimie după îndemnul patriarhului Ioachim [1]). Traducerea lui Dosoftei s'a terminat la 8 Sept. 1690. Ca original al traducerei lui Eftimie a servit ediţia scrierei lui Gherman, eşită în Veneţia la 1639, iar ca original al lui Dosoftei a servit aceiaş ediţie, deşi, cum am văzut mai sus, el arată greşit anul ediţiei 1672. In această scriere se vorbeşte despre templu, obiectele bisericeşti, veşmintele slujitorilor altarului, după care se expune chestiunea liturghiei. Momentul transubstanţierei st. Daruri se expune după I. Zlatoust, Vasile cel Mare, Iacov fratele Domnului şi alţii. Această ultimă parte, se vede, că a fost compusă de Dosoftei pe baza diferitelor izvoare. Pe margini, unde se expune momentul transubstanţierei, Dosoftei,

1) A. I. Sobolevskii Op. cit. pag. 305.

dă următoarea notă: *„vezi că această expresiune* „am văzut" a fost lepădată din liturgia unită" şi puţin mai jos — *„aici se săvârşeşte darurile"* (f. 701). Prin aceasta, Dosoftei, probabil, a voit să atragă atenţia lui Varlaam Iasinskii asupra unui loc mai interesant pentru acesta din urmă.

O atenţie şi mai mare merită un alt fragment al lui Dosoftei, care se referă tot la chestiunea timpului transsubstanţierei. El se întâlneşte în patru còpii, cari diferă puţin una de alta. Aceste patru còpii după cuprins se pot reduce la două variante, care se deosibesc mult între ele. Primei variante îi aparţin două còpii, cari se găsesc în colecţia de traduceri a lui Dosoftei din biblioteca catedelei sf. Sofia din Kiev No. 161 (38), celei de a doua îi aparţin còpiile, aflătoare în bibliotecele din Moscova, una în cea sinodală No. 109 (după Górskii şi Nevostruev No. 436), alta în Muzeul lui P. I. Şciukin No. 87. Să ne oprim

la còpiile din Kiev. Ambele còpii sunt autografele lui Dosoftei cu însemnările și corecturile de mâna lui proprie pe margini. Titlul primei còpii este următoarea: **„Despre transubsanțierea sfintelor Taine"**[1]).

Cuprinsul ei este acesta: totul în lume are un început, mijloc și sfârșit, totul îi supus unui anume conducător, totul se face după o lege stabilită a cărui pildă este facerea lumei de Dumnezeu în 6 zile, în totul stăpânește o minunată ordine". pag. 95.

După aceia se comunică oarecari știri despre zămislirea Maicei Domnului, despre viața pământească a lui Hristos, despre conformitatea faptelor lui; Dosoftei se oprește mai amănunțit asupra instituirei tainei euharistiei. Toate faptele din viața pământească a lui Hristos se amintesc în liturghia bisericei ortodoxe: *„dar acum"* adaogă autorul, *„unii ne turbură și voesc să*

1) Manuscrisele din catedrala sf. Sofiei, Kiev No. 161 (38) f. 588—598.

ne strice printr'o oarecare schimbare adaosă în şimbol, care ştirbeşte obiceiul nostru, amânând prin aceasta săvârşirea sfinţelor daruri ale sf. Duh" (f. 585 verso), după aceia urmează *„despre tălcuirea sfinţilor părinţi asupra sfînteĭ liturghii"*. De la început, se expune părerea patriarhului Gherman al Constantinopolului după tălcuirea luĭ asupra liturghiei (*„Istoria bisericească şi vedenia tainică")* cu trimetere la Ioan Gură de aur, Vasile cel mare, sf. Iacob fratele Domnului. Momentul transubstanţierei se expune aici amănunţit, şi în faţa cuvintelor, unde se săvârşeşte transubstanţierea sf. DarurI, găsim un şir de observaţiuni ale lui Dosoftei de acest fel: *„iar prin recunoaşterea sfântului duh aici se petrece transubstanţierea sfintelor Daruri a pâinei şi vinului în trupul şi sângele Domnului şi Mântuitorului nostru Iisus Hristos, dar unii scornesc altceva nou. Căci am văzut o liturghie nou tipărită cu litere latine, dar în ea nu-i chemarea sfân-*

tului Duh, Domnul, încă o va scoate la lumină ca lumina adevărul său". (f. 591). Mai jos pe foaia 581 verso găsim următoarea notă : *vezi bine transformarea sfintelor Daruri a prea curatului Duh în trupul și sângele Domnului"*. Insemnări mărunte mai întîlnim și mai departe. Dela f. 593 până la f 597 verso avem un fragment *„cărțile dela sf. Climent „Constitutiones Apostolorum", drept fragment, care tratează* tot despre liturghie. In fine, urmează un extras despre timpul transubstanțierei sfintelor Daruri după evanghelistul Marcu.

A doua còpie a articolului lui Dosoftei are următorul titlu : *„Vorbire despre transubstanțierea sfintelor taine"*, ea se află legată într'acelaș volum cu articolul anterior pe f. 713—723. Această còpie este la fel cu cea dintâi ușor schimbată. Schimbările constau în aceia, că în prima còpie Dosoftei traduce puțin mai mult din *„constitutiones Apostolorum"* ale lui Climent,

pe când în a doua găsim numai mici citaţii (sau trimeteri) la Climent. Afară de aceasta, în còpia a doua se găseşte un fragment *„din cartea sf. Simeon al Salonicului despre transubstanțierea sfintelor Daruri,* capitòlul *85*", (f. 722). In nici unul din articolele lui Dosoftei despre transubstanţiere nu găsim aceste fragmente.

Fără îndoială, acest articol din còpiele chievene ale lui Dosoftei are un caracter compilativ. Dosoftei şi-a ales locurile despre transubstanţiere din diferiţi autori, a tradus în limba slavonă, a prelucrat oarecum, şi în forma aceasta le-a trimes lui Varlaam Iasinskii. Dosoftei indică însuşi izvoarele articolului său: *„am tălmăcit din limba greacă, din adevăratele cărți sfinte și din ale sfântului Gherman, patriarhul Țarigradului și a altor scriitori foarte vechi și din Apostoli, după cum cel ce dorește, poate foarte bine să vadă"*, (f. 723), adică Dosoftei a adunat părerile celor mai însemnaţi cunoscători

ai liturghiei şi compunerea ei. In această privinţă lucrarea lui Dosoftei aminteşte foarte mult cartea, care apăruse tocmai atunci *„Cartea mărturisirei ortodoxe...“ despre transubstanţierea trupului şi sângelui lui Hristos“* a arhiepiscopului Atanasie „Liubimâi“ de Holmogorskii. Partea principală a acestei mici lucrări *„constă numai din extrase — mai cu seamă din scrierile sfinţilor părinţi, fără nici un adaos din partea compunătorului“*. In adevăr numărul autorităţilor la care Atanasie face trimeteri este cu mult mai mare: aci găsim extrase chiar şi din câteva lucrări ruseşti vechi.

In însăşi construcţia articolului lui Dosoftei se observă o anumită aranjare, sistematizare: toată este pătrunsă de o idee determinată, de dorinţa de a expune mai limpede, mai în relief momentul transubstanţierei; Dosoftei se ţine strâns de chestiunea care-l interesează, el extrage numai locurile necesare scopului său din scrierile sfinţilor părinţi, subliniind în acelaş timp

îndepărtările în liturghia catolică şi unită.

Afară de aceasta, în acest articol, caşi în articolul lui Atanasie, arhiepiscopul Holmogorskii, nu se poate ca să nu semnalăm moderaţiunea tonului lui Dosoftei, lipsa de atacuri înverşunate contra bisericei apusene, lipsa de ţesătură polemică ceiace era în obiceiul vremei aceleia. In articolul lui Dosoftei par'că se simte un anume obiectivism, ceiace, de pildă, nu găsim în articolele cu caracter analog ale fraţilor Luhudi.

Ca izvor principal al articolului lui Dosoftei a servit lucrarea lui Gherman, patriarhul de Constantinopol, care după cum am văzut, a fost tradusă de Dosoftei încă din 1690. Dosoftei la compunerea noului articol despre transubstanţiere s'a folosit chiar şi de vechia sa traducere.

Ca dovadă aducem această mică paralelă:

Manuscri ul catedralei Sf. Sofia No. 161 (38) din *„Istoria bisericească şi a vedeniei tainice“*. ff. 672—712.

(F. 700 verso). „Eşce prinosim ti slovesnuiu siiu i bescrovnuiu slujbu, i m(o)limsea i prosim i milisea die(istvi)em nisposli d(u)h svoi s(vea)tâi na nas i na predlejaşciea dari siea i pr. i g(ospod)i ije pr(esvea)tâi svoi d(u)h v tretii ceas ap(osto)lom svoim i proceea. diacon bl(agoslo)vi vino s(vea)tâi hlieb. ierei je bl(agoslo)vea i· sătvori hlieb sei ces(t)noe tielo H(rist)a tvoego“ 1).

Acelaş manuscris, articolul „despre transubstanţierea sfintelor Daruri“ ff. 580—590.

(F. 591) „Eşce prinosimti slovesnuiu siiu,i bescrovnuiu slujbu, i molimsea i prosim i milisea die(sti vi)em nisposli d(u)h tvoi s(vea)tâi na nas i na npedlejaşciea dari sia i procaea. G(ospod)i ije pr(esvea) tâi svoi d(u)h v tretâi ceas ap(osto)lom poslavâi togo bl(a)gâi ne otn(i)mi ot nas. no obnovi nas m(o)leaşcihtisea. treşci s stihi po obâceaiu : diacon bl(agoslo)vi vl(adâ)co s(vea)tâi hlieb, iereije bl(agoslo)vea gl(agol)et.i sâtvori hlieb ubo sei cestno tielo H(rist)a tvoeg(o)“

A treia còpie a articolului lui Dosoftei despre transubstanţierea se găseşte în manuscrisul No. 436 din biblioteca sinodală din Moscova împreună cu epistolele lui Ignatie arhiepiscopul Antiohiei. Această còpie este un curat autograf al lui Dosoftei, trimes de către el patriarhului Ioachim al Moscovei. Această còpie este mai scurtă (f. 51-54) de cât cele examinate mai sus; el coprinde un extras din articolele de

mai înainte al celui mai de seamă loc din liturghie despre transubstanţiere din sf. Ioan Hrisostom, Vasilie cel Mare, Marcu şi sunt fără multe amănunţimi. La finele articolului găsim o notiţă: *văzând eu smeritul o liturghie a celui întru sfinţi părintele Ioan Zlataust nou tipărită cu litere latine în ruseşte şi în limba sarmată, dar fără proscomidie, cred însă că este cu adaos, dar după „luaţi mâncaţi" nu-i chemarea sf. duh, şi m'am mirat pentru că era o aşa prescurtare. De aceia am însemnat aici mărturiile din limba greacă. Săracul şi smeritul ꙇm. Dosoftei, blagosloviţi-mă sfinţi părinţi şi ertaţi pe cel păcătos"* (f. 54).

Còpia a patra şi cea mai din urmă a articolului lui Dosoftei se coprinde într'o colecţie cu un coprins polemic din jumătatea veacului al XVIII-lea, aparţinătoare muzeului din Moscova al lui Şciukin No. 87[1]) f. (12—14).

1) A. I. Iaţimirskii, Inventarul vechilor manuscrise slave şi ruse din colecţia lui P. I. Sciukin, Moscova, 1893, I pag. 130.

Această còpie este o copie exactă de pe fragmentul, pus în manuscrisul No. 436 din biblioteca sinodală din Moscova. Copistul a băgat în ea și notița lui Dosoftei despre care am vorbit mai sus despre liturghia uniată.

Afară de aceste scrieri, traduse şi în parte compuse de Dosoftei în mod independent, mai găsim încă un şir de traduceri în limba slavonă, cari nu au nici o legătură cu chestiunile liturgice, dar legate cu literatura religioasă a Rusiei. Tot aici intră şi traducerea a celor 35 cuvinte ale lui Ioan Hrisostom, care s'a păstrat numai într'o còpie în autograful lui Dosoftei din biblioteca sinodală din Moscova No. 446. Această traducere a fost trimesă de Dosoftei în Moscova la anul 1693, ceia ce se vede din următoarea dedicaţie a lui Dosoftei către ţarii Moscovei Petru şi Ioan.

„Ofer această sfântă carte și rog să primiți această lucrare a mâinei mele și să o înmulțiți prin tipar întru

vecinica slavă şi folosul sfintei ortodoxii creştine a sfintei voastre împărăţii, prea smeritul rob Dosoftei mitropolit de Suceava, mă închin până la pământ.

Ca original a servit după cum spune academicianul A. I. Sobolevskii ediţia în greaca nouă a scrierilor lui Ioan Hrisostom, apărută în Veneţia în 1675[1]) Una din aceste cuvântări a fost trimeasă în traducerea lui Dosoftei în 1693 în Kiev, ea este înserată în cunoscuta noastră colecţie a traducerilor lui Dosoftei No. 161 (38) din biblioteca catedralei sfintei Sofia din Kiev pe f. 731-748. Aceasta este: *„Cuvântarea 21-a à celui întru sfinţi părintele nostru Ioan Hrisostom arhiepiscopul Constantinopolului, cuvântarea despre moarte şi despre sfârşitul lumei“*.

---

1) A. I. Sobolevskii: „Literatura tradusă a Rusiei moscovite“ pag. 300-301. Deasemenea Gorskii şi Nevostruev: „Descrierea manuscriselor slavone ale bibliotecii sinodale din Moscova“, II No. 128, pg. 132-141.

In aceiaşi colecţie No. 446 din biblioteca sinodală din Moscova la f. 279-295 sub formă de caet aparte, găsim „*cuvântarea foarte folositoare de suflet a prea cuviosului şi purtătorului de Dumnezeu părintelui nostru Efrem*" (f. 279) şi *cuvântarea a doua a lui Efrem Sirul despre cinstita cruce, pocăinţă şi a doua venire (f. 287) aparţinătoare lui Dosoftei*[1]).

Puţin mai departe în aceiaşi colecţie o traducere pe care nu o arată academicianul Sobolevskii a lui Dosoftei despre viaţa lui Onufrie compusă de Ava Pafnutie (f. 310-319). Titlul acestei traduceri este următorul: „*Sfînta viaţă a prea cuviosului şi de Dumnezeu purtătorului părintele Onufrie, compusă de Ava Pafnutie tăcutul în Egipt*, (care se prăznueşte la 21 Iunie[2])".

In sfârşit, în această colecţie mai sunt două vieţi, traduse de Dosoftei

1) A. I. Sobolevskii, op. cit pag. 303. Gorskii şi Nevostruev, op. cit. pag, 137-13'.
2) Gorskii şi Nevostruev, op. cit. pag. 138.

din grecește, viața lui Pancratie episcopul Tavromeniiskii și a lui Mihail Malein. Titlul acestor vieți este următorul:

„Viața și faptele celui întru sfinți părintele nostru Pancratie episcopul Tavromeniiskii dela 9 Iulie“ (f. 320 manuscrisul din biblioteca sinodală din Moscova No. 446). *„Viața preacuviosului părintelui nostru Mihail Malein din aceiași lună Iulie 12“ (f. 343 verso*[1]).

Este posibil ca aceste vieți, destinate pentru anumite zile ale anului să fie în legătură cu „Mineele“ lui Dosoftei, totuși de o cam dată nu putem să ne pronunțăm definitiv în privința aceasta de oare ce și în România „Mineele“ sunt o mare răritate.

In colecția traducerilor lui Dosoftei din bib. Kiev. No. 161 (38) se mai găsește un mic articol despre Sibile (f. 607—614) cu un text paralel: grecesc, latinesc, românesc și slavonesc,

1) Ibidem, pag. 131 A. I. Sobolevskii, op. cit. pag. 327.

folosindu-se pentru toate limbile de caracterele cirilice. Acest articol după primele cuvinte se deosebeşte de articolele despre Sibile traduse, indicate de academicul A. I. Sobolevskii [1]).

In fine, lui Dosoftei îi mai aparţine o traducere din limba greacă, necunoscută de Sobolevskii *„Orânduelele sau poruncile sfinţilor Apostoli“* [2]). Noi cunoaştem o còpie a unui copist anonim dela sfârşitul veacului XVII şi începutul celui al XVIII, care se păstrează în biblioteca catedralei sf. Sofia din Kiev No. 232 (61). Pare-se, că aceastǎ còpie s'a făcut de pe vre-o ciornă a lui Dosoftei, fiindcă lipsesc multe capitole. Titlul complect al acestei lucrări a lui Dosoftei şi cuprinsul este următorul:

„Orânduelele sau poruncile sf. Apostoli, tălmăcite din greceşte sau elineşte dintr'un foarte bun izvor în limba rusă,

1) Op. cit. pag. 219, 222, 217.
2) Traducătorul posedă 18 clişee fotografice după această lucrare minunat caligrafiată luate încă din 1912.

de mine smeritul Dosoftei, mitropolitul Sucevei în anul 7200, 1693? la Stryj în castel pe lângă sf. Ioan Suceveanul, marele mucenic al lui Hristos. (f. 1).

Iată cuprinsul primei cărţi;

1) Despre conrupţie; 2) Despre vorbirea de rău sau vrajbă, 3) despre înfrumuseţare şi despre păcatul, care izvorăşte din aceasta; 4) despre aceia, că nu se cuvine să imităm pe cei ce trăesc rău, ci fiecare să se ocupe cu lucrul său; 5) Ce cărţi trebuesc cinstite; 6) despre depărtarea de cărţile profane; 7) despre femeia vicleană; despre supunerea femeii iubitoare de soţ şi înţeleaptă, bărbatului; 9) despre bunul trai al femeii cu bărbatul şi 10) despre femeia certăreaţă şi limbută.

Cu toate acestea, traducerea acestei cărţi nu-i terminată, numai prima carte este tradusă (4 coale), după aceia copistul a lăsat 14 file goale, probabil, sperând, că va traduce şi pe celelalte 9 capitole şi le va complecta. Pe filele 18-54 verso s'a înserat *„cartea*

doua despre episcopi, presviteri și diaconi", dar și aici nu sunt traduse de cât 26 capițole, celelalte capitole sunt lăsate de însuși Dosoftei fără traducere, lucru care se vede dintr'o notă, lipită la f. 35.

Trecând peste patru capitole (26-29) și lăsând pentru ele două file curate (36, 37), copistul dela capitolul 30 continuă cartea 2-a până la fine.

La filele 55-64 „*cartea treia despre văduve*".

După aceasta,

„*Cartea cincea despre mucenici* (f. 70-86).

Cartea șasea despre schisme și eresuri" (ff. 86-105 îndreptată contra Iudeilor.

„*Cartea șaptea despre trai, mulțumire lui Dumnezeu și imitarea lui Hristos*", (ff. 108-123).

„*Cartea opta despre daruri, hirotonii și rânduele sau canoanele bisericești*" (ff. 123-157). In această carte, capitolul 12: *Rânduiala lui Iacov Ze-*

vedeu, fratele lui Iacov", este dedicată liturghiei. Dosoftei şi aici la expunerea momentului transubstanţierei sf. Daruri observă: *„observă bine săvârşirea transubstanţierei sf. Daruri, cum se săvârşesc prin sf. Duh şi se întrupează dela sf. Duh şi Maria, sfânta Fecioară; nu uita, deci, chemarea sfântului Duh"* (f. 137 verso).

La finele cărţei găsim din nou un adaos al lui Dosoftei: *„S'a copiat acum de mine, smeritul Dosoftei moldoveanul din izvod grecesc. Anii 7200 Ianuar 1, în oraşul Stryj.* (f. 157 verso).

După aceste cuvinte, găsim o mică însemnare a copistului, pe care am citat-o când am căutat să determinăm locul morţei lui Dosoftei.

Ca o caracteristică a personalităţii lui Dosoftei, dela un om care a auzit mult de Dosoftei dela contimporanii săi, ea nu-i lipsită de interes, pentru care motiv o redăm aici în întregime:

„Tălmăcitorul acestei sfinte cărţi este prea sfinţitul Dosoftei, mitropolitul ortodox

de Suceava. Mulţi povestesc bine despre el, că nepărăsind moaştele sfântului marelui mucenic al lui Hristos Ioan cel Nou din Suceava, a vieţuit pe lângă sfintele lui moaşte până la sfârşitul său, trudindu-se în lucrările Domnului spre slava numelui său cel sfânt şi spre întărirea evlaviei; cartea aceasta este, deci, o mărturie a sfintelor lui lucrări, şi a adormit cu pace în Domnul în Zólkiew, fiind îngropat tot acolo pe lângă moaştele mucenicului, de bună seamă, că şi acolo în ceruri va fi părtaş la aceiaş slavă. Pomeneşte Doamne sufletul robului tău, al prea sfinţitului mitropolit Dosoftei, care s'a trudit la această sfântă şi dumnezeiască lucrare, şi care ne-a descoperit atât de mult marele său talant dumnezeesc la lucrul mântuitor pentru noi, ca ceia ce cetim aici să şi facem şi să înţelegem de acum înainte căile Domnului cele drepte, pe cari mai înainte nu le-am văzut. Dă-i deci, în cereasca ta împărăţie veşnica odihnă cu sfinţii şi prin sfintele lui rugăciuni milueşte-ne şi pre noi ca un bun şi de oameni iubitor" (f. 158 verso).

Această traducere, fără îndoială, a fost copiată în Rusia de pe vre-un autograf-ciornă a lui Dosoftei. Este posibil, ca şi acest autograf al lui Dosoftei să se păstreze în vre-o bibliotecă, dar noi nu am reuşit să-l găsim. Am terminat cercetarea lucrărilor cunoscute ale lui Dosoftei, în legătură cu chestiunile literaturei ruse. Dar, nu ne îndoïm, că legăturile lui literare cu Rusia au fost şi mai întinse. În adevăr, o simplă enumărare a numeroaselor sale lucrări ne dă temei să credem că într'un aşa scurt răspas de timp (1690—1693), ar fi greu cu toată sârguinţa lui să fi putut să scrie mai mult. Numai manuscrisul-autograf al lui Dosoftei (No. 161 (38) bibl. catedr. Sf. Sofia din Kiev coprînde 750 de file, format mic, scris cu un cursiv mărunt. Ultima dată care se întâlneşte în manuscrisele lui Dosoftei este **1 Mai 1693.** Dosoftei a murit, după cum am văzut, la **13 Decembre 1694,** adică cam peste *şapte luni şi jumătate* după calcolul

de atunci (anul nou începea la 1 Sept.), după ultima dată, arătată de noi în manuscrisele lui Dosoftei, (manus. bibl. catedr. sf. Sofia din Kiev f. 748). Probabil, că din această vreme, Dosoftei, împovărat de ani şi poate şi de boale, nu a mai putut să mai scrie, nici să mai traducă. Astfel, că el nu ar fi putut să lase mai multe lucrări după sine în limba slavă, afară de cele arătate de noi mai sus. Altfel stă lucrul cu corespondenţa lui şi legăturile sale cu învăţaţii din Kiev şi Moscova, cari fără îndoială au existat.

A. I. Iaţimirskii într'una din cercetările sale numeşte pe Dosoftei prieten al lui Simeon Poloţkii şi al sf. Dimitrie dela Rostov,[1]) de şi nu avem date spre a confirma aceasta; în nici una

---

1) A. I. Iaţimirskii: „Din istoria literaturei slave în Moldova şi Valahia". S. Petersburg, 1906, pag. 56, şi V. A. Cheltueală: „Cursul de istoria literaturei ruse" partea I, cartea II. pp. 899—897, Dimitrie dela Rostov 1651—1709 (N. Tr).

din scrisorile lui Dosoftei, cunoscute nouă, trimese la Kiev sau Moscova, nu întâlnim numele acestor doi bărbați ai literaturei ruse. Este adevărat, că aceste legături se explică prin oare cari interese literare generale (Simeon Poloțkii a compus o psaltire rimată, Dimitrie dela Rostov a lucrat Mineele), putem însă, să ne îndoim de legătura lor apropiată. Prietenia mitropolitului de Kiev, Varlaam Iasinskii cu Dosoftei pentru noi este fără îndoială. Dar, cu părere de rău, nici una din scrisorile lui Varlaam către Dosoftei nu ne este cunoscută, și nu știm dacă aceste scrisori s'au păstrat. Invățații români trimeși la sfârșitul veacului trecut de Academia română în Polonia cu misiunea de a cerceta în archivele Lembergului și Zólkiewului actele Mitropolitului, duse de Dosoftei din Moldova, nu au dat nici un rezultat hotărâtor: nu numai că n'au găsit aceste documente importante, dar n'au dat nici peste scrisorile lui Dosoftei, probabil,

că ele nu s'au păstrat.[1]) Aceste scrisori, însă, au pentru noi o mare importanță: ele ne-ar arăta, ce rol a jucat Varlaam Iasinskii în activitatea de traducere a lui Dosoftei, ce parte a avut în alegerea unora sau altor lucrări, ele ar limpezi, de asemenea, și rolul lui Dosoftei în chestia deslegărei transubstanțierei sfintelor Daruri la Kiev.

CAPITOLUL XI

Observațiuni asupra limbei traducerilor lui Dosoftei.

Să ne oprim puțin asupra limbei traducerilor lui Dosoftei, traduceri făcute în aceea limbă slavonească, în care scria cărțile pe care le trimetea la Moscova și la Kiev. Am spus mai sus, că Dosoftei era un admirabil cu-

2) Analele Academiei române, vol. VIII. I pp 129—130. V. A. Ureche: „Asupra misiunei pentru cercetarea documentelor, duse de mitropolitul Dosoftei în Polonia. Vezi și A. I. Iațimirskii: „Manuscrisele slave și ruse din bibliotecile românești". S. Petersburg, 1906, pag. 225.

născător al câtorva limbi, era un poliglot al vremei sale, cum puţini se întâlniau în Rusia chieveană din secolul al XVII-lea. Această ştiinţă se întrezăreşte în traducerile făcute în limba română, al cărui spirit şi construcţie şi-a însuşit-o pe deplin, ea se simte şi în cunoştinţa limbei slavono-bisericeşti pe care o stăpânea de o potrivă ca şi pe cea românească. Această împrejurare este tocmai o piedică mare în determinarea originei lui[1]).

Dosoftei deosibeşte bine limba slavono-bisericească cărturărească de cea obişnuită în discuţie, deosebeşte limba oficială sud-rusă de limba nordic-rusă. Aceasta se întrevede limpede în scrisorile şi traducerile sale. Scrisorile lui Dosoftei către mitropolitul Kievului Varlaam Iasinskii ca şi notele de pe marginele manuscriselor trimese de el la Kiev, sunt scrise în limba tipică ucraină a veacului al XVII-lea. Aici, înainte de toate, ne izbeşte ma-

1) Suplimentul ce se va publica de autor în curând va deslega şi această chestiune (N. Tr.)

rele număr de polonizme. Aceste polonizme se simt nu numai în lexica lui Dosoftei, ci şi în construcţia frazelor lui, precum şi în sintaxa limbei scrisorilor lui. Să confirmăm acest lucru prin câteva exemple, folosindu-ne mai cu seamă, de manuscrisul bibliotecei catedralei Sf. Sofia din Kiev No. 161 (38) *„ale"* (f. 439 verso); *„barzo"* (f. 527); *„barzo dywnaia"*, (f. 600); *„vaşmoştie"*, (f. 182, 265, 514); *„veja"* (f. 439); *„drucu"* (f. 182); *„zviclii"* (f. 600); *„crolevscom"* (f. 580); *„custodiea"* (f. 589); *„letera"* (f. 182; *„ofierovatisea"* (f. 712); *„ofierovanıa"* (f. 727); *„prez grajdani"* (f. 263); *„pretulmaciv"* (f. 514); *„treba"* (f. 584); *„trelegator"* (f. 35); acesta din urmă din manuscrisul bibl. catedralei sf. Sofia din Kiev No. 232 (61), f. 35.

Din particularităţile fonetice ale limbei scrisorilor lui Dosoftei, cea mai caracteristică este trecerea lui в în у, particularitate puternic răspândită în limbile: ucraină şi bielorusă, dar cunoscută şi monumentelor din Pscov

şi Novgorod. Aducem câteva exemple: *„pisan y Striiu y zamcu“* (ff. 527, 712, 723, 748),

„y gradie striiscom y domu crolevscom y zamcu“ (f. 589),

„y biblioteţi“ (f. 600).

Această particularitate a limbei lui Dosoftei se întâlneşte şi în scrisorile lui, trimese la Moscova în care se sileşte să păstreze, dacă ne putem exprima astfel, „stilul moscovit“. Astfel, în aceste scrisori întâlnim:

„y velicom oscudenii“ (scrisoarea către patr. Ioachim din 20 Aug. 1683).

„y Livovi (ibidem), *„y gradie Striiu“* (scrisoarea lui Dosoftei către ţarii Ioan şi Petru din 23 Noembrie 1688), *„y oltari“* (ibidem).

Intre alte particularităţi mai puţin importante ale limbei lui Dosoftei se poate semnala *apropierea lui* ы şi и, particularitate, care a adus cu sine coincidenţa acestor sunete în limba ucraină într'un sunet „mediu и“. Exemple *„necestivыh“* (f. 733) şi „razlicinыh“ (ibidem).

Mai departe se poate indica rari cazuri de schimbare a lui *e* în *o* după consoanele moi. Exemple : *„izeavleaiușceoi*". (f. 514); *„scvernieișoi*" (f. 733) și *mnogolietnoe*" (f. 514).

In rând cu acestea găsim : *„gorșei*" (f. 733); *„nașego*" și *vașego*" (adesea).

Sunt foarte interesante, deasemenea, cazurile de trecere al grupei generale slavone tj шm, щ și ч, slavon-bisericesc de exemplu : *videaчi*" (f. 182); *„obnajaiuчi*" (f. 439 verso) și *„maiuчi*" (f. 514).

Numărul exemplelor s'ar putea înmulți. Din particularitățile morfologice, cari dezvăluesc știința lui Dosoftei de limba ucraină, arățăm câteva cazuri de terminare a gen. sing. în y a temelor în *a* (sub influența temelor în ъ), de exemplu: *„do drucy*" (f. 182); terminația dat. sing. a aceloraș teme în еви și ови : *„s(vea)t(i)telеви*" (ff. 529 bis, 712), și *„patriarhови*" (f. 182).

Am putea să arătăm încă un șir de particularități ale limbei lui Dosoftei,

cari îl caracterizează ca pe un bun cunoscător al limbei ucraine, dar nu ne punem ca scop special studierea limbei lui Dosoftei. In scrisorile lui, trimese la Moscova sunt mult mai puţine ucrainisme, se vede, că le evita, dar uneori se întâlnesc când şi când şi aici. Nu ne vom opri mult asupra lor, ci vom face numai nişte fugitive observaţiuni asupra traducerilor lui Dosoftei.

Traducerile lui Dosoftei sunt scrise în limba slavonă bisericească. El însuşi recunoaşte aceasta, deosebeşte această limbă de limba sud-rusă, vorbită în care a scris scrisorile sale pentru Kiev.

Astfel, pe f. 617 a manus. bibl. cat. sf. Sofia No. 161 (38) el zice, că a tradus *„iz greţca“* *„na slovenscoe“*, la f. 182 acelaş manuscris, el roagă pe Varlaam Iasinskii să corecteze *„nariecii slavenskii“*. Dar aceasta nu-i limba veche-slavonă, ci cea ruso-slavonă bisericească. Dosoftei a scris pentru Ruşi. Iată pentru ce nu rar indentifică limba

rusă cu cea slavonă. Astfel în manus. No. 232(61) bibl. cat. sf. Sofia, Kiev găsim: *„ot grecesca ili ellinsca eazâca prevedenî... na ruscâi eazâc"* în manus. No. 161(38) din aceiaş bibliotecă „iz ellinsca na ruskâi" (f. 527). Limba traducerilor lui Dosoftei este limbă simplă accesibilă maselor largi. Dacă comparăm limba traducerilor lui cu limba scriitorilor sud-ruşi din veacul al XVII-lea, o limbă capricioasă, artificială, imediat se aruncă în ochi limpezimea şi simplitatea limbei lui Dosoftei. Limba lui este şi mai superioară decât limba cărturarilor Rusiei moscovite de la sfârşitul veacului al XVII-lea, decât a fraţilor Lihudi şi a stareţului Eftimie. Dar, deşi Dosoftei în traducerile sale evită ucranismele totuşi ele se mai întâlnesc deşi mai rar. De exemplu:

„cto camiene e(*sti*) *i osnovanie* **pitaimosea** *s*(*vea*)*t*(*a*)*go h*(*risto*)*va ap*(*osto*)*la petra"* (f. 592 verso), „**scazuem** *vam, eaco sât sii"* (ibidem); *imât* **poceatki"** (f. 333); *„pravilah* **abo** *ca-*

nonah" (f. 126) manus Kiev. No. 232 (61); „custodiea" (articolul despre transubstanţiere, manus. No. 161 (38) (f. 589), dar alături avem „strajem".

Dar, totuşi, cum am vorbit, Dosofteĭ a scris în limba slavonă. Slavonismele se observă la Dosoftei nu numai în construcţia gramaticală a frazei lui, ci şi în ortografia lui. Nazalele sunt întrebuinţate de Dosoftei mai mult sau mai puţin consecvent în locul sunetelor vechi-slavoneşti ѫ şi ѧ, de exemplu: „prebâvaѫşcѫѫ" (f. 658 verso, manus. No. 161 (38); „neprevratnѫѫ" (ibidem).

Dar adesea în locul sunetului ѫ la Dosoftei stă ȣ, de ex: „prinoşȣşceago" (f. 398 verso); „*Vierьiu*" (f 399); „*Liubѧşci ne hotѧşcih ego liubiti*" (515); în rând cu acestea este scris şi „pѭtago" (f. 588 verso); „ѭzâc" f. 592.

Mutul ъ se pune de Dosoftei mai des în unirea cu *lichidele* л şi р şi

în prepozițiile-prefixe. Ex: „crъvi" (f. 588 verso); „isplъneniiu" (f. 659); „gъrdosti... gъrdim bo" (f. 656); dar un asemenea scris la Dosoftei se întâlnește rar; mai des întâlnim: „crovi" (f. 589 verso), „polnâi" (adesea) în prefixe mutul tare se întâlnește foarte des; ex.: „sъderjitelьnâ" (f. 588); „șъzdavâi" (ibidem) „sъtvori„ (ibidem); „sъverșeniu" (ibidem); „vъshoșcet" (ibidem).

Mutul moale ь la Dosoftei se întâlnește numai la finele cuvintelor și se întrebuințează pentru înmoerea consoanei precedente; ex: „denь" (f. 588) „noșcь" (ibidem). Foarte rar se întâlnește mutul ь în mijlocul cuvintetor, cum de ex: „doljьstvuem" (f. 515). Uneori, dacă nu o socotim ca o trecere cu vederea, Dosoftei pune în locul mutului moale ь pe cel tare ъ de ex: „pъrvâi" (f. 650 verso).

Particularități în întrebuințarea părților de cuvânt la Dosoftei sunt foarte puține; Dosoftei după cum se vede,

cunoştea bine gramatica slavonă şi pentru aceasta greşelile, cari se întâlnesc la el se pot socoti ca greşeli, sau că aceste greşeli pot fi explicate prin sârguinţa lui Dosoftei spre o mai mare exactitate în traducere, spre o justă redare a originalului. De ex: într'un caz întâlnim la Dosoftei o concordare a determinaţiunei cu substantivul: *„siṭe bo i blagoudobnieișâi vamje i in(i)m bratiam* **slovo** *bădet neghi i poleznieișee“*. Pe marginile manuscrisului (manus. bibl. cat. sf. Sofia, Kiev No. 161 (38) f. 1 verso) Dosoftei dă explicarèa acestei greşeli: *„o lógos* masculina slovo neutrum i bl(a)goudobnieişee“ (ibidem).

Gen. sing. al substantivelor la Dosoftei se întrebuinţează just, în general, ca în slavona veche; de ex: *„B(og)a i cel(ovie)ca“* (f. 589); *„otvaleniem camene“* (f. 589 verso); dar uneori, se vede, că adie influenţa altor cuvinte: *„tiela i crove“* (f. 591 verso) gen. sing. *„sâna“*, în locul obişnuitului *„sân*oy“.

Uneori întâlnim la Dosoftei la temele în *a* formele vechi-ruse: *„zacealo tain*ѣ“ (f. 590 verso); *„dom molitv*ѣ“ (f. 672). In întrebuinţarea celorlalte cazuri nu se observă la Dosoftei depărtări mari de gramatică; mai adesea se întâlnesc greşeli obişnuite, cari se explică prin amestecarea temelor substantivale, cum sunt terminaţiunile în dativ la temele în *o*, ови şi еви; vocat. sing. în *e* „roditele cead nacazuite“ (. 651). Doso·tei întrebuinţează şi dualul: de ex: *„cito taco sătvoril esi* **nama** *ceado, se ot*(*e*)*ţ tvoi i az boleaşcea* **iscahova** *tebe*“ (f. 589); *„i ta ne* **razumiesta** *gl*(*agol*)*a*“ (f. 589).

Intrebuinţarea verbelor la Dosoftei este deasemenea regulată; adesea se întrebuinţează formele trecutului: de ex: *„sobliudaaşe*“ (f. 584); *„prespievaaşe*“ *(ibid.)*.

Pronumele сѧ se întrebuinţează de Dosoftei mai adesea după verb în legătură cu el: *„m(o)leaşcihtisea*“ (f. 591); *„i m*(*o*)*limsea*“ (ibid), dar uneori

şi *„tebie sea m(o)lim i tebie sea milidieem"* (f. 591).

Nu este nevoe să ne oprim amănunţit asupra particularităţilor limbei traducerilor lui Dosoftei. La el se întâlnesc greşeli, dar aceste greşeli nu strică limpezimei expunerei lui, nu întunécă ideea traducerilor lui, cum vedem la traducătorii din limba greacă ai Rusiei moscovite dela sfârşitul veacului al XVII-lea[1]). Am văzut, că toate traducerile lui Dosoftei în limba slavonă au fost făcute din greceşte, majoritatea traducerilor lui au un cuprins polemic, în parte dogmatic, de ritual; o parte însemnată din ele sunt traduceri din lucrările sfinţilor părinţi. Prin urmare, Dosoftei în literatura rusă ocupă un modest loc printre reprezentanţii învăţăturei greceşti din Moscova, cum era Epifanie Slavineţkii[2]), elevul

1. A. I. Sobolevskii, op, cit. pag. 289.
2. Vezi V. A. Cheltuială „Cursul de istoria literaturei ruse" pp. 868—870. Epifanie Slavineţkii + 1675. (Nota Tr.).

lui, monahul Eftimie din mănăstirea „Ciudov“, fraţii Lihudi[1]) şi alţii. Influenţa grecească în literatura rusă din a doua jumătate al veacului al XVII-lea a fost puţin simţită la ceeace era cunoscut[2]), în sfârşit limba acestor traduceri „nu era tocmai greu de înţeles“. Tocmai prin aceasta lucrările lui Dosoftei ies mai limpede în relief întru cât ele eşeu din mâna unui bun cunoscător al originalelor greceşti, care stăpânea comparativ mai bine limba slavonă. Am văzut, că unele traduceri la care s'a trudit Dosoftei au fost făcute în acelaş timp şi în Moscova. Această coincidenţă nu este o simplă întâmplare, ci ne dovedeşte, că Dosoftei a ghicit îndată acel curent, şi acele cerinţe, cari stăpâneau în aceea vreme în literatură rusă. Lucrările lui Dosoftei n'au fost tipărite, lucru pentru care nu odată a rugat pe acei cărora le

1. P. Znamenskii: „Manual de istoria bisericei ruse“ p. 307. 8. (N. Tr.).
2. A. I. Sobolevskii. op. cit. pag. 28?.

scria manuscrisele sale. Lucrul acesta s'a întâmplat probabil, nu pentru aceleaş cauze, pentru care nu au fost tipărite luçrările reprezentanţilor învăţă:urei greceşti din Moscova[1]), ci mai degrabă pentrucă, Dosoftei, trăind departe de Moscova nu a putut să aibă acolo aşa tari prieteni, cari ar fi putut să dea concursul acestor tipăriri a lucrărilor lui. Aceste manuscrise în majoritatea cazurilor au ajuns până la noi numai în autografe, dar acesta era canonul marilor reforme, când viaţa prezenta noi chestiuni, când societatea rusă era stăpânită de alte interese.

Lucrările lui Dosoftei au jucat un mare rol la Kiev. Cunoştinţa limbei greceşti la Kiev prin vremea aceasta era o mare raritate. Moscova cerea hotărâtor să se răspundă la câteva întrebări dogmatice şi liturgice. Toate scrierile scriitorilor de sud-vest ai secolului al XVII-lea conţineau în ele

1. Ibidem. op. cit. pg. 289.

o interpretare greşită a acestor chestiuni. Iată pentru ce învăţaţii chieveni, citând odată aceste lucrări au supărat pe Ioachim; la a doua cerere a lui Ioachim de a se pronunţa asupra acestei chestiuni, Varlaam Iasinskii s'a adresat pentru lămurire mitropolitului Dosoftei, autoritate care în chestiuni de dogmatică şi liturgică sta în afară de orice bănuială. Admirabilul cunoscător al sf. Scripturi, care a tradus şi editat în viaţa sa nu o carte, bine cunoscător al literaturei greceşti, în fine, cel ce a trecut practic slujba bisericească, Dosoftei în adevăr a răspândit îndoelile învăţaţilor chieveni. Aceasta a făcut-o numai el, care s'a ocupat cu traducerea lucrărei liturgice a lui Gherman dela Constantinopole, a lucrărilor lui Simeon dela Salonic, şi cu compunerea unui articol de liturgică. Pentru aceasta, însemnătatea lui Dosoftei în deslegarea chestiunei despre transubstanţiere, fără îndoială, este destul de mare. Figura lui Dosoftei răsare într'o

lumină şi mai atrăgătoare înaintea noastră, prin faptul, că aceste traduceri făcute în folosul ortodoxiei, s'au făcut de el, când se găsia în robie la aceia contra cărora au fost îndreptate aceste lucrări In adevăr, figura lui Dosoftei se desemnează clar pentru numeroşii cărturari ai veacului al XVII nu numai ai Moldovei, ci şi ai Rusiei, ea izbeşte ochiul prin înaltele sale calităţi.

La început, poate, vreun sârguitor ucenic al vreunei şcoale „bratscaia", care se gândea la sihăstrie, şi era atras de poezia creştinismului, după aceia un modest monah muncitor, cuprins de râvnă pentru complectarea educaţiei sale... Aceste calităţi îl scot în evidenţă de vreme din mediul înconjurător, el devine episcop, realizând acel înalt ideal monahal, care l-a legănat în anii tineri. Schimnicia el o înţelegea în cel mai înalt şi nobil sens al cuvântului, el o înţelegea ca lucru pe terenul cărturăresc pentru luminarea masselor populare. Iată pentru ce

el se ocupă în acest timp cu traducerea de cărţi ale sf. Scripturi în limba română. Intrupând în sine, probabil, şi adâncul sentiment al frumosului, Dosoftei se apucă de o mare lucrare, de compunerea psaltirei în versuri. In fine, el ocupă un înalt post de mitropolit al Moldovei şi aici în toată lărgimea se desfăşoară activitatea sa culturală printre Români, interesându-se în acelaş timp şi de situaţia olitica a lor. Dar împrejurările se schimbară, Dosoftei devine captiv al regelui po'on. Şi aici el dezvoltă o neobişnuită statornicie morală. In secolul renegarei, al lipsei de convingeri tari m rale, Dosoftei ar fi putut trece la *un'e* şi prin aceasta ar fi putut să-şi asigure situaţia sa şi prin aceaste să se scape de nenorocita situaţie contra căreia se plânge de atâtea ori. Dar, se pare, că nenorocirile, i-au călit şi mai mult puterile lui morale; înjosit, batjocorit şi fără înalta sa situaţie, el în liniştea chiliei sale, gândind la întoarcerea sa

în Moldova, se apucă cu o mare energie de lucru *„în folosul ortodoxiei“*, ne temându-se de duşmanii săi. Cu atât mai simpatică răsare figura lui în relief, cu cât el priveşte la lucrările sale ca la o *„ascultare“*, şi din simţul de modestie şi *„smerenie“*, el nicăeri nu aminteşte despre sine, despre origina sa, sau despre educaţia sa. Acesta-i un anonim şi modest lucrător cărturar, pe care numai vechea literatură îi cunoaşte. Şi nu de geaba amintirea despre persoana sa, tradiţia despre el a trăit printre contimporănii şi copistul anonim redă exact despre el mărturiile celor din vremea lui: *„mulţi povestesc bine despre el“*.

CAPITOLUL XII.

Particularităţile tipăriturilor mitropolitului Dosoftei în Polonia şi Moldova.

Asupra tipăririi lucrărilor mitr. Dosoftei, începute la Uniev şi sfârşite în Iaşii Moldovei, vom vorbi în linii ge-

nerale. Toate cărţile editate de Dosoftei sunt înfrumuseţate cu pagini de titlu pe care nu rar sunt înfăţişate momente din viaţa pământească a Mântuitorului, Maicei Domnului şi uneori şi a sfinţilor[1]).

Aceste gravuri, sunt mărginite cu ornamentaţie mai des din domeniul plantelor de cât din cel geometric cu o caracteristică specială în stil „renaissance". In însăşi textul, mai cu seamă, la începutul capitolelor, uneori se întâlnesc mici gravuri. Pe versul filelor de titlu Dosoftei de obicei pune stema Moldovei cu una şi aceiaşi poezie. După aceia urmează dedicaţia către domnul Moldovei şi prefaţa, adresată cetitorului Aceste dedicaţii şi prefeţe nu se deosibesc prin multă vorbă, cum se observă la cărţile din sud-vestul Rusiei veacului al XVII-lea. Ele sunt mai concise, mai simple în expunere,

1) Un şir de gravuri din cărţile editate de Dosoftei, este reprodus în „Bibliografia" lui I. Bianu şi N. Hodoş. pp. 209, 211, 215, 222, 223, 226, 229, 237, 240, 241 etc.

întocmite pentru un cerc mult mai larg de cetitori. Toate cărţile lui Dosoftei, precum şi cărţile eşite până la el, sunt tipărite cu „chiriliţa“. In întrebuinţarea graficei slave, puţin potrivite pentru limba română, la Dosoftei se observă o anumită consecvenţă.

Ortografia lui, dacă o comparăm cu cărţile anterioare, este mult mai justă mai statornică şi mai conformă cu pronunţia românească. Dar totuşi neadaptarea chiriliţei la limba română se vede la Dosoftei la fiece pas — el nu-i consecvent în ortografia sa. Astfel, de exemplu, unul şi acelaş sunet al limbei româneşti la Dosoftei se redă prin două semne: românescul *ea* = ѫ, ѣ „cѣrcѫ“ (cearcă), psaltirea în versuri p. 77). Sunetul românesc modern *ă* la Dosoftei se redă prin sunetul mut tare ъ, de ex: „pъgѫnъţѫѧ“ (păgănăţăia, ibidem p. 69); dar acelaş sunet se redă la Dosoftei prin *e* şi ѫ de ex: „nădѫjde“ (nădejde, ibidem p. 222); „lume largѫ“, (lume largă,

ibidem p. 153) Nazalul slavon ѫ în limba lui Dosoftei redă pe *î* şi *â* de ex: „zѫle“ (zile, ibid. p. 129); „păgѫnii“ (ibid).

Dosoftei întrebuinţează nejust şi neconsecvent nazalul ѧ, de ex: „cѧnd“, (cănd, ibidem p. 356).

La finele cuvintelor, cari se termină în consoană, în locul lui ъ stă ь; de ex: „făcutь“ (făcut ibidem, p. 357); „domnulь, (domnul, ibid. p. 356). In ceiace priveşte limba traducerilor lui, ne izbeşte bogăţia de cuvinte slavone. Aceasta se simte atât în laturea materială lexicală a limbei lui Dosoftei, cât şi în construcţia frazei lui. In comparaţie însă cu predecesorii săi traducători din slavoneşte el este mai simplu, mai clar.

O însemnată parte din traducerile sale sunt făcute din limba greacă şi pentru aceasta el nu a putut să introducă în traducerea sa cuvinte şi expresiuni întregi cum au făcut traducătorii din limba slavă. El s'a fo-

losit în traducerile sale de limba română simplă, populară, şi dacă traducerile sale se întâlnesc multe cuvinte slave, majoritatea lor sunt luate din limba vie românească şi numai o mică parte este introdusă de el însuşi. In traducerile lui se întâlnesc alăturea cu cuvintele adevărate româneşti de rădăcină latină, şi cuvinte curat slave. De ex: „concenească“ (psal. în versuri p. 175, 181); „milostivire“ (ibid. p. 183); „proslăvească“ (ibid p 176); „vlagă“, (ibidem p. 189); „tlăcovanie“, (ibid. p. 440); „izbăvire“, (ibid. p. 183) etc. Uneori anumite cuvinte româneşti cunoscute lui Dosoftei, sunt înlocuite de el cu cuvinte slave, cu care împrejurare aplică terminaţiile celor din urmă limbei române. Aproape toate aceste cuvinte trăesc şi până acum în limba populară română, ele s'au introdus treptat, mulţumită legăturilor culturale ale Românilor cu popoarele slave. Limba lui Dosoftei este acea limbă românească bisericească,

simplă şi accesibilă tuturor maselor largi ale poporului, frumoasă şi mlădioasă, elaborată de veacuri, pe care ştiinţa actuală românească o apără contra prefacerei artificiale[1]).

Făcând concluzia activităţei cărturăreşti a lui Dosoftei în Moldova trebuie să semnalăm, că Dosoftei este unul dintre cei dintâi, care a realizat vechea idee a celor mai de seamă muncitori români pe tărâmul cărţei cu privire la introducerea limbei româneşti în întrebuinţarea bisericească a poporului român. Noi am văzut, că până la Dosoftei s'a tradus în limba română nu o singură lucrare, dar toate aceste lucrări, religioase după caracterul lor, nu se atingeau de rânduiala bisericească, de ritual. Acestea erau cărţi cu caracter religios-instructiv, cărţi destinate pentru citire. Sfera activităţei lui Dosoftei, cum am văzut,

1. Vezi articolul lui I. N. Lahovary în revista „Convorbiri literare" pe 1911 No. 1, 2, 3, 4 : „Cum s'a stricat limba românească".

se mărgineşte, de asemenea, la literatura religioasă; unica lucrare profană a lui Dosoftei este hronologia lui versificată a domnilor Moldovei. Dar printre aceste cărţi religioase iese în relief cărţile, cari trebuiau să arunce de la strană limba slavonă din serviciul bisericei. Aceasta este „Liturghia" lui editată în 1679 şi 1683 „Molitfelnicul" din 1681 şi „Octoihul" din 1683. Toate cărţile lui Dosoftei sunt traduceri din limba slavă sau greacă; el nu a lăsat după sine lucrări originale, dacă nu avem în vedere Hronologia lui versificată, „prefeţele" şi „dedicaţiile" din ediţiile sale, câteva versuri şi comentarii destul de întinse la psaltirea în versuri. Opera lui originală, compusă în spirit occidental este Psaltirea în versuri. Lucrările lui Dosoftei sunt un viu monument al luptei Românilor pentru independenţa lor culturalo-naţională, pentru limba lor; lucrările lui ne arată cât de mult a trăit cultura slavonă la Români şi cum a cedat lo-

cul său culturei naţionale româneşti şi limbei româneşti. Tot de odată traducerile lui Dosoftei sunt cel mai bun şi sigur izvor după care putem urmări treptata furişare a elementelor slave în limba românească literară bisericească şi populară.

Concluziile noastre se reduc la următoarele:

1. Mişcarea, izbucnită printre Români, în secolul al XVI-lea sub influenţa curentelor culturalo-religioase din apusul Europei, în folosul limbei naţionale nu a fost adâncă: ea s'a atins numai de o neînsemnată parte a societăţei şi s'a exprimat în editarea unui şir de cărţi din sf. Scriptură pentru citirea creştinului. Stăpânirea culturei slavone nu s'a clătinat prin această mişcare.

2. Mişcarea culturalo-naţională, renăscută în timpul domnilor Matei Basarab şi Vasile Lupu după caracterul şi conţinutul său s'a deosebit puţin de cea anterioară: ea a întărit numai conştiinţa necesităţei de a avea cărţi cu cuprins religios în limba română, deşi în acest period nu s'a tradus în româneşte nici-o carte de slujbă bisericească. Cultura slavonă continua să se menţină, deşi se desvoltă deja sub influenţa, mai cu seamă, a culturei ruseşti dela Kiew.

3 Realizarea ideei despre necesitatea de a săvârşi serviciul religios în limba religioasă în limba naţională aparţine mitropoli-

tului Dosoftei; el editează un şir de cărţi, care avea ca scop să introducă această idee în viaţă. In legătură cu activitatea lui Dosoftei în Moldova stă strâmtorarea limbei slavone din serviciul religios al Românilor, şi împreună cu aceasta decăderea culturei slavoneşti printre Români.

4. Dosoftei nu a fost niciodată episcop sau mitropolit de Azov, el nu a fost nici în Moscova, ci s'a ocupat cu traducerea de cărţi în slavoneşte în Polonia, unde a fost dus cu sila de regele polon. El a murit aici în 1694.

5. Activitatea lui Dosoftei ca traducător în slavoneşte este strâns legată cu acele curente literare şi chestiuni religioase, ridicate în Moscova.

6. Traducerea lucrărilor lui Simeon al Salonicului, care se păstrează în biblioteca sinodală din Moscova în manuscrisul No. 727 aparţine lui Dosoftei, iar nu monahului Eftimie din mânăstirea „Ciudov“, cum confirmă Gorskii şi Nevoetruev şi după ei şi academicianul A. I. Sobolevskii.

7. Dosoftei a jucat un mare rol la Kiev în chestia deslegărei discuţiilor liturgice şi în particular a chestiunei transubstanţierei sf. Daruri; el nu numai că traduce lucrările privitoare la această chestiune, ci şi compune un articol de compilaţie despre timpul transubstanţierei sf. Daruri.

CUPRINSUL

Pag.

Prefața traducătorului . . . .
Scurtă privire asupra limbei la Români. (Condițiile culturalo-istorice ale dezvoltărei națiunei românești. Cultura slavă la Români și limba română). . . . . 1—11
I. *Primele începuturi de limbă românească scrisă.* (Vechile monumente literale în limba română. Mișcarea husită în Apus și primele traduceri în limba română. Caracteristica mișcărei intelectuale printre Români, provocată de curentele religioase din Europa apuseană . . . . 11—22
II. *Inceputurile de tipărituri românești. Tipăriturile lui Coresi* Apariția tipografiei în teritoriile românești. Protestantismul european din apus și noile traduceri în limba română. Tipografia din Brașov și activitatea lui Coresi. Edițiile tipografiei din Brașov. 23—36
III. *Tipăriturile sporadice de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui al XVII-lea în legătura lor cu cele din Rusia de sud-vest.* (Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Mișcarea intelectuală din această epocă în Muntenia. Legăturile culturale cu Ucraina și Rusia moscovită. Editurile muntene din timpul lui Matei Basarab și tipografia din Câmpulung, mânăstirea Govora și Târgoviște . . . . 36—52
IV. *Marea activitate literară din prima jumătate a secolului al XVII-lea și influența Rusiei de sud-vest asupra ei* (Mișcarea intelectuală în Moldova în timpul lui Vasile Lupu. Legătura cu Rusia. Tipografia din Iași și edițiile ei. Caracteristica mișcărei intelectuale printre Români în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu . . . 52—65

V. *Caracteristica mitropolitului Dosoftei și literatura despre el. Când s'a născut și de ce origină este. Unde a învățat. Știri despre activitatea lui până la mitropoliat. Prima adresare către Moscova.* . . . . 65—86
VI. *Legăturile lui Dosoftei cu patriarhul Ioachim și călătoria lui la Kiev. Chestia despre ducerea lui în Polonia. Legăturile lui cu țarii și ierarhi ruși în timpul șederei lui în Polonia.* 3-103
VII. *Chestiunea timpului și locului morței mitropolitului Dosoftei. Versiunea, că Dosoftei a fost episcop de Azov* 103-110
VIII. *Activitatea cărturărească a lui Dosoftei în Moldova. Psaltirea în versiuni. Traducerile și editurile lui în Moldova* 111-141
IX. *Activitatea lui Dosoftei pe terenul literaturei ruse.* Curentele intelectuale de la sfârșitul secolului al XVII-lea în Ucraina și Rusia moscovită. Legătura activităței lui Dosoftei cu aceste curente. Traducerile lui Dosoftei din grecește în limba slavo-română Traducerile lucrărilor lui Simeon de la Salonic; còpiile traducerei lui Dosoftei. Traducerea celor 12 epistole ale Sf. Ignatie Purtătorul de Dumnezeu și còpiile acestei traduceri. Relațiunile lui Dosoftei față de discuțiile dogmatico-liturgice a Rusiei chievene și moscovite 141-166
X. *Lucrările lui Dosoftei în legătură cu chestia despre timpul transubstanțierei Sf. Daruri*: Traducerea „Istoriei bisericești și a vedeniei tainice“ a lui Gherman, arhiep. Constantinopolului. Articolul compilativ al lui Dosoftei asupra chestiei „transubstanțierei Sf. Daruri,“ și còpiile lui. Alte traduceri ale lui Dosoftei, 35 cuvinte ale Sf. Ioan Gură de Aur, 2 cuvinte ale lui Efrem Sirul; viața lui

Onufrie, Pancratie Tavromeiniiskii şi ale lui Mihail Malein; articolul despre Sibile; „Pravilele sau poruncile sf. Apostoli". . . 198-206
XI. *Observaţiuni asupra limbei traducerilor lui Dosoftei:* Caracteristica activităţei lui Dosoftei în legătură cu literatura rusă şi reprezentanţii culturei ruse de la sfârşitul sec. al XVII-lea 206-213
XII. *Observaţiuni asupra limbei traducerilor tipărite de Dosoftei în Moldova şi Polonia şi caracteristica generală a activităţei lui cărturareşti în Moldoda. Concluzii* . . . 215-216

ALTE SCRIERI ALE ACELUIAŞ AUTOR
IN RUSEŞTE.

1) ***Legendele româneşti despre Maica Domnului,*** în „Etnograficescoe obozrienie", 1911, No. 3—4, (cartea XC XCI).
2) ***Mitul despre paianjen în legenda Maicei Domnului,*** în „Zapiski neofilologhicescago obşcestva pri Imperatorscom S. Peterburgscom Universitetie" fascicula VI, S Peterburg. 1912.
3) ***Dare de seamă asupra studiilor făcute în bibliotecile S. Petersburgului,*** (Prescripţiile ruse vechi higienice. Fragmente de instrucţiuni asupra lăsărei de sânge din „Lunnic"). „Dare de seamă despre excursia seminarului de filologie, făcută la S. Petersburg sub conducerea prof. V. N. Pereţ, Kiev, 1912.
4) ***Dare de seamă asupra studiilor, făcute în bibliotecile Moscovei.*** Izvoarele pentru biografia mitropolitului Dosoftei de Suceava. Dicţionarul slavono-român al Societăţei de istorie şi antichităţi ruse. „Dare de seamă asupra ex-

cursiei seminarului de filologie rusă, făcută la Moscova, sub conducerea prof. V. N. Pereț", Kiev, 1912.

5) *Contribuții la chestiunea prescripțiilor higienica în literatura rusă veche*, „Jurnal Ministerstva narodnago prosvieșceniea", Ianuar 1913.

6) *Dicționarul slavono-român* din biblioteca societăței de istorie și anticități ruse din Moscova, No. 240: „Russkii filologhiceskii viestnic", 1914, cartea I.

7) *Silvia Dragomir:* Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII. *Recenzie*, „Russkii filologhiceskii viestn'c", 1914, cartea 2-a.

8) *Contribuții la istoria literaturei școlaro-pedagocică în Rusia moscovită din veacul XVII-lea*, „Jurnal Ministerstva narodnago prosvieșceniea".

9) *Descrierea manuscriselor din Muzeul central din Volânia*, „Trudă obșcestva izsliedovatelei Volâni".

10) *Dosoftei, mitropolitul Sucevei și activitatea lui cărturărească*, /Contribuție la istoria literaturei românești și a legăturilor româno-ruse din veacul al XVII-lea/, Ediția Academiei imperiale ruse de științe, secția pentru limba și literatura rusă Kiev, 1915 (p. VI 173).

11) *Mai multe articole* în ziarele rusești despre Basarabia și școalele ei.

IN ROMANEȘTE

12) *O schiță arheologică* cu privire la un oraș vechi din Basarabia.

13) *Supliment* relativ la viața și moartea lui Dosoftei, mitropolitul Sucevei.

14) *Carte de cetire* pentru școalele primare, alcătuită în 1917, și tipărită în 1918.